

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ARAP DİLİNDE CÂMİD FİLLER VE KUR'AN'DAKİ
KULLANIMLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman Hazırlayan
Prof. Dr. Sabri TÜRKMEN Hasan YAVUZ

MALATYA 2020

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ARAP DİLİ VE BELAGATI

ARAP DİLİNDE CÂMİD FİLLER VE KUR'AN'DAKİ KULLANIMLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hasan YAVUZ

Danışman
Prof. Dr. Sabri TÜRKMEN

MALATYA 2020

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Sabri TÜRKMEN'nin danışmanlığında hazırlamış olduğum “Arap Dilinde Câmîd Fiiller ve Kur'an'daki Kullanımları” başlıklı çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun olmayan herhangi bir yardıma başvurmaksızın kendi tarafımdan yazıldığını ve çalışmada kullanılan kaynakların kaynakçada uygun bir biçimde gösterildiğini belirtir, bunu onurumla tasdik ederim.

Hasan YAVUZ

ÖN SÖZ

Her dil gibi Arapça'nın da cümle yapısını oluşturan temel ögeler vardır. Fiil, isim ve harf bu ögeleri oluşturan kelime gruplarıdır. Arap dilini anlamak, bu kelime gruplarını doğru tespit edip anlamakla doğrudan ilgilidir. Bu kelime grupları içinde fiilin ise ayrı bir yeri vardır. Zira cümlede aldığı değişik yapılarla farklı anlamların ortaya çıkmasını ve ifade edilmesini sağlar. Fiilin yapısını incelemek bu açıdan önem arz etmektedir.

Çalışmamızda Arap dilindeki tam câmid fiiller ve yarı câmid fiiller ve bunların Kur'ân'daki kullanımları konu edilmiştir. Giriş bölümünde konunun önemi vurgulandıktan sonra câmid kavramının sözlük ve terim anlamı üzerinde durulmuş ve bu tanımlardan hareketle tam câmid yarı câmid fiiller verilmiştir.

Birinci bölümde tam câmid fiillerin sınıflandırılmasına gidilmiş ve bunlar mâzi muzârî ve emir fiil olmak üzere üç başlık altında verildikten sonra Kur'ân'dan örnekler verilmiştir.

İkinci bölümde ise yarı câmid fiiller ele alınmıştır. Bunlar da mâzî ve muzârî fiiller ile muzârî ve emir fiiller olarak iki başlık altında incelenmiştir. Bunlardan, Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılmış olanları tespit edilmiş ve âyetler ışığında açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Kur'ân'da bulunan sekiz yarı câmid fiile dair örnekler verilmiştir.

Bu çalışmamızdan elde edilen tespitler sonuç bölümünde ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiştir.

ÖZET

"Arap Dilinde Câmîd Fiiller ve Kur'ân'daki Kullanımları" adlı bu çalışma, Arap dilinde câmîd fiilleri kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Bu doğrultuda çalışmada, câmîd fiillerin çeşitleri, yapıları, anlamları, Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımları, cümledeki dizilişleri ayet, hadis, Arap şiiri gramer ve tefsir kitaplarından verilen örneklerle ortaya konmuştur. Çalışmada ayrıca câmîd fiillerin yapıları üzerinde yapılan tartışmalar da ele alınmıştır. (bunun ingilizce çevirisi altadır)

Câmîd fiiller, diğer fiiller gibi ilk vaz'larında mutasarrıftı. Daha sonra her birisi farklı sebepten dolayı câmîd olmuştur. Bu fiillerden bazıları sadece câmîd olarak kullanılırken, bazıları hem câmîd hem de mutasarrıf olarak kullanılmakta ve Arap dilinde bazıları çok kullanılırken bazıları da az kullanılmakta, bazılarının ortak özellikleri varken bazılarının ise farklı özelliklere sahip olmaktadır. Hem câmîd hem de mutasarrıf olarak kullanılanlar, câmîd olarak kullanıldıkları zaman anlamları farklı, mutasarrıf olarak kullanıldıkları zaman da anlamları farklı olmaktadır. Bunlar birbiri ile karıştırıldığı zaman yanlış anlama ve anlaşılmaya yol açmaktadır. Özellikle Kur'ân-ı Kerîm'de söz konusu fiillerin çokça kullanıldığı göz önüne alındığında bunları bilmek ve doğru anlamak, Kur'ân'ın doğru anlaşılması için büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Gramer, Nahiv, Câmîd Fiiller, Kur'ân.

ABSTRACT

This study, named "Arabic Language", covered comprehensively the dull verbs in Arabic language. In this direction, the types of dull verbs and their structures, meanings and their usage in the Quran, their sequences in sentences are presented with examples from verse, hadith, Arabic poetry grammar and commentary books. In the study, were also discussed the discussions on the structures of dull verbs.

Dull verbs, like other verbs, were inflected verb in their first vas. Later, each of them became dull for different reasons. While some of these verbs are used only as dull, some of them are used both as dull and inflected. In addition, some of them are used a lot in the Arabic language and some are less used. Besides, some of them have common features while others have different features. The meanings of those who are used as both dull and inflected are different when they are used as a dull and their meanings are different when they are used as inflected. When these are mixed with each other, it leads to misunderstanding and understanding. Considering that these verbs are used a lot in the Quran, it is very important to know and understand them correctly for the correct understanding of the Quran.

Keywords: Arabic Language, Grammar, Nahiv, Dull Verbs, Quran.

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY SAYFASI	iii
ONUR SÖZÜ.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1
Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı.....	2
Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	2
Araştırmanın Yöntemi.....	3
Câmid Fiiller	3

BİRİNCİ BÖLÜM

TAM CÂMİD FİİLER VE KUR'AN'DAKİ KULLANIMLARI

1.1. Tam Câmid Mâzî Fiiller	6
1.1.1. Medh ve Zem Fiilleri	6
1.1.1.1. Medh fiilleri	6
1.1.1.1.1. نِعْمَ / Ni'me	7
1.1.1.1.2. حَبْدًا / Habbezâ	15
1.1.1.2. Zem fiilleri	18
1.1.1.2.1. بِئْسَ / Bi'se	18
1.1.1.2.2. سَاءَ / Sâe	21
1.1.1.2.3. فَعَلَ / Fe'ule	23
1.1.2. Nâkıs Fiillerden Tam Câmid Olanlar	24
1.1.2.1. لَيْسَ / Leyse	25
1.1.2.2. مَا دَامَ / Mâ Dâme.....	29
1.1.3. Taaccüp Fiilleri	32
1.1.3.1. مَا أَفْعَلَهُ ، أَفْعَلَ بِهِ / Ma Ef'âlehu, Ef'îl Bihi.....	32
1.1.4. Şuru fiilleri	36
1.1.4.1. طَفِقَ / Tafika	37

1.1.4.2. أَنْشَأَ / Enşee	38
1.1.4.3. عَلَّقَ / Alika.....	39
1.1.4.4. جَعَلَ / Ce‘ala	40
1.1.4.5. هَبَّ / Hebbe.....	41
1.1.4.6. هَلَّهَلَ / Helhele	42
1.1.4.7. أَخَذَ / Ehaza	43
1.1.4.8. شَرَعَ / Şera‘a	43
1.1.4.9. قَامَ / Kâme.....	44
1.1.5. Mukârebe Fiilleri.....	46
1.1.5.1. كَرِبَ / Keribe	48
1.6. Recâ Fiilleri.....	50
1.6.1. عَسَى / Asâ.....	50
1.6.2. حَرَى / Herâ.....	54
1.6.3. اِخْلُوقَ / İhlevlaka	55
1.7. İstisnâ Fiilleri.....	56
1.7.1. خَلَا / Halâ	57
1.7.2. عَدَا / Adâ.....	59
1.7.3. حَاشَا / Hâşâ	60
1.8. Herhangi Bir Guruba Dâhil Olmayan Tam Câmîd Mâzî Fiiller.....	62
1.8.1. سَقَطَ فِي يَدِهِ / Sukite fî Yedihi.....	62
1.8.2. كَذَبَ عَلَيْكَ / Kezebe Aleyke.....	64
1.8.3. هَدَّ / Hedde.....	66
1.8.4. تَبَارَكَ / Tebârake	67
1.8.5. قَالَتْ / Kalle.....	68
1.8.6. نَكِرَ / Nekira.....	70
1.9. Tam Câmîd Muzârî Fiiller	72
1.9.1. لَا يَكُونُ / La Yekûnu	72
1.9.2. يَهَيْطُ / Yehîtu.....	73
1.10. Tam Câmîd Emir Fiiller	74
1.10.1. تَعَالَى / Te‘âle.....	74
1.10.2. عَمَّ صَبَاحاً / ‘im Sabâhen.....	77
1.10.3. تَعَلَّمَ / Te‘allem	78

1.10.4. هَبْ / Heb	79
1.10.5. هَاتِ / Hâti.....	81
1.10.6. هَا / Hâ	83
1.10.7. هَلُمَّ / Helümme	84

İKİNCİ BÖLÜM

YARI CÂMİD FİİLLER VE KUR'ÂN'DAKİ KULLANIMLARI

2.1. Yarı Câmîd Mâzî ve Muzârî Fiiller	86
2.1.1. فَتَى- يَفْتَأُ / Fetie -Yefteu	88
2.1.2. اِزَال- يَزَالُ / Zâle-Yezâlu	90
2.1.3. اِنْفَكَ - يَنْفَكُ / İnfekke-Yenfekku	91
2.1.4. بَرِح- يَبْرُحُ / Berihe - Yebrehu.....	93
2.1.5. كَاد- يَكَادُ / Kâde-Yekâdu	95
2.1.6. اَوْشَكَ - يَوْشِكُ / Evşeke -Yûşiku.....	98
2.1.7. اِنْبَغَى- يَنْبَغِي / İnbeğâ - Yenbeğî.....	99
2.2. Yarı Câmîd Muzârî ve Emir Fiiller	100
2.2.1. يَدَعُ- يَذُرُ- ذُرُ / Yede'u- De'; Yezeru-Zer.....	100
SONUÇ	103
KAYNAKÇA.....	105

KISALTMALAR

b. : Bin, İbn (Ođlu)

bkz : Bakınız

r.a. : Radıyallahu anhu

s. : Sayfa

Thk/thk. :Tahkik / tahkik eden

ts. : Tarihsiz

v. : Vefat

vb. : Ve benzeleri

GİRİŞ

İletişimin en önemli aracı hiç şüphesiz dildir. İnsanlar eskiden beri birbirlerine anlatmak istediklerini gerek sözlü gerek yazılı ifadelerle ortaya koymuşlardır. İletişimin sürekliliği ise dilin gelişmesini ve canlı kalmasını sağlamıştır.

Kullanılan her bir dilin zamanla kendine has cümle yapısı ve kuralları oluşmuştur. Böyle olunca da bir dilin gramerini ve kurallarını, cümlelerini oluşturan kelime gruplarını ve bunların yapısını bilmeden o dili doğru anlamak mümkün değildir. İslam'ın ana kaynağı olan Kur'ân'ı da doğru anlamak için onun indirildiği dil olan Arapça'yı iyi öğrenmenin gereği ve önemi burada ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Arapça'nın cümle yapısını iyi kavramak aynı zamanda âyetleri de doğru anlamaya büyük katkı sağlayacaktır.

Arapça'daki cümleler fiil, isim ve harf olmak üzere üç temel kelime grubundan oluşmaktadır. Bu kelime ögelerinden her birinin cümleye kattığı anlam farklıdır ve yerine göre oldukça önemlidir. Bu bağlamda cümleye doğru bir anlam vermek ancak cümleyi bir bütün halinde değerlendirmeye bağlıdır. Bunun için cümlede yer alan üç kelime grubunun ayrı ayrı incelenmesi bir gerekliliktir. Bunlar içinde özellikle fiilin cümledeki işlevinin daha çok ve önemli olduğu söylenebilir. Çünkü fiil çeşitlilik yönünden oldukça zengindir. Aynı zamanda fiil, girdiği değişik kalıplar sayesinde cümleye farklı anlamlar kazandırır.

Bu durumun farkında olan dil bilginleri, Arapça'daki fiilleri daha sağlıklı inceleyip doğru anlamak için farklı açıdan taksimata tâbi tutmuşlar. Bu kısımlardan bir tanesi de tasrîfi kabul edenler anlamında mutasarrıf, kabul etmeyenler anlamında câmid fiillerdir. Bu tasnifte üzerinde en az çalışmanın olduğu fiiller ise kanaatimizce câmid olanlardır. Oysaki özellikle Kur'ân-ı Kerîm'de de bunlara yer verilmiş olması bunları incelemeyi zorunlu kılmaktadır.

Çalışmada câmid ve yarı câmid fiiller ve bunların Kur'ân'da kullanılan örnekleri üzerinde durulmuştur. Amacımız bu fiillerin daha iyi anlaşılmasının yanında geçtikleri âyetlerin doğru anlaşılmasına katkı sağlamaktır.

Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Arap dilinde câmid fiiller ve kur'ân'daki kullanımları çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir. Arap dili alanında yapılan çalışmaları incelediğimizde tespit ettiğimiz kadarıyla araştırmamızın bir bölümü teşkil eden câmid fiillerle ilgili “Mu‘cemu'l-Ef'â'li'l-Câmide”¹ adlı Arapça bir çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışma hakkında yapılan incelemede câmid fiillerin tamamını ele almayıp bir bölümünü ele aldığını farkedildi. Ayrıca bu kitap, bu fiillerin sadece bir kısmının özelliklerine temas etmiştir. Ele almış olduğu câmid fiillerin bazılarının neden câmid olduklarını açıklamıştır. İlgili bazı fiiller hakkında hiç bilgi vermezken, bazıları hakkında ise gereksiz ayrıntılara veya alakasız ma'lumata yer vermiştir. Bazı câmid fiillerin hadislerde ve Arap şiirlerinde örnekleri olmasına rağmen, bu fiilleri örnekler ile desteklenme yoluna gidilmemiştir. Ayrıca Arap dilinde câmid fiillerden hangileri yaygın kullanılmış hangileri az kullanılmış bilgisine de yer verilmemiştir.

Dolayısıyla bu çalışma, câmid fiillerin kapsamlı incelenmesi ve Kur'ân-ı Kerîm'de geçen câmid fiillerin tespiti, anlamları, farklı yapıları, cümlelerdeki dizilişleri bakımından önem arz etmektedir. Bu Çalışmanın, konuyla ilgili yapılacak çalışmalara zemin oluşturması ve bir nabze de olsa açığı kapatması amaçlanmıştır.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırmamız Arap dili ve Kur'ân'da bulunan câmid fiilleri kapsamaktadır. Yapılan çalışmanın delillendirilmesi ise âyet, hadis, Arap şiiri ve gramer kitaplarında bulunan örneklerle sınırlı kalmaktadır.

Bu çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi, amacı, kapsamı, sınırlılıkları ve yöntemi hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde ise gramer, mu‘cem ve tefsir kaynaklarından yola çıkılarak tam câmid fiiller tespit edildikten sonra fiillerin anlamları, yapıları hususunda tartışılan farklı görüşler, câmitlik sebepleri, farklı kullanımları ve Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan fiillerin örnekleri verilmeye gayret gösterilmiştir.

İkinci bölümde de, yarı câmid fiillerin tespiti yapıldıktan sonra bu fiiller aynı metotla işlenmeye çalışılmıştır.

---

¹ Esma Ebu Bekir Muhammed, Mu‘cemu'l-ef'â'li'l-câmide, Beyrut 1993.

Araştırmanın Yöntemi

Genel olarak filolojik tefsir kitaplarından, özelde ise sarf, nahiv ve lügat ilmine dair yazılan klasik ve modern eserlerden yola çıkılarak Arap dilinde câmid fiillerin yapısını, ifade ettikleri anlamı, ortak noktalara sahip olan fiilleri belli konu başlıkları altında incelenmiştir. Ortak noktaları olmayan câmid fiiller de tek tek ele alınarak bu konuda malumat sunulmaya çalışılmıştır. Arap dilinde kullanılan bu fiillerin nasıl bir yapıya sahip olduklarını, sarf, nahiv ve lügat ilmi ile ilgili yazılan eserlerden, klasik ve modern tefsir kitaplarından istifade edilerek açıklama yoluna gidilmiştir. Her bir câmid fiil, ele alınırken fiilin istiḥād yönüne ve bu istiḥād yönü âyet ve şiirlerle desteklenmiş, Kur'ân'da bulunan câmid fiillere ait örnekler verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca câmid fiiller, ele alınırken âlimler arasında ihtilafı görülen fiillere değinilmiş ve bu konudaki farklı görüş ve tartışmalara da yer verilmiştir. Daha sonra konuya dair bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Câmid Fiiller

Arapça'daki câmid fiillerden bahsetmeden önce câmid kavramının ne anlama geldiği üzerinde durmakta fayda vardır.

Câmid (جامد) kelimesi, جَمَدُ الْمَاءِ، يَجْمَدُ şeklinde birinci bab vezninde kullanılmaktadır. Sözlükte donuk, sert, katı, kurak anlamlarına gelmektedir. Örneğin serkeş ve dik başlı kişi için مِحَّةٌ جَامِدَةٌ yani katı ve donuk fikir sahibi denirken, kurak seneler için سَنَةٌ جَامِدَةٌ denmektedir. Aynı şekilde donmuş veya kurumuş su için de جَمَدُ الْمَاءِ “Su dondu veya kurudu” denilmektedir.² Kur'ân-ı Kerîm'de durgun, hareketsiz anlamını ifade etmektedir. Örneğin, وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ “Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Halbu ki onlar bulutların geçişi gibi geçerler.”³ âyetindeki جَامِدَةٌ kelimesi, durağan, hareket etmeyen manasını ifade etmektedir.

"Câmid fiil" teriminin anlaşılması için Arapça'daki fiillerin yapısından bahsetmek gerekecektir. Arapça'da fiiller, mutasarrıf ve gayri mutasarrıf olmak üzere iki kısma

² Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l- 'Ayn*, thk. Mehdi'l-Mahzûmî - İbrahim Sâmerânî (Mısır: Mektebetü'l-Hilal, ts), 2/200.

³ Neml, 27/88.

ayrılmaktadır. Bu taksimat fiilin yapısının çekimli veya çekimsiz olmasıyla ilgilidir. Mutasarrıf fiil, yapı olarak tek bir kalıbı bulunmayan, diğer bir ifadeyle istenilen anlamı ifâ etmek için farklı kalıplara sokulmakla beraber ezmine-i selâsedan (mâzî, muzârî ve hâl) birini içeren fiil çeşidine denir.⁴ Fiillerden mâzî, muzârî ve emir kalıplarından sadece bir veya iki kalıbı bulunanlara ise gayri mutasarrıf fiil veya değişime kapalı anlamında câmid veya yarı câmid fiil denilmektedir.⁵ Yapım eki almayıp tek bir sîgası kullanılanlara ise “tam câmid” veya “gayri mutasarrıf fiil” denilmektedir. Örneğin, لَيْسَ fiili tam câmid bir fiildir. Çünkü bu fiilin muzârî ve emir sîgaları bulunmamaktadır. İki sîgası; yani mâzî ve muzârî veya muzârî ve emir kalıpları bulunan fiillere de “yarı câmid fiil” ismi verilmektedir.⁶ Örneğin muzârîsi يَزَال olan زال fiilinin emir sîgası yoktur. Bu nedenle de yarı câmid bir fiil olarak kabul edilmiştir.⁷

Câmid fiiller gramer kitaplarında dağınık ve farklı bölümlerde ele alınmıştır. Örneğin, ما زال، ما انفك، ما برح، ما فتى، مادام، ما انفك، ما برح، ما زال câmid fiilleri “كان ve kardeşleri” bölümünde ele alınmıştır. لا يكون، ليس، لا يكون، عدا، خلا، حاشا fiileri de “istisnâ” bölümünde işlenmişlerdir. Diğerleri ise mukârebe, şuru, recâ, kulûb, medh, zem, taaccüb gibi bölümlerde ele alınmıştır. Bazı câmid fiiller ise herhangi bir bölümde ele alınmamışlardır. Örneğin، كَذَّبَ عَلَيْكُمْ الْحُجُّ “Pişman oldu” سَقَطَ فِي يَدِهِ “Hac yapmanız gerekir veya hac yapın.” قَلَّ رَجُلٌ يَفْعَلُ ذَلِكَ “Neredeyse bunu yapacak adam yoktur.”⁸ عَمَّ

⁴ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, thk. Abdülhüseyn el-Fetlî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, ts), 1/38-39; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî. İbn İbn Hişâm, *Şerhu Kaşri'n-nedâ ve belli's-sadâ* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2010), 46.

⁵ İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 98; Muhammed Semîr Necîb Lebîdî, *Mu'cemu'l-mustelahatu'n-nahviyyeti ve s-sarfîyye* (Beyrut: Dâru'l-Furkân, 1975), 48.

⁶ Mustafa Galâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye, 2009), 1/47-48.

⁷ Muhammed b. Ebû Bekir Râzî, *Muhtâru's-Sihâh* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2010), 527; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Abdulhalîm Hendâvî (Mısır: Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.), 3/17.

⁸ Galâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'arabiyye*, 1/43.

يَدْرُ، يَدْعُ ، صَبَاحًا vb. gibi fiillere herhangi bir başlık altında yer verilmemiştir. Ancak Arap dili ve gramerini geniş işleyen kitaplarda bunlara rastlamak mümkündür.⁹

Câmid kavramı ve câmid fiillerle ilgili bu kısa girişten sonra tam câmid fiiller ile yarı câmid fiillerini ayrı ayrı bölümlerde detaylı incelemeye geçebiliriz.

---

⁹ Muhammed b. Yusuf el-Halebi. Nâzirü'l-Ceyş, *Temhidü'l-kava'id bi şerhi'l-fevâ'id*, thk. Ali Muhammed Fâhır vd. (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 8/3710; Süyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi' fi Şerhi Cem 'i'l-cevâmi'*, 3/17-20.

BİRİNCİ BÖLÜM

TAM CÂMİD FİİLER VE KUR'AN'DAKİ KULLANIMLARI

Tam câmid fiilleri daha kolay anlamak için onları belirli isimler altında gruplandırmanın isabetli olacağını düşünmekteyiz. Birbiriyle ortak özellikleri olanların aynı gruba dâhil edilmesi bu bağlamda uygun görülmüştür. Buna göre inceleyeceğimiz kırk tane tam câmid fiil, “Tam Câmid Mâzi Fiiller”, “Tam Câmid Muzârî Fiiller” ve Tam Câmid Emir Fiiller” üst başlıkları altında ele alınacaktır.

1.1. Tam Câmid Mâzî Fiiller

Tam câmid mâzî fiilleri de medh ve zem, şurû, mukârebe, recâ, istisnâ ve diğer fiiller olarak sınıflandırmak mümkündür.

1.1.1. Medh ve Zem Fiilleri

Araplar hayret, istek, temenni vb. duyguları farklı kelimelerle ifade ederler.¹⁰ Aynı şekilde övme ve yeme duygularını daha çok medh ve zem fiilleri ile ifade ederler. Ancak bu duyguları kıyasi olarak ifade eden tek bir kalıp vardır. O da فَعْلٌ veznindeki övme ve yemeyi ifade eden kalıplardır. Bu fiil, aynu'l-fiili fethalı فَعْلٌ veya aynu'l-fiili kesralı فَعِلٌ olan mâzî fiilleri, aynu'l-fiili zammeli فَعْلٌ veznine aktarıldıktan sonra medh ve zem için kullanılmaktadır. Diğer kalıplar ise işitmeye dayalıdır, yani semâîdir.¹¹ İlk önce semâî fiilleri ele alalım.

1.1.1.1. Medh fiilleri

Medh için kullanılan semaî kalıplar نِعْمٌ ve حَبِّدَا fiilleridir.¹²

¹⁰ Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (Kahire: Dâru't-Turâs, 1980), 3/147-148.

¹¹ İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 3/168.

¹² İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 3/168.

1.1.1.1.1 نِعْمَ /Ni‘me

النِّعْمَةُ، النُّعْمَى، النُّعْمَاءُ، النِّعِيمُ bu dört kelime sözlükte el, yapılan iyilik, minnet ve mal anlamlarına gelirken، النِّعْمَةُ faydalandırmak manasına gelmektedir.¹³

نِعْمَ vaz‘ı itibarı ile mâzî, muzârî, emir, masdar ve diğer kalıpları bulunan mutasarrıf bir fiildir. Örneğin، نِعِمَ الشَّيْءُ “yumuşak oldu.” نَاعِمًا، نَعَمًا، يَنْعَمُ şeklinde iştikakı yapılır. Dördüncü baktan geldiğinde yumuşaklık, parlaklık, rahatlık anlamlarını ifade eden mutasarrıf bir fiildir. نُعُومَةٌ، يَنْعَمُ، نِعْمَ vezninde beşinci baktan da mutasarrıf bir fiil olmaktadır.¹⁴

نِعْمَ kelimesi hareke açısından dört şekilde okunmaktadır. نِعْمَ aslı itibarı ile نِعْمَ vezninde dördüncü baktandır. Ancak aynu‘l-fiili boğaz harfi olup فَعْلَ vezninde olan her fiil veya isim, dört vecihle okunabilmektedir:

Birincisi: İlk okunuşu فَعْلَ vezninde نِعَمَ şeklindedir.

İkincisi: Aynu‘l-fiilin uyumu için fau‘l-fiil kesralı kılınp نِعَمَ yani فَعْلَ vezninde okunmaktadır.

Üçüncüsü: Aynu‘l-fiilin sakin، fâu‘l-fiil ise kesralı kılınarak فَعْلَ vezninde نِعَمَ şeklinde okunmaktadır.

Dördüncüsü: Aynu‘l-fiili sakin، fâu‘l-fiili ise fethalı kılınarak فَعْلَ vezninde نِعْمَ şeklinde okunmaktadır. Yukarıda zikredildiği gibi ister fiil olsun ister isim olsun bu nitelikleri taşıyan kelimelerin bu dört vezin ile okunması kıyasidir.¹⁵

نِعْمَ‘nin iki kullanımı vardır: Birincisi kendisinden hemen sonra gelen ما ile kullanılması، إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ “Doğrusu Allah bununla size ne güzel öğüt veriyor”¹⁶

¹³Râzî, *Muhtâru’s-Sihâh*, 573, 574.

¹⁴İbrahim Mustafa vd., *el-Mu‘cemu’l-Vasıt* (İstanbul: el-Mektebetu’l-İslâmiyye, 1972), 935.

¹⁵Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr Ebü‘l-Abbâs el-Müberred, *el-Muktadab*, thk. Muhammed Abdulhalik Azîme (Beirut: ‘Alemü‘l-Kütüb, 1994), 2/144.

âyetinde olduğu gibi. نَعْمَ'ye bitişen ما'nın mahiyeti hakkında iki görüş öne sürülmektedir: Birincisi: ما masdariyedir. Bu harf kendisinden sonra gelen fiil ile birlikte masdar teviline dönüşmektedir. Bu görüşe göre yukarıdaki âyette cümlenin tevilli إِنَّ اللَّهَ بِهِ وَعَظُّكُمْ بِهِ şeklinde olmaktadır. İkincisi: ما bir isimdir. Bu da iki kısma ayrılmaktadır. Mevsûliye ما'sı veya mevsûfiye ما'sıdır. Mevsûliye ما'sına göre cümlenin tevili إِنَّ اللَّهَ بِهِ نَعْمَ الشَّيْءِ şeklinde olmaktadır. Mevsûfiye ما'sına göre ise cümle إِنَّ اللَّهَ بِهِ شَيْئًا يَعِظُكُمْ بِهِ şeklinde tevil edilmektedir. İkinci duruma göre ما fiildeki müstetir zamiri açıklayan bir temyiz olmaktadır.¹⁷

Söz konusu fiil ما'sız geldiğinde ise, iki şekilde olmaktadır: Birincisi, fiilin fâili gizli zamirdir. Bu durumda fiilde bulunan gizli zamirin, mansûb bir isimle açıklanması gerekir. Nitekim bu durumun açıklamasını aşağıdaki şiirde görmekteteyiz.

أَبُو مُوسَى فَجَدُّكَ نَعْمَ جَدًّا   وَشَيْخُ الْحَيِّ خَالِكَ نَعْمَ حَالًا

“Ebu Musa! Deden ne iyi bir dededir / Muhitin şeyhi dayın da ne iyi bir dayıdır.”¹⁸

Bu şiirde iki yerde نَعْمَ'nin fâili zamir olarak gelmiştir. Birincisininin fâili, جَدًّا kelimesi ile açıklanan هُوَ zamiri iken, ikincisininin fâili حَالًا kelimesi ile açıklanan هُوَ zamiridir. İkincisi: نَعْمَ الرجلِ زَيْدٌ örneğinde olduğu gibi fâili açık bir isim olarak gelebilmektedir. Fâili zahir isim olduğunda başında umum ve cinsiyet ifade eden el takısı bulunması gerekir veya دَارُ الْمُتَّقِينَ örneğinde olduğu gibi fâilin izafet edildiği kelime el takılı olması gerekir. Bu âyette, نَعْمَ'in fâili olan دَار kelimesi, başında el takısı

¹⁶ Nisa, 4/58.

¹⁷ Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal li Zemahşeri* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2001), 99.

¹⁸ Ahmed b. el-Hüseyn İbn Habbâz, *Tevcihu'l-luma*, thk. Fayiz Zeki Muhammed Diyab, (Kahire: Daru's-Selâm, 2002), 391, 392.

bulunan الْمُتَّقِينَ ismine muzaf olmuştur. Ya da نَعْم nin fâili, el takılı isme muzaf olan bir muzafa, izafet edilmesi gerekir.

فِنَعْمَ ابْنُ أُخْتِ الْقَوْمِ، غَيْرَ مُكْذِبٍ زُهَيْرٌ، حُسَامٌ مُفَرَّدٌ مِنْ حَمَائِلِ

“Kınından çekilmiş keskin kılıç gibi olan Züheyr / kavmin yalanlanmayan ne güzel yeğenidir!”¹⁹

Şiirin beytinde fâilde (ابْنُ) ve fâilin muzaf olduğu isimde (أُخْتِ) el takısı yoktur.

Muzafün ileyhinin (أُخْتِ) muzafun ileyhisi olan الْقَوْمِ kelimesinde el takısı bulunmaktadır. Bu durum sadece zincirleme isim tamlamasında meydana gelir.

Fâilde veya fâilin izafet edildiği isimlerde el takısının bulunma şartının sebebi şu şekilde izah edilmektedir. نَعْم ve بَيْس nin fâilleri cins ifade eden umum kavramlar olması, mahsusun bi'l-medhin veya mahsusun bi'z-zemin de umumiyet ifade eden fâilin bir bireyi olması ve umum ifade eden fâilin bütün güzelliklerin veya yerilen bütün niteliklerin mahsusta bulunması gerekir. Dolayısıyla fâil bizzat veya dolaylı olarak umumiyeti ifade eden el takısını barındığı zaman bu manayı ifade edilebilmektedir.²⁰

نَعْم ile kurulan cümle, üç temel ögeden oluşur. Bunlar sırasıyla, medh ifade eden fiil, ilgili fiilin fâili ve mahsusun bi'l-medh (övünülen kişi veya şey) öğeleridir. Mahsusun, umum ifade eden ve fâili de kapsayan kelime veya kelime gurubu olması gerekmektedir. Şâyet mahsûs, cümlenin bağlamından anlaşılıyorsa hafz edilmesi kıyasidir.²¹ Kur'ân-ı Kerim, özlü bir üslûba sahip olduğu için sadece bir yerde نَعْم nin bulunduğu cümlede mahsusun bi'l-medh zikredilmişken diğer on yedi yerde ise zikredilmemiştir.²²

Mahsusun bi'l-medh genelde fâilden sonra gelir. Bazen de نَعْم den hemen sonra gelir. نَعْم الْمُفْتَنَى الْعِلْمُ “Elde edilenler arasında ilim ne güzeldir!” cümlesinde olduğu gibi.

¹⁹ Süyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi' fi Şerhi Cem 'i'l-cevâmi'*, 3/20-27.

²⁰ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab* (Beirut: Dâru Sâdır, 1993), 12/586.

²¹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Mufasssal fi sina'ati'l-î'râb*, thk. Ali Ebû Mulhem, (Beirut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993), 362, 363.

²² Muhammed Fu'âd Abdalbâki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim* (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1945), 709.

Dil bilginleri, نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ cümlesinin i'râbnı iki şekilde yapmışlardır. Birincisi: نِعْمَ mâzî fiildir. الرَّجُلُ lafzı da zamme ile murfu ve fâildir. نِعْمَ الرَّجُلُ cümlesi mahalli olarak mukaddem haberdir. زَيْدٌ ise zamme ile merfû muahhar mübtedadır. İkincisi: نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ cümlesinde نِعْمَ الرَّجُلُ ifadesi, fiil ve fâilden meydana gelen bir fiil cümlesidir. زَيْدٌ kelimesi ise hazf olmuş mübtedanın haberidir.²³

İbn Mâlik et-Tâî (v. 672/1274), Elfiye adlı kitabında نِعْمَ ve نَيْسٌ ile ilgili şöyle demektedir:

فَعَلَانٌ غَيْرٌ مُتَصَرِّفِينَ ... نِعْمٌ وَبَيْسٌ .....

“نِعْمٌ ve نَيْسٌ, mütasarrıf olmayan (câmid) iki fiildir...”

Aslı itibarı ile نِعْمٌ fiili, فَعِلٌ vezninde olan نَعِمٌ den nakledilmiştir. Bu şekilsel işleme beraber fiil, zaman ve hadesten soyutlandığı için fiil olmaktan uzaklaşmış ve harfe yaklaşmıştır. Bu yakınlaşmadan dolayı harfe benzediği için harf gibi câmid olmuştur.²⁴

نِعْمٌ fiili, Kur'ân'da on sekiz yerde bulunmaktadır. İki yerde ما kelimesine bitişerek gelmiştir. On bir yerde el takılı fâil ile birlikte gelmiş. Beş yerde fâili, el takılı isme izafet edilerek gelmiştir.²⁵

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı gibi söz konusu fiilin Kur'ân'da üç farklı kullanımı bulunmaktadır. Bunlardan her birine birer örnek getirelim.

Birincisi ما ile kullanımı: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ

“Allah size, emânetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel şeylerle öğüt veriyor.”²⁶

²³ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Yusuf Şeyh Muhammed el-Bekâî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/247.

²⁴ Ebû'l-İrfân Muhammed b. Alî el-Mısırî. Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân alâ Şerhi'l-Eşmuni li Elfiyyeti İbn-i Malik* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1997), 3/38.

²⁵ Muhammed Fu'âd Abdalbâki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 709.

²⁶ Nisâ, 4/58.

وَأَنَّ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلِيكُمْ نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ

İhtilaflar daha önce deteyli şekilde açıklandı.

İkinci kullanımı fâili umum ifade eden el takısı ile olmaktadır. وَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلِيكُمْ نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ “Şâyet yüz çevirirlerse bilin ki Allah sizin mevlânızdır, Ne güzel mevlâdır o, ve ne güzel yardımcıdır o!”²⁷

Üçüncü kullanımı fiil el takılı isme muzaf olan fâil ile olmaktadır. وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقْنَا وَعَدَّهُ وَأَوْثَقْنَا الْأَرْضَ نَتَّبِعُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ “Onlar "Bize verdiği sözü yerine getiren ve cennetten bize dilediğimiz yerinde mesken kurabileceğimiz yurt bağışlayan Allah’a hamdolsun!" dediler. Çalışanların mükâfatı güzel!”²⁸

Câmid fiillerden كَيْسَ، عَسَى، بَيْسَ، نَيْسَ kelimeleri hakkında ihtilaf meydana gelmiştir. Bu ihtilafın başını çeken Basra ve Kûfe dil bilginleridir. Bu kelimelerin harf mi veya isim mi diye yapıları hususunda aralarında şöyle bir tartışma vuku bulmuştur. Kûfeliler نَيْسَ ve بَيْسَ ile ilgili Araplar arasında rivâyet edilen şu iki sözü نعم السير على ما هو بِنِعْمِ الْوَالِدِ “Kötü merkep üstünde yürümek ne kötü yürüyüştür!” بَيْسَ الْعَيْرِ، “Vallahi bu, iyi çocuk değildir!” örnek göstermişler. Başka bir yerde نَيْسَ الْمَوْلَىٰ وَ يَا نَيْسَ يا نَيْسَ ifadesinde nidâ edâtlarında نَيْسَ harfi, نَيْسَ kelimesinin başına gelerek onu münada kılmıştır. Daha önce de görüldüğü gibi nidâ harfleri ve cer harfleri kelimenin sadece isim kısmına ait alametlerdendir. Dolayısıyla bu iki kelime ismin alametleri aldıkları için isim olmaktadır²⁹

Dil bilimcilerin çoğunluğu ise bu iki kelimenin sonuna fiil alameti olan açık ت' nın bitiştiğini ve şu hadis وَيُسْتِ الْمَرْأَةُ دَعْدُ مِنْ تَوْضَأَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِيهَا وَنِعْمَتْ delil

²⁷ Enfâl, 8/40.

²⁸ Zümer, 39/74.

²⁹ İbn 'Akil, Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, 1/16.

göstererek bunları fiil saymışlar. Bunlar, Kûfe dil ekoluna mensup dil bilginlerinin getirdikleri delillere cevap olarak şu açıklamada bulunmuşlar: Aslında cer harfî bu iki fiilin başına değil, bunlardan önce hazf olan kelimelerin başına dâhil olmuştur. Dolayısıyla iddiaları sağlam delilden yoksun olduğu için نَعْم ve بئس kelimeleri isim değildir demekteler. Yukarıda bulunan iki örnek için de şu takdirde bulunmuşlar: “وبئس وما هي بولدٍ مقولٍ فيه نعم الولد” ve “السَّيرِ على غيرِ مقولٍ فيه بئس العيرِ mecrûr بولدٍ ve على عيرٍ kelimesidir. Bu iki mecrûr kelime ile birlikte bunları niteleyen sıfatları hazf olmuştur. Daha sonra cer harfleri bu fiillerin başına gelmiştir. Nidâ harfî fiilin başına dâhil olmamış, aslında mahzûf olan ismin başında oluşunu belirtip cümle için şu takdire.... يا اللهُ نَعْمَ المولى أَنتَ... gidilmiştir. İbni Hişam (v. 761/1360), fiil oluşunda hiç ihtilaf bulunmayan نَام fiilinin başına cer harfî dâhil olduğuna dair şu dizeyi örnek göstermiş,

وَاللهَ مَا لَيْلِي بِنَامِ صَاحِبِهِ وَلَا مَخَالِطِ اللَّيْلِ جَانِبِهِ

“Vallahi benim gecem sahibi uyumuş ve yan tarafı yumuşağa(düşeğe) uzanmamıştır denilecek bir gece değildir.” Sonra da şu açıklamada bulunmuştur: Şâyet böyle bir takdire gidilmezse buradaki نَام fiilinin de isim olduğu sonucuna varılması gerekir. Halbu ki hiç kimse bu iddiada bulunmamıştır.³⁰

Sonuç olarak iki ekolün görüşlerini incelediğimizde Basra ekolünün başını çektiği cumhurun, diğer ekolün delillerini çürüttüğünü ve görüşlerini destekleyen delillerinin daha güçlü olduğunu söyleyebiliriz.

Ebû Ali el-Farisî (v. 377/987) كَيْسَ kelimesinin aynen nefy ما’sı gibi nefy ifade eden bir harf olduğunu belirterek delillerini şöyle sıralamıştır:

³⁰ İbn Hişam, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*, 48-49.

a. Fiilin başına masdariye ما'sı dâhil olur. Örneğin, مَا أَحْسَنَ مَا كَانَ زَيْدٌ ذَاكِرًا, “Zeyd'in zikreden olması ne kadar iyidir.” Bu cümle Araplarca bilinen ve kullanılan bir cümledir. Fakat مَا لَيْسَ زَيْدٌ ذَاكِرًا ما'sı getirilerek مَا أَحْسَنَ مَا لَيْسَ زَيْدٌ ذَاكِرًا gibi bir ifade Araplarca kullanılmamaktadır. Şâyet fiil olsaydı, diğer fiiller gibi aynı kullanıma tâbi tutulurdu.

b. وَ قَدْ ذَهَبَ الْقَوْمُ الْكِرَامُ لَيْسَ ye “Ben hariç bütün değerli halk gitti” Bu şiirde لَيْسَ ye mütekellim yâsı(ي) bitiştiği halde vikâye nununa ihtiyaç duyulmadığı zikredilmiştir. Şâyet لَيْسَ fiil olsaydı, vikâye nûnunun ona bitişmesi gerekirdi.

c. Normal bir fiilin diğer bir özelliği de mâzî, muzârî ve emir kalıplarının bulunmasıdır. لَيْسَ kelimesi, fiilin en önemli özelliklerinden olan zaman dilimlerinden soyutlandığı için fiillerden uzaklaşmıştır. O, her ne kadar لَيْسَ aslı itibarı ile fiil olsa da sıraladığımız nedenlerden dolayı olumsuzluk ifade eden nefy ما'sı gibi bir harftir demektir.³¹ Basra ekolünün öncülerinden olan Ebû Bekir b. Şukayr de (v. 318/930) bu görüştedir.³²

Basra dil bilginleri bazı nedenlerden dolayı لَيْسَ kelimesinin fiil olduğunu savunmuşlardır. Delillerini şu şekilde sıralamışlar:

a. Kendisine müenneslik alameti olan açık tanın (ت) bitişmesi. Örneğin, لَيْسَتْ denilebilmektedir.

b. Sadece mâzî fiillere bitişen zamirlerin ona da bitişmesi. Bunlar mâzi fiilin çekimi yapıldığında sonuna bitişen merfû zamirlerdir.

³¹ Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr Ebû 'Alî el-Fârisî, *el-Mesâilu'l-Halebiyât*, thk. Hasan Hindâvî, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1978), 219-222.

³² İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 48.

c. Bu kelime, mutasarrıf fiiller gibi ismin kısımları olan zamir, açık isim, marife ve nekralarda amel etmektedir. Zikredilen sebeplerden dolayı كَيْسٍ nin fiil olduğu sonucuna varılmaktadır.³³

İki gurubun dellileri incelendiğinde her iki tarafın da delillerinin doğru ve güçlü oldukları görülmektedir. كَيْسٍ kelimesi yapı bakımından diğerlerinden farklıdır. İlk konuluşu itibariyle fiillerde bulunan hades ve zamanı içerdiği için, fiil olduğu hususunda ihtilaf vâki olmamıştır. Daha sonra bu iki özelliğini yitirdikten sonra kimliği hakkında görüş ayrılığı meydana gelmiştir. Kendisi için zikredilen özelliklerin bir kısmı harflere, bir kısmı da fiillere özgü özelliklerdir. كَيْسٍ kelimesi nefy edâtı ما gibi nefy ifade etmektedir. Çünkü biri diğerinin yerinde kullanıldığında cümlede manaca herhangi bir farklılık olmamaktadır. Dolayısıyla mana açısından değerlendirilenler كَيْسٍ'yi kelimenin harf kısmına dâhil etmekte. Ama söz konusu kelmeyi lafız olarak değerlendirdiğimizde tıpkı diğer fiiller gibi raf ve nasb amelini icrâ ettiği ve mâzî fiilini diğer fiillerden ayıran alametleri aldığı için fiillerden sayılması daha uygun görülmektedir.

عَسَى kelimesine gelince Kûfeliler, onun harf olduğunu, tıpkı لَعَلَّ gibi terecci (beklenti) ifade ettiği görüşünü öne sürmüşlerdir. Bu hususta İbn Serrâc da (v. 316/929) onlara tabi olmuş ve “Bu kelime şâyet fiil olsaydı, kedisine ait muzârî ve emir kipi de olması gerekirdi” demiştir. Basra ekolünün çoğunluğu bu görüşü reddetmişlerdir. Onlara göre عَسَى câmid fiildir. Sonuna bitişen zamirlerin bunun delili olduğunu bildirmektedir.³⁴ Mana açısından her ne kadar لَعَلَّ anlamını ifade etse de yapı ve çekim olarak fiiller gibi çekimi olması ve fiilin amelini yapmasından dolayı fiillerden sayılması görüşü daha güçlü görülmektedir.

³³ Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh Enbârî, *el-İnsâf fi mesâ'ili'l-hilâf beyn'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (Beirut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2003), 140.

³⁴ İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1/127.

1.1.1.1.2. حَبَّاءُ / Habbezâ

Tam câmid, mâzî, medh fiillerinden birisi de حَبَّاءُ kelimesidir. حَبَّاءُ fiili aynen نِعْم gibi medh üslubu için kullanılan semâî bir kelimedir. Ne güzel ne hoş anlamını ifade etmektedir. Ayrıca حَبَّاءُ da övülen (mahsus) kalben sevilmiştir.³⁵ Zem (yerme) için حَبَّاءُ'nın başına nefy لا'sı getirilerek bir şeyin iyi ve güzel olmadığı لِحَبَّاءُ ile ifade edilmektedir. حَبَّاءُ ifadesi حَبَّ ile ذَا kelimelerinden oluşmaktadır. حَبَّ'nin aslı حُبُّ dir. Aynı cinsten yanyana gelen harekeli iki harfin telaffuzu dile ağır geldiği için, birinci harf sakın kılındıktan sonra ikincisine idgam edilerek şeddelenmiştir. Şâyet aslı حُبُّ değil de حَبَّ ya da حَبِّ olsaydı ism-i fâili حَابُّ kalıbında gelmesi gerekirdi. Fakat فَعْلٌ vezninden ism-i fâil yerinde sıfat-ı müşebbehe genellikle فَعِيلٌ vezninde olduğu için حَبِّبٌ gelmiştir. Yine Araplardan حُبُّ yani ح harfinin zammesi ile rivâyet edilmiştir. Burada aynı cinsten olan birinci harfin harekesi ح harfine nakledildikten sonra idgam yapılarak حُبُّ şeklini almıştır.³⁶

الحُبَّاءُ ، الحُبَّاءُ sevgi, الحَبِّبُ ، الحَبِّبُ sevgili, حَبَّاءُ الماءِ suyun çoğunluğu, suyun kabarcığı anlamlarına gelmektedir. حَبَّاءُ ، حَبَّاءُ ikinci baktan sevdi, حَبَّاءُ ، حَبَّاءُ if'âl bâbından çok sevdi, حَبَّاءُ ، حَبَّاءُ "Kendini ona sevdirdi", حَبَّاءُ ، حَبَّاءُ "Karşılıklı sevdi", حَبَّاءُ ، حَبَّاءُ "Onu başkasına tercih etti, ondan hoşlandı" anlamlarına gelmektedir.³⁷ Kurtubî (v.671/1273), وَأَمَّا تَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى "Semud kavmine gelince onlara

³⁵ Süyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi' fi Şerhi Cem 'i'l-cevâmi'*, 3/38.

³⁶ Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh Enbârî, *Esrâru'l-'arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1999), 98.

³⁷ Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, 121.

doğru yolu gösterdik ama onlar küfrü imana tercih ettiler.”³⁸ âyetindeki فاستحبوا fiilini “seçtiler, tercih ettiler” anlamında tefsir etmektedir.³⁹

حَبَّ da bulunan ذ kelimesi ism-i işarettir, fâildir. حَبَّ fiili ذ ile birleştirilerek tek kelime hükmüne girmiştir. Genelde mahsusun bi'l-medh bunlardan sonra gelir. Yerme ve övme için mahsus isim, tekil, ikil, çoğul, dişil, eril gelmesine rağmen, fiil ile işaret ismi (حَبَّذًا) daima eril ve tekil gelmektedir. Çünkü iki kelimedenden mürekkep olan حَبَّذًا, Araplardaki atasözlerine yani mesellere benzemektedir. Meseller, kalıplaşmış ifadeler olduğu için, onalara benzeyen حَبَّذًا fiili de cinsiyet ve şahıslara göre değişmemektedir. Nitekim şu şiirde bu durum net olarak görülmektedir:

يا حَبَّذًا جَبَلُ الرَّيَّانِ مِنْ جَبَلٍ   وَحَبَّذًا سَاكِنُ الرَّيَّانِ، مَنْ كَانَا
وَحَبَّذًا نَفَحَاتُ مِنْ يَمَانِيَّةٍ   تَأْتِيكَ مِنْ قَبْلِ الرَّيَّانِ أَحْيَانَا
“Reyyan dağı ne güzel bir dağdır

Reyyan sakini her kim ise ne güzeldir.

Ne güzeldir Yemen'den esesintiler

Ara sıra Reyyan tarafından sana doğru eser.”⁴⁰

Bu şiirde mahsusun bi'l-medh olan نَفَحَاتُ kelimesi çoğul ve müennes olmasına rağmen fiil (حَبَّ) ve ism-i işaret (ذ) ikisi de müfred ve müzekker olarak gelmiştir. حَبَّ fiili ذ sız geldiğinde kendisinden sonra gelen isim, merfû olmak suretiyle حَبَّ örneğinde olduğu gibi fâil olmaktadır. Bazen de حَبَّ بِرَيْدٍ cümlesinde olduğu gibi bu isim ب ile mecrûr olarak kullanılır. حَبَّ fiili, ذ ile olduğunda ilk harfinin (ح) daima

³⁸ Semud, 41/17.

³⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdunî - İbrahim İtfiş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 15/349.

⁴⁰ İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 3/171.

fethalı olması vaciptir. حَبَّ fiili ذَا sız gelirse, ح harfı fethalı gelebileceği gibi zammeli de gelebilmektedir.⁴¹

حَبَّدا hakkında dil bilginleri arasında ihtilaf meydana gelmiştir. Sibeveyh (v. 180/796), حَبَّda'nın (yani iki kelime birleştikten sonra) bir isim hükmünde olduğu görüşü belirtmektedir.⁴² Müberred (v. 286/900) ise حَبَّda ifadesinin terkipten sonra tek bir isim gibi cümledeki merfû ve mübteda konumunda olduğu görüşündedir. Bu kelimenin aslı itibarı ile fiil olmasına rağmen fiilden çıkıp isim konumuna girdiğini, sebebinin ise mesellere benzemek olduğunu ifade ettikten sonra şâyet fiil olsaydı – diğer fiillerde olduğu gibi- حَبَّ ile ذَا arasında bir kelimenin girmesi mümkün olması gerekirdi” demiştir. İkisinin arasına hiç bir şeyin giremeyeceğini ifade ettikten sonra, Araplar arasında حَبَّ İkisinin arasına hiç bir şeyin giremeyeceğini ifade ettikten sonra, Araplar arasında حَبَّ şeklinde bir cümlenin görülmemesi de حَبَّda'nın isim olduğunun başka bir delili olarak sayılmıştır.⁴³

Ebû Ali el-Farisî, İbn Mâlik et-Tâî (v. 672/1274) gibi âlimler ise حَبَّda'nın fiil, ذَا'nın fâil, mahsusun da muahhar bir mübteda olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Bazı dil bilginleri ise; حَبَّda cümlesinde حَبَّda fiildir, زيد kelimesi fâildir, ذَا kelimesi حَبَّda ile birleştikten sonra iki kelime mâzî fiil olmuştur demişlerdir. Fakat bu görüş zayıf görülmüştür.⁴⁴ Çünkü aslı itibarı ile özne olan bir şeyin fâillikten çıkıp fiil kalıbının bir parçası olması dil açısından garip görülmektedir. حَبَّda'nın fiil, ذَا kelimesi ism-i işaret olması daha uygundur. Mahsus ise işaret ismindeki kapalılığı kaldırmaktadır.

⁴¹ İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 3/372.

⁴² Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun. (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988), 2/108.

⁴³ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-nahv*, 2/141; Ebû'l-Feth Osmân el-Mevsîlî el-Bağdâdî İbn Cinnî, *el-Lüma 'fi'l-'arabiyye*, thk. Fâiz Fâris (Kuveyt: Dâru'l-Kütübi's-Sekâfe, ts.), 142.

⁴⁴ İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 3/170,171.

حَبَّبَ kökünden türeyen fiil farklı görevleri ile Kur'ân-ı Kerîm'de yaklaşık yüz yerde mutasarrıf olarak bulunurken câmid fiil olarak hiç bulunmamaktadır.⁴⁵

1.1.1.2. Zem fiilleri

Zem: Yeme için kullanılan fiillere zem fiilleri denir. Tam câmid fiillerden dört tanesi zem için kullanılmaktadır. Bunlar sırasıyla لا حَبَّذا، بئس، ساء، فَعَلَ fiilleridir. لا

حَبَّذا fiili mana hariç diğer hükümlerin tümünde حَبَّذا gibi olduğu için tekrar onu ele almaya gerek duymuyoruz.

1.1.1.2.1. بِئْسَ / Bi'se

بِئْسَ fiili zem için konulan câmid bir fiildir. Câmid oluşunun sebebi fiilin iki önemli özelliği olan hades ve zamandan soyutlanmasına bağlanılmaktadır. Bir fiilin mutasarrıf olması, eylemin farklı zamanlarda yani üç zamandan birinde meydana gelmesine bağlıdır. Belli bir zamana ihtiyaç duymadığı için farklı fiil kiplerine de gerek duyulmamaktadır.⁴⁶

بِئْسَ harfi azap, savaştaki şiddet, البأساء savaş, tokat ve dövme, البأس deki ب harfi zammeli olduğunda sıkıntı, fakirlik, anlamına gelmektedir. لا بأس عليك “Sana korku yoktur, veya korkma!” anlamındadır. بُؤْسًا، بِيئسَ، بِيئسَ ikinci baktan “Fakir oldu. Çokça muhtaç oldu.” anlamına gelirken، بِيئسَ، بِيئسَ، بِيئسَ، بِيئسَ، بِيئسَ beşinci bab olarak geldiğinde “Güçlü oldu, cesur oldu” anlamına gelmektedir. Bu iki baktan geldiğinde tam mutasarrıf bir fiil olarak kullanılmaktadır. Bu kökten أَبَّسَ “Ona sıkıntı isabet etti”

تَبَّسَ، تَبَّسَ، تَبَّسَ “Şiddete düşar oldu, gösterişini yaptı” أَبَّسَ، أَبَّسَ، أَبَّسَ “Üzüldü, kederlendi”

⁴⁵ Abdulbâki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 191-193.

⁴⁶ Ğalâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'arabiyye*, 1/59.

anlamını ifade edip if'âl, ifti'âl, tefa'ul, tefâ'ul vezinlerinde de geldiği görülmektedir.⁴⁷

Şu şiir بِئْسَ için delil gösterilebilir:

بئسَ هذا الحيُّ حَيًّا ناصراً   لیتَ أحياءُهُمْ فِيمَنْ هَلَكُ
“Şu muhit(halkı) yadımcı olma bakımında ne kötür!

Keşke dirileri de yok olanlar arasında olsaydı”⁴⁸

Daha önce نَعْم için zikrettiğimiz kurallar (i'rab, cümlelerin yapısı, öğelerin dizimi, fiil ile ilgili hükümler, mahsus ve temyiz ile ilgili kurallar) بِئْسَ için de geçerlidir. Aynı şekilde بِئْسَ'nin yapısı hakkında- isim mi, fiil mi? Diye meydana gelen ihtilafa detaylı şekilde değinilmişti.

Kur'ân-ı Kerîm'de kullanımını yaygın olan بِئْسَ fiili toplam kırk âyette farklı şekilde bulunmaktadır. Yirmi dört yerde fâilin başında el takısı bulunurken, beş yerde de fâil el takılı isme muzaf olmuştur. Dokuz yerde fiilden hemen sonra ما bulunmaktadır. Bu dokuz yerin üçünde ما harfi بِئْسَمَا şeklinde fiiline bitişik olurken, altı yerde de بِئْسَ ما şeklinde bitişeksizin gelmektedir. Sadece bir yerde بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا şeklinde bitişeksizin gelmektedir. Sadece bir yerde بِئْسَ deki gizli zamiri açıklamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de temyizli kullanım نَعْم için bulunmamaktadır. Mahsus hiçbir yerde zikredilmemesine rağmen âyetlerin siyak-sibakından rahatlıkla anlaşılmaktadır.⁴⁹ Şimdi de her farklı kullanım için bir âyet getirelim.

⁴⁷ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 51, 52; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasıt*, 37.

⁴⁸ Nâzîrî'l-Ceyş, *Temhîdü'l-kava'id bi şerhi'l-fevâ'id*, 5/2563.

⁴⁹ Abdalbâki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 113,114.

جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمِهَادُ “Onlar cehenneme yaslanacaklar. Ne kötü bir kalma yeridir orası.”⁵⁰ Bu âyet fâilin el takılı olduğu fiilin örneğidir. Kur’ân’da en çok بِئْسَ fiilinden hemen sonra fâil el takılı olarak gelmektedir.

قِيلَ ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ “Onlara: İçinde ebedî kalacağınız cehennemin kapılarından girin içeri; kibirlilerin yeri ne kötüdür! Denilir.”⁵¹ Örnek gösterilen âyette her ne kadar fâilin kendisinde el takısı olmasa da fâilin مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ muzaf olduğu kelimeye el takısı bulunmaktadır.

كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ بِئْسَ “Onlar, işledikleri kötülükten, birbirini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Andolsun yaptıkları ne kötüdür!”⁵² وَمَا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي “Mûsâ kızgın ve üzgün olarak kavmine dönünce, "Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız!”⁵³

Yukarıda geçen iki âyetin ilkinde بِئْسَ fiili ما ile bitişmemiş. Diğer âyette ise بِئْسَمَا şeklinde bitişik olarak gelmiştir.

Fâili müstetir zamir olan fiile örnek şu âyet gösterilebilir: افْتَتَحِدُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ ذُوِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا “Şimdi siz, beni bırakıp da onu (İblis'i) ve neslini, kendinize dostlar mı ediniyorsunuz? Halbu ki onlar sizin için birer düşmandırlar. Bu, zâlimler için ne kötü bir bedeldir!”⁵⁴

Zemahşerî (v. 538/1144), bu âyeti şu şekilde tefsir etmektedir. “Allah size bu kadar nimete bulunurken iblis ve soyu size apaçık düşman olmalarına rağmen onları

⁵⁰ Sâd, 38/56.

⁵¹ Zümer, 39/72.

⁵² Mâide, 5/79.

⁵³ A'râf, 7/150.

⁵⁴ Kehf, 18/50.

dostlar mı ediniyorsunuz? Allah'ı bırakıp İblis'i ve neslini seçen zâlimlerin tercihi bedel olarak ne kötüdür!"⁵⁵ Allah, Kâfirlerin bu tutumunu inkâr ve taaccüp ifade eden Hemze ile bildirmiştir.

Allah c.c. bazı âyetlerde gayri Müslimlerin veya günahkârların Cehennemdeki dönüş yerlerini وَبِئْسَ الْمَصِيرُ "Bu yer ne kötü dönüş yeri" barınakları, yerleşkeleri فَبِئْسَ الْوَرْدُ الْمَوْزُودُ "Gidilen o yer ne kötü" ifadelerle anlatmaktadır. Bazı âyetlerde de "Cehennem deki arkadaşları ne kötüdür, Cehennem'deki içecekleri ne kötüdür, karşılığında nefislerini sattıkları şey ne kötüdür" anlamında kendilerini bekleyen kötü durumu haber vermektedir.⁵⁶

1.1.1.2.2. سَاءَ / Sâe

Bu fiil بئس fiili gibi zem için kullanılan câmid bir fiildir. Gramer kitaplarında ساء fiili için بئس nin mecrasında giden, -yani aynı muameleye tabi olan anlamında- ona ilhak edilen kelime diye ifade edilmektedir.⁵⁷ İbn Mâlik, şöyle demektedir: "ساء" واجعل كبئس " واجعل فعلا بئس gibi kıl..."Yani bu iki fiil, mana ve hüküm açısından بئس gibidir.⁵⁸ Şimdi bu iki fiili detaylı inceleyelim,

ساء fiili, mutasarrıf ve câmid olmak üzere iki kullanımı bulunmaktadır: Mutasarrıf kullanımı سَاءَ، يَسْؤُهُ، سَاءًا، سَوْءًا، سَوَاءً şeklinde mâzî, muzâfî , masdar ve diğer kipleri bulunan birinci bab vezninde gelen bir fiildir.⁵⁹ Bu fiile ait mutasarrıf bazı farklı kipler Kur'ân-ı Kerîm'de, şu şekilde yer almaktadır:

⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl*, 2/727.

⁵⁶ Abdalbâki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 113,114.

⁵⁷ Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, 3/37.

⁵⁸ İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 3/168.

⁵⁹ Muhammed b. Muhammed b. Abdurrazak el-Huseynî Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs (Dâru'l-Hidâye, 1805)*, 1/270.

“Onu (azabı) yakından gördükleri zaman, inkâr edenlerin yüzleri siyah kesilecek..”⁶⁰ فَاذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسْتَوُوا وَجُوهَكُمْ, “Yüzlerinizi kara etmeleri için diğer cezalandırma zamanı gelince, ...”,⁶¹ ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّوَىٰ, “Sonra kötülük işleyenin sonu daha da kötü oldu”⁶².

سَاءَ fiili aslı itibarı ile سَوَاءٌ'dir. Aynu'l-fiili meftuh olup فَعَلَ veznindedir. Daha sonra سَوَاءٌ veznine nakledilip سَوَاءٌ olmuşur. Birtakım i'lal kurallarından dolayı ayne'l-fiili elife dönüşerek سَاءَ olmuşur. Bu nakilden dolayı daha önce fiil müteâddi iken lazimi olmuşur. Daha sonra بس manasını içerip mutasarrıf olma özeliğini yitirerek zem ifade eden câmid fiiller arasında yer almıştır. Bu fiilin câmitliği hususunda görüş birliği olduğu için kendi gurubundan ayrı olarak zikredilmiştir.⁶³ Ancak Halil b. Ahmed el Ferâhîdî (v. 175/579), مثلاً الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا, سَاءَ fiiline ait temyiz olan mansûb bir isim bulunduğu zaman, سَاءَ kelmesinin fiil değil, nekra ism-i nasb eden bir harf olduğu görüşü belirtmektedir.⁶⁴

Bu kelime her ne kadar anlam olarak fiilin içermesi gereken hadesten ve belli bir zamandan soyutlanmışsa da fiilin lâfzî özellikleri taşıdığı ve mâzi fiilinin çekimi normal mutasarrıf mâzi fiil gibi çekildiği için fiil olarak görülmesi daha uygun olduğu söylenebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de سَاءَ fiili yirmi üç yerde mâzî ve câmid olarak bulunmaktadır.⁶⁵

Câmid olarak kullanıldığında genelde kendisinden hemen sonra ما gelmektedir. Nitekim

⁶⁰ Mülk, 67/27.

⁶¹ İsrâ, 17/ 7.

⁶² Rûm, 30/ 10.

⁶³ Ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh 'alâ't-Tavdîh* (Beyrut, 2000), 2/86; Süyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, 3/37.

⁶⁴ Ebü Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *el-Cümel fi'n-nahvi*, thk. Fahrüddîn Kabâve, (Beyrüt: 1995,)97.

⁶⁵ Abdalbâki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 367,368.

أَلَا سَاءَ مَا،⁶⁶ “Gerçekten onların yaptıkları şey ne kötüdür!”⁶⁶ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
“Bak ki, verdikleri hüküm ne kadar kötüdür!”⁶⁷ بَايَاتِنَا،⁶⁷ “Bak ki
yüklenecikleri şey ne kötüdür!”⁶⁸ gibi âyetlerde ساء fiilinden hemen sonra ما
bulunmaktadır. وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ ساء fiilinin ما’sız kullanımına şu âyetleri verebiliriz. سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا،⁶⁹ “Onlara cehennemi hazırladı. O ne kötü dönüş yeridir.”⁶⁹ مَصِيرًا
بَايَاتِنَا،⁷⁰ “Âyetlerimizi yalanlayan kavmin durumu ne kötüdür!”⁷⁰

Görüldüğü üzere yukarıdaki en son âyette zem ifade eden ساء fiilinin fâili müstetir
olan هُوَ zamiridir. Bu zamirin açıklaması مَثَلًا kelimesi ile yapılmıştır.

1.1.1.2.3. فَعْلٌ / Fe‘ule

Bazı fiiller medhin inşası için نَعِم’ye, zemin inşası için de يَنْسُ’ye ilhâk
edilmektedir. Bunlar ilk vaz’larında فَعْلٌ veya فَعِلٌ vezninde olup daha sonra فَعْلٌ
veznine aktarılan kalıplardır. Daha önce نَعِمٌ ve يَنْسُ için zikredilen hükümlerin tümü bu
fiiller için de geçerli olduğu belirtilmişti. Örneğin، شَرَّفَ الرَّجُلُ زَيْدٌ، “Zeyd ne şerefli bir
adamdır!” cümlesinde fâil el takısı almıştır. شَرَّفَ غُلَامٌ الرَّجُلَ زَيْدٌ، “Adamın hizmetçisi Zeyd
ne şereflidir!” cümlesinde fâil، el takılı isme muzaf olmuş. شَرَّفَ رَجُلًا زَيْدٌ ifadesinde ise
fâil gizli zamir olup onun temyizi olan رجلا kelimesi ile açıklanmıştır.⁷¹ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ
تَفْعَلُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ، “Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz، Allah katında gazap gerektiren

⁶⁶Münâfikûn, 63/2.

⁶⁷Nahl, 16/59.

⁶⁸Nahl, 16/25.

⁶⁹Feth, 48/6.

⁷⁰A’raf, 7/177.

⁷¹İbn ‘Akil, Şerhu İbn ‘Akil ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, 3/168.

ne büyük bir iştir.”⁷² Bu âyette كَبُرَ kelimesi بَسَّسَ fiiline mülhak olduğu için zaman ve hadesten soyutlanmış, câmid bir fiil olarak zem ifade etmiştir. “Bunlar ne güzel arkadaşlardır!”⁷³ حَسُنَ fiili beşinci baktan olup güzel oldu anlamında mutasarrıf bir fiildir. نَعِمَ fiiline ilhak edildikten sonra “Ne güzeldir” anlamını ifade eden câmid bir fiil olmuştur.⁷⁴

1.1.2. Nâkıs Fiillerden Tam Câmid Olanlar

Nâkıs fiiller bir kaç açıdan ele alınmaktadır. Nâkıs fiiller, tam fiil ve nâkıs fiil olmak üzere iki kısma ayrılır. Tam fiil, fâiliyle yetinen, onunla birlikte kelimelerden oluşmuş niteliğine kavuşup yargı ifade eden fiildir. Nâkıs fiil ise merfû ögesiyle yetinmeyen fiildir.⁷⁵ Nâkıs fiilin başka bir tanımı, “Kelimelerden oluşmuş veya yeterli bir mana ifade eden bir cümle olabilmesi için habere ihtiyaç duyan fiil” şeklinde yapılmaktadır. Örneğin, قَتَلَ ، ضَرَبَ ، فَتَلَ kelimelerin merfûları (fâilleri) geldiği zaman bunlara kelimelerden oluşmuş fiiller denilir, ama nâkıs fiiller haberlerini (mansûbları) almadan kelimelerden oluşmamaktadırlar.⁷⁶

Nâkıs fiiller şunlardır:

كان، صار، أصبح، أمسى، أضحى، ظل بات، ما زال، ما برح، ما انفك، ما فتى، ما دام، ليس.

Nâkıs fiiller iki kısma ayrılmaktadır. Sürekli nâkıs olan fiiller ki bunlar:

زال، ليس، فتى، fiilleridir. Bunlardan her biri daima haber ve ismiyle beraber

olmak zorundadır⁷⁷. Bazen nâkıs bazen de tam olarak gelen fiiller أمسى، أصبح، صار، كان

⁷² Saff, 61/3.

⁷³ Nisâ, 4/69

⁷⁴ İbn 'Akil, Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, 3/168.

⁷⁵ İbn Hişâm, Şerhu Kaşri 'n-nedâ ve belli 's-sadâ, 159.

⁷⁶ Zemahşerî, el-Mufasssal fi sina 'ati 'l-î 'râb, 1/349.

⁷⁷ Ebû Abdullah Bedruddin Hasan b. Kâsım b. Abdullah b. Ali el-Murâdî İbn Kâsım, Tevdihu 'l-makâsıd ve 'l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti İbn-i Malik, thk. Abdurahman Ali Süleyman (Suriye: Dâru'l-Fikr, 2008), 1/149

دام
وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا
“Yağmur meydana geldi.” anlamında “Yağmur yağdı.” şeklinde türcüme edilmektedir. Anlamından da anlaşıldığı gibi buradaki كان tam bir fiildir. Çünkü “Rabbin her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁷⁸ Bu âyetteki كان nâkıs bir fiildir. Çünkü cümle, merfû isimle tamamlanmadığı için habere ihtiyaç duymuştur.⁷⁹

Mutasarrıflık ve câmidlik açısından nâkıs fiiller iki kısma ayrılır.⁸⁰ Aynı şekilde câmid fiiller de iki kısma ayrılır: Tam câmid fiiller ve yarı câmid fiiller.⁸¹ Şimdi nâkıs fiillerden tam câmid fiilleri ele alabiliriz.

1.1.2.1. ليس / Leyse

Nâkıs fiilleri gurubuna ait tam câmid mâzî fiillerden bir tanesi de اللّيس fiilidir. اللّيس Şiddet, gereklilik, إِبِلٌ لَيْسَ evini terk etmeyen kimse, ağır ve zorlukları göğüsleyen deve anlamındadır. “Ahlakı güzelleşti” تَلَايَسَ الرَّجُلُ ile ifade edilebilmektedir.⁸² Bu kelimeler her ne kadar kök harfleri açısından câmid fiil ليس ile ortak olsa da ancak anlamca bir birinden farklı olduğu görülmektedir.

Dil bilginleri ليس’in vaz‘ını (ilk konuluşunu) iki şekilde açıklamaktalar: Birinci görüş ليس’in aslı أَيْسَ olup وَجَدَ ile aynı anlamda olduğudur. Sonra başına لا getirilerek olumsuz kılınmıştır. Araplar arasında kullanılan لَيْسَ وِ لَيْسَ “Olsun olmasın onu bana getir.” sözü delil gösterilmiştir. Bu cümle kesinlikle yapılması istenen eylemler için söylenmektedir. Dolayısıyla oldu anlamında أَيْسَ, olmadı anlamında da

⁷⁸ Furkân, 25/54

⁷⁹ İbn Hişâm, Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-sadâ, 159.

⁸⁰ İbn 'Akil, Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, 1/269.

⁸¹ İbn Serrâc, el-Usûl fi'n-nahv, 98; Lebidî, Mu'cemu'l-mustelahatu'n-nahviyyeti ve s-sarfiyye, 48.

⁸² İbn Manzûr, Lisânu'l-'arab, 6/210-211.

لَيْسَ fiilleri ile ifade edilmiştir. Arap dilinde bu fiil çok kullanıldığı için tahfife ihtiyaç duyulup, لا harfinin elifini ve لَيْسَ fiilinin hemzesini düşürmüşler. İkinci görüş söz konusu kelimenin aslı لَيْسَ'dir. İ'lal kuralına göre ي harfinin elife dönüşmesi gerekirken gayri mutasarrıf fiil olduğu için bu kural uygulanılmamış, tahfif için fiilin kesrası düşürülmüştür.⁸³ Gramer kitaplarında لَيْسَ, “لَيْسَ ve kardeşleri ile Müstesnâ” konularlarında incelenmektedir.⁸⁴

Bir nâkıs fiili olarak لَيْسَ muzârî, emir, ism-i fâil ve diğer sîgaları olmayan tam câmid bir fiildir.⁸⁵ لَيْسَ de كَانَ ve kardeşleri gibi mübteda ve haberin başına dâhil olmakta, mübtedayı kendisine isim olarak merfû, haberi de mansûb kılarak isim cümlesine ait daha önceki hükümleri kaldırmaktadır.⁸⁶

لَيْسَ'nin içinde bulunduğu cümle normal dizilişi şöyle olmaktadır: Cümle لَيْسَ ile başlar. Ardında fâil konumunda olan isim gelir, daha sonra da haberi gelir. İsim asla لَيْسَ'nin önüne geçemez. Çünkü لَيْسَ'nin ismi aslında fâil olmaktadır.⁸⁷

Bütün nâkıs fiillerin haberleri isimlerin önüne geçebilirler. Çünkü haber bir açıdan mef'uldur. Mef'uler fâilleri geçebilirler.⁸⁸ وَ كَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ “Mü'minlere yardım etmek biz düşer.”⁸⁹ âyetinde كَانَ'nin haberi olan حَقًّا kelimesi, نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ isminin önüne geçmiştir.

⁸³ İbn Manzûr, *Lisânu'l- 'arab*, 6/212.

⁸⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 159; Ğalâyîni, *Câmi'u'd-durûsi'l- 'arabiyye*, 3/107.

⁸⁵ Râzî, *Muhtârû's-Sihâh*, 527.

⁸⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 149..

⁸⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 149-155; İbn Habbâz, *Tevcihu'l-luma'*, 135; Ğalâyîni, *Câmi'u'd-durûsi'l- 'arabiyye*, 2/78.

⁸⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 152,153.

⁸⁹ Rum, 30 /47.

ليس ، ما دام ، ما انفك ، ما برح ، ما زال، ما dışındaki fiillerin haberleri nâkıs fiillerin önüne gelebilirler. Ancak ما انفك ، ما برح ، ما زال، ما nin haberleri öne geçme hususunda Basra dil ekolü ile Kûfe dil ekolu arasında ihtilaf bulunmaktadır. Basra dil bilginleri haberin takaddumunu câiz görürken Kûfe dil dilginleri bunu câiz görmemektedirler.⁹⁰

Söz konusu haberin ليس nin önüne geçmesi hususunda dil bilginleri arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Kûfe ekolu dil bilginleri, Basra dil ekolü muteahhirleri, Müberred (v. 286/900), İbn-i Serrac ve İbn-i Hişam, haberin ليس yi takaddumu câiz görmemekte ve ليس nin câmid bir fiil olduğu, câmid fiilin de harf gibi güçlü olmadığı nedenine bağlamaktadırlar. Basra dil ekolü mütekaddimleri, Ebû Ali el-Farisi, İbn-i Cinni (v. 392/1002), Hud sûresindeki يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ الَّتِي سَلَكَتُمُوهَا فَيُضَلَّوْا سُبُلَ اللَّهِ عَن ذِكْرِ اللَّهِ وَعَن تِلْكَ الْبُيُوتِ الَّتِي بُنِيَ عَلَيْهَا لَعَلَّكُمْ تُفْحَمُونَ “İyi bilin ki, azap onlara geleceği gün, kendilerinden bir daha uzaklaştırılmaz”⁹¹ âyetindeki يَوْمَ kelimesinin ليس ye takaddumünü delil göstermişler. Bu âyette ليس nin haberi مَصْرُوفًا dir. يَوْمَ kelimesi de haberin (مَصْرُوفًا) ma‘muludur. Ma‘mulun öne geçmesi amilin de öne geçebileceğinin göstergesi olduğunu demektedirler.⁹²

Nâkıs fiilleri arasında sadece ليس haberine zait bir cer harfi dâhil olmaktadır. Örneğin, وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ “Allah, kullara asla zulmedici değildir.”⁹³ âyetindeki cer harfi cümle yargısını pekiştirmek için haberin başında yer almıştır.⁹⁴

⁹⁰ İbn Habbâz, *Tevcihu 'l-luma'*, 139.

⁹¹ Hud, 11/ 8,

⁹² İbn Hişam, *Şerhu Kaṭri 'n-nedâ ve belli 's-sadâ*, 157.

⁹³ Âl-i İmrân, 3/182.

⁹⁴ İbn Habbâz, *Tevcihu 'l-luma'*, 144.

ليس'nin diğer bir farklı durumu da ecvef, mutasarri'f mâzî bir fiil gibi çekilebilmesidir. Söz konusu fiil، ليست، ليستما، لستم، ليس، ليستا، ليست، ليستوا، ليست، ليسا، ليسوا، ليست، ليسا، ليسوا، ليست، ليسا، ليسوا، ليست، ليسا، ليسوا şeklinde çekimi yapılmaktadır.⁹⁵

Buraya kadar ليس'nin nâkıs fiil oluşuyla alakalı hükümler açıklanmıştır. Ayrıca ليس bir İstisnâ edâtı olarak da gelmektedir. Bu durumda haberi müstena olduğu için daima mansûb olma zorunluluğu vardır. İsmi de gizli zamirdir. Bu zamir kendisinden önceki cümleden anlaşılan manaya dönmektedir. Örneğin، جاء القوم ليس زيدا، “Zeyd hariç halk geldi.” cümlesinin takdiri جاء القوم ليس بعصم زيدا veya جاء القوم ليس بعصم زيدا şeklinde olmaktadır.⁹⁶ Söz konusu kelime her ne kadar إلا anlamında İstisnâ için kullanılsa da i'râb açısından nâkıs fiili olan ليس ile aynıdır. Sadece İstisnâ edâtı olarak kullanıldığında kendisinden önce bir cümlenin olması gerekir.⁹⁷

ليس fiili, Kur'an'da en çok kullanılan tam câmid fiilledendir. Bu fiil yaklaşık olarak seksen dokuz yerde ليست، ليس، ليستوا، ليست، ليست، ليستوا، ليست، ليستوا kalıplarıyla olmaktadır.⁹⁸

Söz konusu fiil ile ilgili farklı birkaç örnek verelim.

ليس على الأعمى حرج ولا على الأعرج حرج ولا على المريض حرج، “A'maya zorlama yoktur, topala zorlama yoktur, hastaya zorlama yoktur.”⁹⁹

“İnkâr وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْنَا مُرْسَلًا قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ edenler, "Sen peygamber değilsin" diyorlar. De ki: "Benimle sizin aranızda şâhit olarak Allah ve bir de yanında kitap (Kur'an) bilgisi bulunanlar kâfidir.”¹⁰⁰

⁹⁵ Abdalbâki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 655,656.

⁹⁶ Zebîdî, *Tâcû'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 16/41; Galâyîni, *Câmi'u'd-durûsi'l-arabiyye*, 3/107.

⁹⁷ Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, 2/284.

⁹⁸ Abdalbâki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 655,656.

⁹⁹ Feth, 48/17.

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَحْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ

“Ey Peygamber'in hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınıyorsanız (erkeklerle konuşurken) sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık (kötü niyet) olan kimse ümide kapılmasın. Güzel (ve doğru) söz söyleyin.”¹⁰¹

Âyetlerden anlaşıldığı gibi كَيْسَ fiili nefy hal anlamında kullanılmıştır. Her ne kadar lafız olarak mâzi kalıbıyla olsa da şimdiki zamanı içermektedir.¹⁰²

1.1.2.2. ما دام / Mâ Dâme

Masdar harfi ما dan sonra gelen دام fiili, nâkıs fiillerdendir. Farklı iştikakları vardır. Birçok manaları vardır. يَدُومُ دام, birinci baktan geldiği gibi يَدَامُ دام, dördüncü baktan gelebilmektedir. Şu şiirin beyti dördüncü baktan geldiğinin bir delilidir.

يَا مَيِّ لَا عَرُورَ وَلَا مَلَامًا فِي الْحُبِّ إِنَّ الْحُبَّ لَنْ يَدَامَا

“Meyye! Sevgide ne kınanma ne de şaşılacak bir şey var

Şüphesiz sevgi asla devam etmeyecektir”¹⁰³

Her ne kadar يَدُومُ دام, da aynu'l-fi'lin يَفْضُلُ fiilinde olduğu gibi mâzîde kesra, muzârîde zamme olduğunu söyleyenler varsa da aslında bu vezinde bir bab yoktur. يَفْضُلُ فَضْلٍ ifadesinin mâzîsi ayrı bir baktan, muzârîsi de ayrı bir baktan alınmıştır. Kimileri de bu vezindeki bab şazdır, kurallara aykırı olduğunu ve kıyası bozduğunu söylemekte. دَوَمًا، دَوَامًا، دِيمُومَةً devam etmek, if'âl bâbindan إِدَامَةً sürdürmek, anlamına gelmektedir. المداومة devamlılıkta kararlı olmak, sebat etmek، استدامة

¹⁰⁰ Ra'd, 13/43.

¹⁰¹ Ahzâb, 33/32.

¹⁰² İbn 'Akil, Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, 1/268.

¹⁰³ İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 12/212.

“Ondan devam etmesini istedi.” الدَّيُّومُ devam eden, الدَّوْمُ uzun zaman, الدَّيْمَةُ uzayan yağmur, دَامَتِ الدَّلْوُ “Kova doldu,” anlamlarına gelmektedir. الدَّائِمُ kelimesi ezdad kelimelerdendir. Yani birbirine zıt iki anlamı olan bir kelimedir. Örneğin, الماء الدَّائِمُ durgun su, دَائِمٌ devamlı dönen yani hareketli şey demektir. Burada الدَّائِمُ kelimesi hem durgun hem de hareketli anlamına gelebilmektedir.¹⁰⁴

دام fiilinin başına masdariye harfî ما dâhil olduğunda câmid ve nâkıs fiil olabilmektedir. Ayen ما برح، ما انفكَّ، ما فتى، ما زال، ما fiillerinde olduğu gibi câmid ve nâkıs fiillerileriden olmaları için nefy veya şibh-i nefyden sonra gelmeleri gerekmektedir. Şibh-i nefy, nehy ve dua yani istek ifade eden kalıplardan ibarettir.¹⁰⁵ دام fiili dışındaki fiillerin başındaki ما nefy harfidir. Söz konusu ما anlamca olumsuz olan cümleyi olumlu kılmaktadır. دام'nin başındaki ما nefy ما'sı değil, zarfiye ve masdariye ما'sıdır. Masdariye ما'sı fiillerin başına gelmemektedir. Çünkü onun görevi başına dâhil olduğu fiil ile birlikte masdar teviline/takdirine dönüşerek kendisinden önceki ögeyi i'râbta bulunduğu konuma göre tamamlamaktır. Cümleler mebni olduğu için masdara dönüşen cümlenin i'râbı mahalli olarak merfû veya mansûb ya da mecrûr olmaktadır. Zarfiye ما'sı mâsı demelerinin sebebi cümleye vakit manasını katmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁶ Örneğin، إِنِّي أَنْتَظِرُكَ مَا دُمْتُ قَائِمًا “Ayakta durduğun sürece seni bekleyeceğim” cümlesindeki ما hem masdariye hem de zarfiyedir. Cümlenin Arapça tevili şöyle إِنِّي أَنْتَظِرُكَ وَقَدْ دَوَّامٌ قِيَامِكَ şeklinde olmaktadır. Cümledeki ما ile دامت lafızları

¹⁰⁴ Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 32/181; Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed İbn Enbârî, *el-Ezâd*, thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1987), 83.

¹⁰⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 31.

¹⁰⁶ Abdullah b. Sâlim el-Fevezân, *Te'cîlu'n-nedâ bi Şerhi Katri'n-nedâ* (Suudi Arabistan: Dâru İbn-i'l-Cevzî, 2010), 131.

masdara (دَوَام) tevil edilmiştir. Aynı şekilde ما, cümleye zaman (وَقْت) anlamını da katmıştır. ما nın bşında bulunduğu cümle masdara tevil olduktan sonra وَقْت دَوَام قِيَامِكَ şekli olarak أنتظرِكَ fiili için mef'ulün fih olmak üzere mansûb olmuştur.¹⁰⁷

ما'nin bir özelliği de kendisinden öncekinin devamlılığını kendisinden sonrakinin devamlılığına bağlayarak sınırlamaktadır. Örneğin, لَا أَصْحَبُكَ مَا دُمْتَ مُنْحَرِفًا, "Doğru yoldan sapmış olduğun sürece seninle eşlik etmiyeceğim." Mütekkelim, birlikteliğin olmamasını muhatabın sapmasına bağlamıştır.¹⁰⁸ Aynı durum şu ayette de görülmektedir.

إِنَّا، لَنْ، إِتَا، لَنْ، نَدْخُلُهَا أَبَدًا "İsrâiloğulları, "Ey Mûsâ! Onlar orada buldukları sürece biz oraya asla girmeyeceğiz."¹⁰⁹ نَدْخُلُهَا أَبَدًا âyetindeki، لَنْ، إِتَا، لَنْ، نَدْخُلُهَا أَبَدًا kelimelerden her birisi cümleyi ayrı ayrı pekiştirmektedir. Âyetteki أَبَدًا kelimesi cümleye devamlı ve kesintisiz anlamını katmaktadır. Ancak مَا دَامُوا فِيهَا cümlesi oraya girmeme süresini sınırlamaktadır.¹¹⁰

Haberî مَادَام'ın önüne geçmemesi hususunda dil bilginleri görüş birliğinde bulunmaktadır. Örneğin, لَا أَصْحَبُكَ مُنْحَرِفًا مَا دَمْتَ cümlesinin câiz olmadığını söylemekte. Câiz olmamasının sebebini şöyle izah etmektedirler: Söz konusu ما, mevsul bir harftir. Kendisinden sonra gelen cümle onun sılasıdır. Sılanın tümü veya bir bölümü mevsulünü geçmesi câiz görülmemektedir.¹¹¹

¹⁰⁷ Muhammed b. Abdullah b. el-Abbas İbnu' İbn Verrâk, *İlelu'n-nahv*, thk. Muhammed Casim-Muhammed ed-Derviş (Riyad: Mektebetu'r-Reşad, 1999), 247,248.

¹⁰⁸ el-Fevezân, *Te'cîlu'n-nedâ bi Şerhi Katri'n-nedâ*, 131.

¹⁰⁹ Mâide, 5 /24.

¹¹⁰ Ebü'l-Berekât Hâfızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Medâriku't-tenzil ve hakâ'iku't-te'vil*, thk. Yusuf Ali Bedlî (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2011), 1439.

¹¹¹ el-Fevezân, *Te'cîlu'n-nedâ bi Şerhi Katri'n-nedâ*, 133.

Bu fiil, Kur'ân-ı Kerîm'in beş âyetinde bulunmaktadır. Bir yerde üçüncü şahıs ما داموا فيها ifadesi ile olmaktadır. İki yerde ikinci şahıs sîgası ile bulunmaktadır.¹¹²

وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا^ط “Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı.”¹¹³ İki yerde birinci şahıs olarak geçmektedir. “Hayatta olduğum sürece bana namazı ve zekâtı emretti.”¹¹⁴

Her beş âyette de cümleleri oluşturan öğelerin dizilişi önce fiil, sonra isim daha sonra haber gelmektedir. Bu fiili kullanırken sıralamaya özen gösterilmesinin kur'ânî usluba daha uygun olacağı görülmektedir.

1.1.3. Taaccüp Fiilleri

Taaccüp: Bir şeyin olağan dışına çıkması esnasında kişide meydana gelen şaşırma ve hayret etme duygusudur.¹¹⁵ Örneğin, كَيْفَ تَعْصِي مَنْ أَنْتَ تَتَقَلَّبُ فِي نِعْمِهِ “Nimetlerinde yüzdüğün kişiye karşı nasıl isyan edersin?” ifadesinde mütekellim, iyilik sahibine karşı çıkmasının kendisinde meydana getirdiği hayret ve şaşkınlığı muhataba belirtmiştir. Taaccübün manası belli ama sebebi -yani taaccüp ün kaynaklandığı şey- gizlidir.¹¹⁶

1.1.3.1. ما أَفْعَلُهُ ، أَفْعَلُ بِهِ / Ma Ef'âlehu, Ef'îl Bihi

Tam câmid mâzî fiillerden iki tanesi de ما أَفْعَلُهُ ، أَفْعَلُ بِهِ taaccüp kalıplarıdır. Taaccüp için kullanılan birçok sîga vardır. Ancak bunların arasında sadece أَفْعَلُ ، أَفْعَلُهُ ما أَفْعَلُهُ kalıpları kiyasidir. Diğerleri ise semâîdir. Semâî olanlar kelimenin yapısı itibari ile

¹¹² Abdulbâki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 265.

¹¹³ Mâide, 5/96.

¹¹⁴ Meryem, 19/ 31.

¹¹⁵ el-Ferâhîdî, *el-Cümel fi'n-nahvi*, 78.

¹¹⁶ Ğalâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'arabiyye*, 1/48.

anlaşılamaz, cümledeki siyak-sibaktan anlaşılır.¹¹⁷ Çalışmamızla alakalı oldukları için bu iki kıyasî fiili ele almaya çalışacağız.

Gramer kitaplarında kıyâsî taaccüp için iki vezin geçmektedir. Bunlar **ما أَفْعَلُهُ، بِهِ** Gramer kitaplarında kıyâsî taaccüp için iki vezin geçmektedir. Bunlar **ما أَفْعَلُهُ، بِهِ** fiiline birinci taaccüp fiili, **بِهِ أَفْعَلُ** fiiline ise ikinci taaccüp fiili denmektedir. İkisi de mâzî fiildir. Her ne kadar ikinci taaccüp fiili **بِهِ أَفْعَلُ** emir kalıbı suretinde görünse de emir fiili değildir. Her ki fiil anlam olarak aynıdır. İkisi de taaccübün inşâsı için kullanılmaktadır. Bu iki fiil emsile-i muhtelif sîğaları arasında sadece mâzî fiili olarak geldiği için tam câmid fiillerdendir.¹¹⁸

Taaccüb fiilinin kurulması için bir takım şartların bulunması gerekir. Bu şartlar taaccübu yapılan fiilin olumlu, sülâsî mücerred, tam, mutasarrıf, malum, azlık-çokluk ifade edip ve sıfatı müşebbehesi **فُعْلَاءُ أَفْعَالُ** vezninde olmayan fiillerden yapılmaktadır.

Bu şartları taşımayan fiillerin taaccübü şu şekilde yapılır: İlk önce taaccübü yapılacak fiilin anlamına uygun yardımcı bir fiil getirilir. Sonra taaccüp şartlarını taşımayan fiilin masdarı veya müevvel masdarı getirilir. Bu masdar birinci taaccüp fiilinde mansûb ikinci taaccüp fiilinde ise cer harfi **ب** ile mecrûr kılınarak yapılmaktadır. Örneğin, **دَخَرَجَ** ve

مَا أَشَدَّ دَخَرَجَتُهُ وَاسْتَخَرَاجُهُ fiillerinin birinci taaccüp fiili **مَا أَشَدَّ دَخَرَجَتُهُ وَاسْتَخَرَاجُهُ** şeklinde kurulmaktadır.

İkinci taaccüp fiilin yapılışı **مَا أَشَدَّ دَخَرَجَتُهُ وَاسْتَخَرَاجُهُ** şeklinde olmaktadır.¹¹⁹

Taaccüp fiillerlerinden sonra ya zahir isim ya da zamir olmaktadır. Çekim, fiillerden sonra gelen açık isimde veya birinci taaccüp fiilin sonuna bitişen mansûb zamirde veya ikinci taaccüp fiilden hemen sonra gelen mecrûr zamirde olmaktadır. Birinci taaccüp fiilin başına taaccüp **مَا** sı getirilerek sonuna ya masup bir zamir

¹¹⁷ Ğalâyînî, *Câmi 'u'd-durûsi'l-'arabiyye*, 1/48.

¹¹⁸ İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1/98; İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, 3/153; Ğalâyînî, *Câmi 'u'd-durûsi'l-'arabiyye*, 1/48,49. Lebîdî, *Mu'cemu'l-mustelahatu'n-nahviyyeti ve s-sarfiyye*, 143.

¹¹⁹ İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, 3/154,155; Halil Akçay, *Sıfırdan Zirveye Sarf* (Ensar Neşriyat, 2017), 150.

bitiştirilir ما أَفْعَلُهُ، cümlesinde olduğu gibi ya da bu fiilden sonra mansûb bir isim getirilir. ما أَعْظَمَ مُحَمَّدًا örneğinde olduğu gibi. Bu fiilin çekimi şöyle yapılmaktadır.

ما أَفْعَلُهُ، ما أَفْعَلُهُمَا ، ما أَفْعَلُهُمْ، ما أَفْعَلَهَا، ما أَفْعَلَهُمَا، ما أَفْعَلَهُنَّ، ما أَفْعَلَكَ، ما أَفْعَلَكُما، ما

أَفْعَلَكُم، ما أَفْعَلَكِ، ما أَفْعَلَكُما، ما أَفْعَلَكُنَّ، ما أَفْعَلَنِي، ما أَفْعَلْنَا

Görüldüğü gibi fiil, daima tekil ve müzekker olmaktadır. İkinci taaccüb fiiliden sonra mecrûr bir isim veya mecrûr bir zamir getirilerek şu şekilde çekilmektedir.

أَفْعِلْ بِهِ، أَفْعِلْ بِهِمَا، أَفْعِلْ بِهِمْ، أَفْعِلْ بِهَا، أَفْعِلْ بِهِمَا، أَفْعِلْ بِهِنَّ، أَفْعِلْ بِكَ، أَفْعِلْ بِكُما، أَفْعِلْ

بِكُنَّ، أَفْعِلْ بِكِ، أَفْعِلْ بِكُما، أَفْعِلْ بِكُنَّ، أَفْعِلْ بِنِي، أَفْعِلْ بِنَا.¹²⁰

Taaccüb fiillerinde mef'ul veya car ile mecrûrün takdimi câiz değildir. Örneğin، ما زَيْدًا أَحْسَنَ cümlesinde زَيْدًا kelimesini أَحْسَنَ fiilinin önüne getirilerek ما زَيْدًا أَحْسَنَ cümlesinde de بَرِيْدٍ kelimesinin denilmesi câiz görülmemiştir. Aynı şekilde أَحْسَنَ بَرِيْدٍ cümlesinde de أَحْسَنَ fiilinin önünü getirilmesi câiz görülmemiştir. Bu takdimin olmamasını، taaccüb fiillerinden oluşan cümlenin mesellere (atasözü) benzediği sebebine bağlamıştır. Nasıl ki mesellerde kelimelerin yer değişimi mümkün değilse de aynı şekilde taaccüb fiillerinde de bu değişim söz konusu olmamaktadır.¹²¹

Taaccüb fiillerin câmid olmalarının sebebi harfe benzedikleri içindir. Çünkü harflerde tasarrufat yoktur. Taaccüb fiilleri anlam ifade etmek için zaman açısından farklı kiplere ihtiyaç duymadığından câmid olarak gelmiştir. Çünkü zamanın değişmesiyle taaccübün manası farklılık göstermemektedir.¹²²

¹²⁰ Ğalâyînî, *Câmi 'u'd-durûsi'l-'arabiyye*, 1/50.

¹²¹ Abdurrahman b. Nizamettin Ahmed el-Câmî, *Molla Câmi* (İstanbul: Salah Bilici Kitapevi, ts.), 381.

¹²² el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrih 'alâ't-Tavdîh*, 2/64.

Birinci taaccüp fiili kimliği hakkında ihtilaf meydana gelmiştir. Kûfe dil ekolu أَفْعَلَ kelimesinin ism-i tasğiri geldiğini, tasğirin de ismin özelliklerinden olduğunu, bu kelime şâyet isim olmasaydı ism-i tasğiri yapılamazdı görüşü öne sürerek onun isim olduğunu söylemekte. Basra dil ekolu ise أَفْعَلْ kelimesinin mâzî bir fiili olduğunu, fetha ile mebni olduğunu, şâyet isim olsaydı mübteda olan taaccüp ما'sına haber olduğu için sonu zamme ile merfû olması gerektiğini belirtmekte. Ayrıca fiillerin sonuna mütekellim ي sı bitişeceği zaman söz konusu fiilleri kesradan koruyan vikaye nunu ي zamirinden hemen önce fiillere bitiştirilmektedir. Aynı şekilde مَا أَفْقَرِنِي إِلَى عَفْوِ اللَّهِ “Allah'ın bağışlamasına ne kadar da muhtacım!” cümlesinde vikaye ن nu taaccüp fiilini kesradan korumuştur. İkinci taaccüp fiili ise dil bilginleri fiil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.¹²³

Birinci taaccüp fiilindeki مَا أَحْسَنَ زَيْدًا cümlesinin i'râbı şöyledir: مَا kelimesi شَيْء anlamında nekra bir isim ve Mübtedadır. Burada hususilik ifade ettiği için nakra ismin mübteda olması câiz görülmüştür. أَحْسَنَ mâzî fiildir. Fâili مَا ya dönen gizli bir zamirdir. زَيْدًا mef'ulün bihtir. مَا أَحْسَنَ زَيْدًا cümlesinin mahalli merfû olup haberdir. Cümlenin takdiri مَا أَحْسَنَ زَيْدًا شَيْءٌ عَظِيمٌ أَحْسَنَ زَيْدًا şeklindedir. مَا أَحْسَنَ زَيْدًا cümlesi ise مَا أَحْسَنَ mâzî fiilidir. مَا deki ب harfi zaittir. زَيْدٌ kelimesi aslı itibari ile merfû ve fâildir. Birinci taaccüp fiilinden oluşan cümle isim cümlesi, ikinci taaccüp fiilinden oluşan cümle ise fiil cümlesidir.¹²⁴ Fiillere bakıldığında fiil, bir ismi (fâili) merfû kılarak ona isnâd olmaktadır. Aynı durum bu iki kelime için de söz konusu olduğu görülmektedir. Buna binaen fiil olmaları daha doğru görülmektedir.

¹²³ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 359.

¹²⁴ İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 3/150; Ğalâyînî, *Câmi 'u'd-durûsi'l-'arabiyye*, 1/49,50.

Kur’ân-ı Kerim’de taaccüp üslubu için daha çok semâî kalıplar bulunmaktadır. Mevzumuzun dışında olduğu için bu kısmı ele almıyoruz. مَا أَفْعَلُ ، أَفْعَلِ بِهِ vezinlerinde gelen fiiller taaccüp üslubu için kullanılmaktadır. Bunlar câmid fiil oldukları gibi taaccübun kıyâsî fiilleri de olmaktadır. Bu fiiller Kur’ân-ı Kerîm’in dört âyetinde bulunmaktadır. İki âyette مَا أَفْعَلُ kalıbıyla birinci taaccüp fiili olarak bulunmaktadır.

Örnekler şunlardır:

قَاتِلِ الْإِنْسَانَ مَا أَكْفَرَهُ “Kahrolası o insan! Ne kadar da inkârcı!”¹²⁵

فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ “Onlar ateşe karşı ne kadar dayanıklıdılar!”¹²⁶

Bu iki âyette بِه أَفْعَلِ kipiyle ikinci taaccüp fiili vezninde olmaktadır.

أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا “Onlar, bizim huzurumuza çıkacakları gün (başlarına gelecek olanları) ne iyi duyarlar ve ne iyi görürler (bir görsen)!”¹²⁷ Diğer taaccüp örneği de şu âyettir:

قُلْ لِلَّهِ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ

Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gaybını bilmek O'na aittir. O ne güzel görür, O ne güzel işitir!”¹²⁸

1.1.4. Şuru fiilleri

Şuru fiilleri işe başladığını ifade edip fâilleriyle yetinmeyen fiillere denmektedir. Bunlar çoktur.¹²⁹ Bunlardan câmid olarak kullanılanlar sadece أَتَشَأْ ، أَطَفِقْ ، أَجْعَلْ ، أَأَخَذْ ، أَجْعَلْ ، أَطَفِقْ ، أَتَشَأْ fiilleridir. Bu fiiller şuru anlamını içermedikleri zaman mâzî, muzârî, emir ve diğer sigaları bulunan mutasarrıf fiil olarak gelmektedirler. Ama şuru anlamını ifade

¹²⁵Abese, 80/17

¹²⁶Bakara, 2/175.

¹²⁷Meryem, 19/38.

¹²⁸Kehf, 18/ 26.

¹²⁹Ğalâyînî, *Câmi ‘u’ d-durûsi ‘l- ‘arabiyye*, 2/204.

ettikleri zaman nâkıs (isim ve haberle birlikte) ve câmid olarak kullanılırlar.¹³⁰ Şimdi de şuru fiillerini ele alalım.

1.1.4.1. طَفِقَ / Tafika

طَفِقَ sözlükte sürdürdü, gerekti, ayrılmadı anlamlarını içeren لَزِمَ fiili anlamdadır.

Örneğin, طَفِقَ الْمَوْضِعَ “Bulduğu yeri terketmedi” İkinci ve dördüncü baktan gelip

sadece olumlu olarak kullanılmaktadır.¹³¹ Bedeviler طَفِقَ fiilini zafer anlamında

kullanılarak طَفِقَ فُلَانٌ بِمَا أَرَادَ أَيَّ ظَفِرَ “İstedigini kazandı” demekteler. Onlar, Allah

birisiyle zaferi gerçekleştirdiğinde بِهٖ إِطْفَاقًا اللهُ بِهِ إِطْفَاقًا ifadesi ile dile getirmektedirler.¹³²

Bu örneklerde olduğu gibi طَفِقَ fiili, şuru anlamında kullanılmadığı zaman mutasarrıf fiil

olmaktadır. Ama bu fiil başladı anlamında kullanıldığı zaman, câmid olmaktadır. Şuru

fiilleri bir eylemin başlanıldığına delalet eder. Örneğin, أَنْشَأَ حَلِيلٌ يَكْتُبُ “Halil yazmaya

başladı” cümlesinde yazma işi Halil tarafından başlatıldığını ifade edilmektedir.¹³³

Şu şiirde طَفِقَ fiili بَدَأَ anlamında kullanılmıştır:

طَفِقَ الْحَلِيُّ بِقَسْوَةٍ يَلْحَى الشَّجِيَّ وَنَصِيحَةً اللَّاحِي الْخَلِيَّ عَنَاءً

“Dertsiz, kederliyi sert bir şekilde kınamaya başladı.

Boş ve kendini bilmez kişinin nasihatı cefadır.”¹³⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de bu fiil sadece üç âyette bulunmaktadır. İki yerde وَطَفِقًا يَخْصِفَانِ

ifadesi ile geçmektedir. Bu iki âyet şu şeklide geçmektedir: فَآكَلَا مِنْهَا فَبَدَّتْ هُمَا سَوَاتُهُمَا

¹³⁰ Lebîdî, *Mu’cemu’l-mustelahatu’n-nahviyyeti ve s-sarfîyye*, 48; Ğalayinî, *Camîu’d-Durûs*, 2/207.

¹³¹ Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusu’l-Muhît* (Beyrüt: Müessesetu’r-Risâle, 2005), 904.

¹³² Muhammed b. Ahmed Ebu’l-Mansûr Ezherî, *Tehzîbu’l-luġa*, thk. Muhammed İvez Mur’ib (Beyrut: Dâru’l-İhyai’t-Turâsi’l-‘Arabî, 2001), 5232; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 10/225.

¹³³ Ğalayinî, *Camîu’u’d-durûsi’l-‘arabiyye*, 2/204.

¹³⁴ Nâzirü’l-Ceyş, *Temhîdü’l-kava’id bi şerhi’l-fevâ’id*, 3/1259.

وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ “Bunun üzerine ikisi de ondan yediler, derhal kendilerine kötü yerleri açılıverdi ve üzerlerine cennet yaprağından örtmeye başladılar”¹³⁵, رُدُّوْهَا عَلَيَّ , فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ “Onları bana geri getirin" dedi; bacaklarını ve boyunlarını kesmeye başladı”¹³⁶

Bu âyet iki şekilde yorumlanmaktadır: Birincisi, Hz. Süleyman’ın (a.s) atlara olan şefkatinden dolayı onların bacaklarını ve boyunlarını elleriyle sıvazladığı yorumudur. İkinci yorum ise atların bacak ve boyunlarını kestiğine dair yorumdur. Fahrüddin er-Râzî kelmesinden önce بِمَسْحٍ fiilini takdir etmektedir. Bu duruma göre fiil pekiştirilmiş ve âyetki مَسْحًا kelimesinin hakiki anlamı esas alınarak mecaz anlamını tercih edilmemiş.¹³⁷

Ama âyetin siyak ve sibakını incelediğimizde ikinci yorumun daha uygun olduğu görülecektir. Çünkü önceki iki âyet bir akşamüstü alımlı soylu atlar ona gösteriliyor, onların manzarası güneş kayboluncaya kadar onu Allah’ı anmaktan alıkoyduğunu ifade ediyor.

Şuru fiillerin arasında en yaygını طَفِقَ fiilidir ve Kur’ân-ı Kerîm’de kullanılan tek fiildir.

1.1.4.2. أَنْشَأَ / Enşee

Câmid fiillerden bir tanesi de أَنْشَأَ fiilidir. نَشَأَ، نَشَأَتْ، نَشَأَتْ، نَشَأَتْ، نَشَأَتْ، نَشَأَتْ bu sigaları olan fiil üçüncü baktan büyüdü, yetişti, yaşadı anlamlarını ifade eder. Örneğin söz konusu fiil نَشَأَ فِي بَنِي فُلَانٍ “Filan kabiledede büyüdü”, نَشَأَ السَّحَابُ “Bulut yükseldi”

¹³⁵Tâhâ, 20/121.

¹³⁶Sâd, 38/33.

¹³⁷Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/391.

anlamını ifade etmektedir.¹³⁸ İf'al bâbında yaratma, icad etme anlamında gelir. وَهُوَ الَّذِي

”¹³⁹“O, sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yaratandır.” أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ

أَنْشَأَ fiilinin iki şekilde kullanımı vardır. Birincisi yukarıda da görüldüğü gibi mâzî, muzârî ve diğer sigaları olan mutasarrıf fiil şeklindeki kullanımı var. Kuran-ı Kerimde bu fiil birçok yerde yaratma anlamını ifade etmekte ve câmid olarak hiç kullanılmamaktadır. Kur'ân'da bu fiilin, أَنْشَأْنَا، أَنْشَأْنَا، أَنْشَأْنَا، أَنْشَأْنَا، أَنْشَأْنَا، أَنْشَأْنَا، أَنْشَأْنَا، أَنْشَأْنَا، أَنْشَأْنَا، أَنْشَأْنَا kalıpları bulunmaktadır.¹⁴⁰

İkinci kullanımı şuru fiili olarak başladı anlamındaki kullanımıdır. “أَنْشَأَ السَّائِقُ يَجِدُو” “Çoban şarkı söyleyerek sürmeye, başladı.”¹⁴¹ Dil bilginleri gramer kitaplarında şiirle istişhadda pek bulunmamışlar. Ancak أَنْشَأَ fiili şuru anlamında kullanıldığına dair şu şiir delil gösterilmiştir:

أَنْشَأْتُ أَعْرَبُ عَمَّا كَانَ مَكُونًا   لَمَّا تَبَيَّنَ مَيْنُ الْكَاشِحِينَ لَكُمْ
“Düşmanların yalanı size ayan beyan olunca.

”Gizli olanı açığa çıkarmaya başladım.”¹⁴²

1.1.4.3. عَلَقَ/Alıka

Tam câmid mâzî fiillerinden bir tanesi de عَلَقَ fiilidir. Sözlükte الْعَلَقُ kelimesi kanın genel adıdır. Kurumadan önceki katı durumunda olan kıp kırmızı kana da denmektedir. Ele yapışan çamur, bedene yapışıp kanı emen, suda yaşayan kırmızı solucan anlamlarına da gelir.¹⁴³ Aynı şekilde gebe kadın için de kullanılmaktadır. Örneğin, عَلِقَتِ الْمَرْأَةُ “kadın

¹³⁸ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 566; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1/71.

¹³⁹ En'am,6/ 98.

¹⁴⁰ Abdulbâki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 700.

¹⁴¹ İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/337.İbn Akil, *Şerhu İbn Akil*,1/337.

¹⁴² Nâzirü'l-Ceyş, *Temhîdü'l-kava'id bi şerhi'l-fevâ'id*, 3/1260.

¹⁴³ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 26/181,182.

hamile oldu.” Fâili hakiki müennes olduğunda bu manayı ifade eder. Bu fiilin mezid kalıparı تَعَلَّقَ، اِعْتَلَقَ، عَلَّقَ، اَعْقَلَ vezinleriyle de gelmektedir.¹⁴⁴

عَلَّقَ fiili sarfın dördüncü bâbında gelmektedir. Bir şuru fiili olarak başladı anlamına gelir. عَلِّفُوا يَنْصَرِفُونَ “Dönmeye başladılar.” Kur’ân-ı Kerîm’de bu fiil ne câmid ne de mutasarrıf olarak geçmektedir. Şu şiir, bu fiile istişhad olarak gösterilmektedir:

أَرَاكَ عَلِّفْتَ تَظْلِمُ مَنْ أَجْرَنَا وَظَلَمُ الْجَارِ إِذْ لَأَلُ الْمُجِيرِ
“Korumamıza aldığımız kişiye zulmetmeye başladığını görüyorum.

Halbki koruma altına alınan kişiye zülüm koruyucuya da hakarettir.”¹⁴⁵

1.1.4.4. جَعَلَ /Ce‘ala

Tam câmid mâzî fiillerden biri de جَعَلَ fiilidir. يَجْعَلُ جَعَلَ üçüncü ve dördüncü baktan gelmektedir.¹⁴⁶ Üçüncü baktan geldiğinde birçok anlamda kullanılmaktadır. Bu fiil hakiki veya mecâzî anlamında bir varlığın bizzat kendisini ve onun sıfatını dönüştürmek için gelebilmektedir. Örneğin, وَجَعَلَ الطَّيْنَ حَرْفًا وَالْقَبِيحَ حَسَنًا “Çamuru çömleğe, kötüyü güzele dönüştürdü” ifadesi her iki anlam için olmaktadır. Zannetmek, جَعَلْتُ زَيْدًا أَخَاكَ نَسَبْتُهُ إِلَيْكَ “Basra’yı Bağdat zannetti” nisbet etmek, وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلِّ شَيْءٍ “Zeyd’i sana kardeş olarak nisbet ettim.” yaratmak, icad etmek, جَعَلْتُ هَذَا الْبَابَ مِنْ شَجَرَةٍ “Her canlıyı sudan yarattık”¹⁴⁷ bir şeyi bir şeyden yapmak, جَعَلَ لَهُ كَذَا عَلَى كَذَا “Bu kapıyı bir ağaçtan yaptım.” şart kılmak جَعَلَ لَهُ كَذَا عَلَى كَذَا “Bunu yapmasına karşılık bunu vermeyi şart kıldı” bir şeyi nitelemek, onun hakkında yargıda bulunmak,

¹⁴⁴ Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, 398.

¹⁴⁵ Nâzîrî’l-Ceyş, *Temhîdû’l-kava’id bi şerhi’l-fevâ’id*, 3/1260..

¹⁴⁶ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu‘cemu’l-Vasıt*, 125.

¹⁴⁷ Enbiyâ, 21/30.

وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنِائًا
“Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri de dışı
saydılar.(yargıda bulundular)” anlamlarına gelmektedir.¹⁴⁸

وَجَعَلَ şuru anlamını ifade ettiğinde câmid fiil olmaktadır. Şu şiir delil olarak
gösterilmektedir.

وَقَدْ جَعَلْتُ إِذَا مَا فُئْتُ يُتْقَلُنِي ثَوْبِي، فَأَنْهَضُ نَهَضَ الشَّارِبِ
“Ayağa kalkarken elbisem beni yormaya başladığında.

İçkinin bitkin düşürdüğü sarhoşun kalkması gibi kalkıyorum.”¹⁴⁹

Ayrıca جَعَلَ fiili, gramer kitaplarında daha çok ظَنَّ ve kardeşleri olan kalbi fiiller
gurubunda ele alınmaktadır. Bu fiiller aslı itibarı ile mübteda ve haber olmayan iki ismi
mansûb kılarak ilk ismi birinci mef’ul, ikinci ismi de ikinci mef’ul kılmaktadır.¹⁵⁰

Kur’ân-ı Kerim’de جَعَلَ fiili mutasarrıf olarak çok bulunurken câmid olarak
bulunmamaktadır.

1.1.4.5. هَبَّ /Hebbe

Tam câmid şurû fiillerinden biri de هَبَّ fiilidir. Birinci baktan هَبَّ، يَهْبُ، هُبُوبًا،
هَبَّتِ الرِّيحُ esmek, هَبَّ مِنْ نَوْمِهِ “Uykusundan uyandı.” olduğunda هَبَّيًّا
“Rüzgâr esti.” Sarsılmak، هَبَّ السَّيْفُ “Kılıç sarsıldı” anlamlarına gelmektedir. İkinci
baktan geldiğinde ise هَبَّيًّا، هَبَّ، هَبَّ، هَبَّ، يَهْبُ، هَبَّ، هَبَّ، هَبَّ heyecanlanmak, çiftleşme arzusu، هَبَّ
هَبَّ فِلَانٌ حِينًا، ثُمَّ قَدِمَ “Filan kaybordu
“Teke çiftleşmeyi arzuladı.” Kaybolmak، هَبَّ فِلَانٌ حِينًا، ثُمَّ قَدِمَ التَّيْسُ

¹⁴⁸ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 108; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî
Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, 1999), 4/52.

¹⁴⁹ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Ayynî, *el-Mekâsîdü'n-nahviyye fi şerhi
şevâhidi şürûhi'l-Elfiyye* (Kahire: Dâru'selam, 2010), 2/685.

¹⁵⁰ İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 2/28.

sonra geldi.” canlanmak, aktif olmak, هَبَّ البعيرُ “Deve canlandı.” anlamlarına gelmektedir.¹⁵¹

هَبَّ fiili şu şiirde şuru anlamını ifade etmektedir.

هَبَّتُ أَلْوَمُ الْقَلْبِ فِي طَاعَةِ الْهَوَىٰ فَلَجَّ كَأَنِّي كُنْتُ بِاللَّوَمِ مُعْرِيَا
“Hevaya itaatından ötürü kalbimi kınamaya başladım.

Sanki onu kınamakla tahrik ediyormuşum gibi (hevaya) daldı.”¹⁵²

Bu fiil Kur’ân-ı Kerim’de bulunmamaktadır.

1.1.4.6. هَلَّهَلَ / Helhele

Bir câmid fiil de هَلَّهَلَ fiilidir. مُهَلَّهَلَ، مُهَلَّهَلَ، هَلَّهَلَ، هَلَّهَلَ mutasarrıf bir fiil olarak geldiğinde şu anlamlar için kullanılmaktadır. هَلَّهَلَ التَّوْبَ “Neredeyse çürüyünceye kadar elbiseyi kullandı” هَلَّهَلَ الْفَارِسُ الْفَرَسَ “Sözü tenkit etti, çürüttü” هَلَّهَلَ النَّسَاجَ التَّوْبَ “Süvari atı engelledi” هَلَّهَلَ فِي “Dokumacı elbiseyi ince dokudu” هَلَّهَلَ عَنِ الشَّيْءِ “Ağır ağır hareket etti ve durdu” هَلَّهَلَ fiili bir şuru fiili olarak kullanımı az olanlardandır. Kullanımına şu şiir delil gösterilmektedir.

وَطَنْنَا بِلَادَ الْمُعْتَدِينَ فَهَلَّهَلْتُمْ
“Zâlimlerin yurduna ayak bastığımızda onlar.

Öldürülmeden önce canları çıkmaya başladı”¹⁵⁴

¹⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-'arab*, 1/778.

¹⁵² Nâzîrî'l-Ceyş, *Temhîdü 'l-kava'id bi şerhi 'l-fevâ'id*, 3/1260.

¹⁵³ Ahmet Abdülhâmid Ömer Muhtâr, *Mu'cumu 'l-luğati 'l-'arabiyeti 'l-mu'âsara* (Kahire: 'Alemu'l-Kitab, 2008), 3/2361.

¹⁵⁴ Nâzîrî'l-Ceyş, *Temhîdü 'l-kava'id bi şerhi 'l-fevâ'id*, 3/1260.

“Yolu uzattı ve hazırladı” anlamlarına gelmektedir. Bu kökten if‘al, tef‘îl, ifti‘âl babları da bulunmaktadır.¹⁶⁰

“Zeyd yemeye başladı” cümlesinde bu fiil başladı anlamında câmid bir fiil olduğuna delil olarak getirilmektedir.¹⁶¹

Bu fiil Kur‘ân-ı Kerim’de câmid olarak bulunmamaktadır. Mutasarrıf olarak “شُرِّعًا، “yakın, açık” شُرِّعًا، شُرِّعُوا، شُرِّعُوا، شُرِّعُوا kelimeleri geçmektedir.¹⁶²

1.1.4.9. قام / Kâme

قام fiili de tam câmid mâzî fiillerdendir. وَقَامَةً، قَوْمًا، قِيَامًا، قَوْمًا، قَوْمًا، قَوْمًا birinci baktan geldiğinde ayağa kalkmak، الْقَوْمَةُ masdar-ı merre “Bir kez kalmak” iyice ilgilenmek، قَامَ بِهَذَا الْأَمْرِ، “İşe sarıldı”¹⁶³ anlamlarına gelmektedir. Örneğin Kur‘ân-ı Kerim’deki şu âyette

“İçlerinden öylesi de vardır وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا”¹⁶⁴ ki, ona bir dinar emanet etsen tepesine dikilip ısrarla istemedikçe onu sana ödemez.”¹⁶⁴ قائما kelimesi ısrarla isteme anlamını ifade etmektedir.

İmam Begavi (v. 516/1122) bu âyetteki “قَائِمًا” kelimesini مُوَاطِبًا، İbn-i Abbas (r.a) قَامَ عِنْدَهُمْ ifadeleriyle tefsir etmişler.¹⁶⁵ Ayrıca sabit olmak, kesinleşmek، قَامَ عِنْدَهُمْ

“Yanlarında hak kesinleşti”¹⁶⁶ anlamlarında da olmaktadır.

¹⁶⁰ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu‘cemu’l-Vasıt*, 479.

¹⁶¹ Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân alâ Şerhi’l-Eşmunî li Elfıyyeti İbn-i Malik*, 1/386.

¹⁶² Abdulbâki, *el-Mu‘cemu’l-müfehres li elfazi’l-Kur‘âni’l-Kerim*, 378.

¹⁶³ Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Hemedânî Kazvînî, *Mu‘cemü mekâyisi’l-luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Suriye: Dâru’l-Fikr, 1979), 5/43.

¹⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/75.

Kur'ân-ı Kerim'de م و ق kökünden birçok kelime yer almaktadır. Fiil olarak çok bulunmaktadır.¹⁶⁷

Bir câmid fiili olarak kullanıldığında başladı anlamını ifade etmesi gerekmektedir. Örneğin,

“Neye dayanarak alçak bana sövmeye başladı” Ebû Hayyân (v. 745/1344) cümledeki قام fiilini başladı anlamında olan أَخَذَ ile tercüme etmiştir.¹⁶⁸

Aşağıdaki şiirde de قام fiili başladı anlamında şuru fiiline delil olarak getirilmiştir.

قامت تَلَوْمُ وبعض اللوم آونة مَّا يَضُرُّ ولا يَبْقَى له نَعْلُ

“Başladı kınamaya, bazı kınamalar.

Zarar verenden korur ve kini kalmaz.”¹⁶⁹

“Allah'ın kulu O'na ibadet etmek üzere kalktığında üstüne çıkarcasına etrafına üşüşüyorlar.”¹⁷⁰ Her ne kadar bu âyete bulunan قام fiili başladı anlamı ifade eden câmid bir fiil gibi görünse de mutasarrıf bir fiil ve ayağa kalktı anlamında tefsir edilmektedir.¹⁷¹ Kur'ân-ı Kerim'de bu fiil câmid olarak bulunmamaktadır.

¹⁶⁵ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Medine: Dâru't-Taybe, 1997), 2/68.

¹⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 12/496,497.

¹⁶⁷ Abdulbâki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 578,579.

¹⁶⁸ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîll (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990), 10/325..

¹⁶⁹ Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, 1/470,471.

¹⁷⁰ Cin, 72/19.

¹⁷¹ el-Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/23.

1.1.5. Mukârebe Fiilleri

Mukârebe fiilleri isim cümlesinin başına gelen nâsîh fiillerdendir. Bu fiiller nâkıs olan كان ve Kardeşleri gibi amel ederler. Mübteda ve habere ait hükmü nesh (iptal) edip mübtedayı merfû kılarak kendisine isim, haberi de mansûb kılarak kendisine haber yapmaktalar. Bu fiiller Arapça dil bilgisinde كان ile ortak noktalardan dolayı كان'nin kardeşlerinden sayılması gerekirdi. Fakat Mukârebe fiillerinin harberleri genelde muzârî fiili olarak geldikleri için dil bilginleri كان ve kardeşleri dışındaki fiiller için ayrı bir bölüm açmışlardır.¹⁷²

Mukârebe fiillerine ait haberlerde bazı şartlar gereklidir. Birincisi: Haber olan muzârî fiilde isme dönen bir zamir olması gerekir. Örneğin, أَوْشَكَ النَّهَارُ أَنْ يَنْقُضِي cümlesinde haber olan يَنْقُضِي أَنْ fiilinde isme dönen gizli هُو zamiri mevcuttur. İkincisi: Haber, mukârebe fiilinin önüne geçmemesi gerekir. Ama haber söz konusu fiilin ismini geçebilir. Örneğin, طَفِقَ يَنْصَرِفُونَ النَّاسُ “İnsanlar dönmeye başladı.” örneğinde olduğu gibi haber ismin önüne geçmesine bir sakınca görülmemştir.¹⁷³

Mukârebe fiilinin haberi nasp edâtı أَنْ ile beraber olup olmaması açısından üç kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım, recâ fiilleri olan اخلولق، حرى fiilleridir. Bu ikisinin haberi (muzârî fiil) أَنْ ile mansûb olmaları zorunludur. İkinci kısım şuru fiilleridir. Söz konusu fiillerin haberleri nasp edâtı أَنْ'siz gelmeleri zorunludur. Bu şart çelişkiyi önlemektedir. Çünkü bu fiiller zamansal olarak bir işe başladığı ve işin şu anda yapılmakta olduğunu ifade etmektedir. أَنْ edâtı ise muzârî fiil ile olduğunda onu gelecek zamana tahsis etmektedir. Dolayısıyla haber أَنْ ile olduğu zaman uyumsuzluk meydana

¹⁷² İbn Kâsım, *Tevdihu'l-makâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti İbn-i Malik*, 1/515.

¹⁷³ Ğalâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'arabiyye*, 2/286.

geleceği için haber أَنْ ile birlikte olmamaktadır. Üçüncü kısım, mukârebe fiilleri ile recâ fiilleridir. Bunlarda haber أَنْ ile gelebildiği gibi أَنْ'siz de gelebilmektedir. Fakat عَسَى ve أَوْشَكَ'nin haberleri أَنْ ile gelmeleri daha çok görülmektedir.¹⁷⁴

Nahiv kitaplarında mukârebe fiilleri المِقَارِبَةِ أفعال bölümü altında şuru fiilleri, recâ fiilleri ve mukârebe fiilleri yer almaktadır. Mukârebe fiilleri başlığı altında كَادَ، أَوْشَكَ، كَرِبَ fiilleri bulunurken, şuru fiilleri başlığı altında birçok fiil bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı عَسَى، حَرَى، أَوْشَكَ، طَفِقَ، أَحَدَّ، جَعَلَ، عَلِقَ fiilleridir. Recâ fiilleri başlığı altında عَسَى، حَرَى، أَوْشَكَ، طَفِقَ، أَحَدَّ، جَعَلَ، عَلِقَ fiilleri bulunmaktadır.¹⁷⁵ Her ne kadar hepsinde yakınlık anlamı bulunmasa da burada mecâz-i mürsel söz konusu olup tümün parçayla isimlendirilmesi yapılmıştır.¹⁷⁶ Veya mukârebe fiilleri meşhûr ve daha çok kullanıldıkları için taglib sanatına gidilerek diğer iki guruba da bir üst isim olmuş.¹⁷⁷

Mukârebe fiilleri haberin kurbiyetini (meydana gelmesinin yakın olduğunu) bildiren fiillerlerdir. Bunlar üç tanedir. Bunlardan كَرِبَ tam bir câmid fiildir. Kalan iki fiil ise mâzî ve muzârîsi olan yarı câmid fiillerdendir. Dolayısıyla burada sadece كَرِبَ fiilini ele alacağız. Çünkü bu bölümde sadece tam câmid fiiller incelenmektedir.

¹⁷⁴ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân alâ Şerhi'l-Eşmunî li Elfiyyeti İbn-i Malik*, 1/282; Ğalâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'arabiyye*, 2/205, 206.

¹⁷⁵ İbn Kâsım, *Tevdihü'l-makâsıd ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti İbn-i Malik*, 1/515; el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh 'alâ't-Tavdîh*, 1/277.

¹⁷⁶ İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/323.

¹⁷⁷ Ğalâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'arabiyye*, 2/203.

1.1.5.1. كَرْبَ / Keribe

Câmid fiillerden bir tanesi de كَرْبَ fiilidir. Bu fiilin ra harfinin fethası ile okunması meşhûrdur. Nadir de olsakesra ile de okunmaktadır.¹⁷⁸ الكَرْبُ ve الكَرْبَةُ kelimeleri nefsi zorlayan dert, hüznün anlamına gelmektedir. Birinci baktan يَكْرِبُ، كَرْبَ vezninde gelmektedir. Örneğin, كَرْبَةُ الغَمِّ “Dert onu zorladı” الكَرَّابِ kelimesi كَرْبَةَ nin çoğuludur. Felaketler anlamındadır. Aynı şekilde bu vezindeki fiil, sıkmak كَرَّبْتُ القيدَ “kelepçeyi sıktım” çevirmek, sürmek كَرَّبْتُ الأَرْضَ “Ekin için araziyi sürdüm” öldürmek, كَرَّبْتُهُ كَرْبًا، “Onu öldürdüm” anlamlarına gelebilmektedir. Dördüncü babdan yaklaşmak، كَرَّبَتِ “Güneş batmaya yaklaştı” manasında olmaktadır.¹⁷⁹ Şu şiirdeki kelime mukârabet anlamını ifade etmektedir.

أُبَيِّ إِنَّ أَبَاكَ كَارِبٌ يَوْمَهُ
فَإِذَا دُعِيَتْ إِلَى الْمَكَارِمِ فَاغْجَلِ
“Oğulcuğum! Şüphesiz babanın günü yaklaşmış.

Mekarimlere (İyiliklere) çağrıldığında acele et”¹⁸⁰

Mezid fiillerden if’âl اَكْرَبَ الرجل ve ifti’al اِكْتَرَبَ لَكُنَا “Şunun için kederlendi” bablarında kullanılmaktadır.¹⁸¹

Kur’ân-ı Kerim’de كَرَبَ kökünden kelime dört yerde bulunmaktadır. Biri hariç diğer üç yerde العَظِيمِ ifadesiyle nitelenerek,¹⁸² كَرْبُ sıkıntı büyük sıkıntı, manasında kullanılmaktadır. Nitekim şu âyette sıkıntı anlamı ifade etmiştir: وَتُوحَاً إِذْ

¹⁷⁸ İbn Kâsım, *Tevdihu ’l-makâsîd ve ’l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti İbn-i Malik*, 1/559.

¹⁷⁹ Zebîdî, *Tâcü’l-’arûs min cevâhiri ’l-kâmûs*, 4/131,132.

¹⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu ’l-’arab*, 1/711,712.

¹⁸¹ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu’cemu ’l-Vasıt*, 781.

¹⁸² Abdulbâki, *el-Mu’cemu ’l-müfehres li elfazi ’l-Kur’âni ’l-Kerim*, 602..

نَادَى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ
etmişti, biz de duasını kabul edip kendisini ve yakınlarını büyük sıkıntıdan kurtarmıştık.”¹⁸³

Mukârebe fiillerinden en çok kullanılan كَاد dir. كَرِبَ fiili çok az kullanılmaktadır.

Kendisiyle ilgili şu iki şiir delil olarak gösterilmektedir.

كَرِبَ الْقَلْبُ مِنْ جَوَاهُ يَدُوبُ حِينَ قَالَ الْوِشَاءُ هِنْدُ غَضُوبُ
“Dedikocular, Hind sana çok kızgındır dediklerinde.

Kalbim ona olan aşktan dolayı neredeyse eriyordu”¹⁸⁴

سَقَاهَا دَوُو الْأَحْلَامِ سَجْلًا عَلَى الظَّمَا وَقَدْ كَرِبَتْ أَعْنَافُهَا أَنْ تُقَطَّعَا
“Suya çok muhtaç ve helak olmaya yakın iken akıl sahipleri ona bir kova su içirdiler.”¹⁸⁵

Zikredilen delillerden de anlaşıldığı gibi كَرِبَ fiilinin haberi iki şekilde gelmektedir. كَرِبَ الْقَلْبُ مِنْ جَوَاهُ يَدُوبُ cümlesinde olduğu gibi çoğunlukla haber nasb edâtı أَنْ sız olmaktadır. وَقَدْ كَرِبَتْ أَعْنَافُهَا أَنْ تُقَطَّعَا şiirinde ise أَنْ ile birlikte gelmiştir. Bu şekilde gelmesi nadirdir.¹⁸⁶ Sibeveyh كَرِبَ nin haberi olan müzari fiil أَنْ ile gelmesini câiz görmemektedir.¹⁸⁷ Ama yukarıda zikredilen şiirler onun görüşünü zayıflamaktadır.

¹⁸³Enbiyâ, 21/76.

¹⁸⁴el-Ayyinî, *el-Mekâsîdü'n-nahviyye fi şerhi şevâhidi şürûhi'l-Elfiyye*, 2/696.

¹⁸⁵Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî. İbn İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-'arab*, thk. Abdulgani ed-Dakr (Suriye: Şirketu'l-Müttehide, ts.), 355.

¹⁸⁶İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/303.

¹⁸⁷Sibeveyh, *el-Kitâb*, 3/159.

1.6. Recâ Fiilleri

Kendileriyle haberin meydana gelmesinin yakınlığı beklenen ve umulan fiillere recâ fiilleri denmektedir.¹⁸⁸ Recâ fiilleri arasında عَسَى, حَرَى ve اِحْلَوْلَقْ fiilleri tam câmid fiillerdir. Şimdi bunları sırayla ele alalım.

1.6.1. عَسَى / Asâ

Tam câmid mâzî fiillerden bir tanesi de عَسَى fiilidir. Birinci bابتان، يَعْسُو، عَسَا، عَسَا الشَّيْخ، dördüncü bابتان عَسَى، يَعْسَى، عَسَى şeklinde gelmektedir. Yaşlanmak عَسَا الشَّيْخ “Şeyh yaşlandı” şiddetli karanlık عَسَا اللَّيْلُ “Gecenin karanlığı şiddetlendi”¹⁸⁹ kurumak, sertleşmek، عَسَا الشَّيْءُ “Kurudu, Sertleşti.” anlamlarında olmaktadır.¹⁹⁰

عَسَى câmid bir fiildir. Vaz’ı ve lafzı itibarı ile mâzî bir fiildir. Ama vakit olarak şimdiki zamanı ifade eder. Daha önce mutasarrıf fiil iken zaman kaymasından veya terecci harfî olan لَعَلَّ ye benzediğinden dolayı câmid fiil olmuştur.¹⁹¹ Bu fiil istenilen şeyde ümit ifade ederken, hoş görülmeyen şeyde ise işfak (acıma, kaygı) ifade etmektedir. Örneğin، وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ “Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz.”¹⁹² âyetinde her iki mana da mevcuttur.¹⁹³ Arap dilinde عَسَى recâ için çok kullanılırken, işfak için az olmaktadır.¹⁹⁴

¹⁸⁸ Ali b. Muhammed b. İsâ Ebû Hüseyin. Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî 'ala Elfiyyeti İbn Mâlik* (Beirut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1998), 1/273.

¹⁸⁹ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 2/200.

¹⁹⁰ Farabî Ebu Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'arabiyye*, thk. Ahmed Abdugaffâr Attar (Beirut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987), 6/2425.

¹⁹¹ Ebû'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin Ubkerî, *el-Lübâb fî 'ileli'l-binâi ve'l-İ'râb*, thk. Abdulilah en-Nebhanî (Şâm: Dâru'l-Fikr, 1995), 1/191.

¹⁹² Bakara, 2/216

¹⁹³ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârib*, thk. Mâzın el-Mubarek - Muhammed Ali Hamdullah, (Şâm: Dâru'l-Fikr, 1995), 201.

¹⁹⁴ Nâzirü'l-Ceyş, *Temhîdü'l-kava'id bi şerhi'l-fevâ'id*, 3/1259.

Bu fiil kullar için zan ifade ederken Allah için ise kesinlik ve katiyet ifade eder. Çünkü recâ kullarda rağbet edilen bir beklentiyi oluşturmaktadır. İstenilen bir şeyin ümidini verip sonra onu vermemek yüce Allah için uygun görülmemektedir.¹⁹⁵

عَسَى fiili de كان gibi tam ve nâkıs olmak üzere iki kullanımı vardır. Tam olduğunda merfû ile yetinip mansûba ihtiyaç duymamaktadır. Bu durumda fiilin fâili, أَنْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً ve muzârî fiilinden oluşan müevvel bir masdar olmaktadır. Örneğin, كَرِهْتُمْ شَيْئاً كَرِهْتُمْ شَيْئاً أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً ifadeleri عَسَى tam bir fiildir. Çünkü عَسَى âyetindeki وهو خير لكم tevilinde merfû ve fâil olmaktadır. Fiil tam bir mana ifade etmek için başka bir şeye ihtiyaç duymamaktadır. Nâkıs عَسَى ise ancak mansûb ile tamamlamaktadır. Örneğin, “İçinde gecelediğim sıkıntının ardından عَسَى الْكَرْبُ الَّذِي أَمْسَيْتُ فِيهِ يَكُونُ وِرَاءَهُ فَرَجٌ قَرِيبٌ yakın bir ferah olması umulur.”¹⁹⁶ şiirinde الْكَرْبُ kelimesi merfû ve عَسَى nın ismidir. عَسَى cümlesi ise mahalli olarak mansûb ve haberidir.¹⁹⁷

Şâyet عَسَى'dan önce bir isim bulunursa, Hicâz ve Temim lehcesine göre farklılık göstermektedir. Hicâz lehçesine göre عَسَى kendisinden sonra gelen أَنْ ve muzârî fiilden oluşan müevvel masdara isnâd edilmektedir. Bu lehçeye göre şöyle olmaktadır.

زَيْدٌ عَسَى أَنْ يَقُومَ، الزَّيْدَانِ عَسَى أَنْ يَقُومُوا، وَهَذَا عَسَى أَنْ يَقُومَ،
وَالْهِنْدَانِ عَسَى أَنْ يَقُومُوا، وَالْهِنْدَاتِ عَسَى أَنْ يَقُومْنَ.

¹⁹⁵ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. Süyûtî, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. (Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriye'l-Amme, 1974), 2/241.

¹⁹⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3/159.

¹⁹⁷ Muhammed 'îd, *en-Nahvu'l-musaffâ* (Mısır, ts.), 282.

عسى fiili burada daima tekil ve müzekker olarak gelmektedir. Hicâz lehçesine göre عسى fiili kendisinden önceki ismin zamirine isnâd edilir. Bu durumdaki çekimi şöyle olmaktadır.

، زَيْدٌ عَسَى أَنْ يَقُومَ، الزيدان عسيا أن يقوما، الزيدون عَسَوْا أن يقوموا، "هند عست أن

تقوم"، "الهندان عستا أن تقوموا"، "الهندات عسين أن يقمن".¹⁹⁸

Dolayısıyla Temim lehçesine göre عسى daima müfred ve müzekker olarak gelmekte ve kendisinden önce gelen isme haber olmasına rağmen Mübteda ile haber arasında olması gereken mutabakat bulunmamaktadır. Ama Hicâz lehçesinde bu uyum bulunmaktadır. İki lehçe arasındaki farklılık mukaddem isim (mübteda) ikil, çoğul, müzekker veya müennes olduğunda meydana çıkmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de bulunan bu fiil incelendiğinde Hicâz ve Temim kabilesi arasında ihtilaf konusu olan hususta Hicâz lehçesine göre indiği görülecektir. Örneğin, şu âyet:

لَا يَسْحَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءِ عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا

مِنْهُنَّ "Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğer topluluğu alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha hayırlıdırlar. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha hayırlıdırlar."¹⁹⁹ Hicâz lehçesini açıkça desteklemektedir. Çünkü عسى fiilinden önce çoğul olan قَوْمٌ ve نِسَاءٌ kelimeleri gelmesine rağmen عسى müfred ve müzekker suretinde gelmiş ve müevvel masdara isnâd edilmiştir.²⁰⁰

Bazen عسى kelimesi لَعَلَّ manasında kullanılıp isim cümlesine dâhil olur, ismini mansûb haberini de merfû kılan bir harf olarak gelmektedir. Dil bilginleri bu şiiri örnek olarak getirmektedir:

فَقُلْتُ عساها نارٌ كَأْسٍ، وَعَلَّهَا تَشَكَّى، فَآتَى نَحْوَهَا فَأَعُوذُهَا

¹⁹⁸ Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî 'ala Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/290.

¹⁹⁹ Hucurât, 49/11.

²⁰⁰ Abdalbâki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 361,362.

“Dedim ki: Belki de o Ke’s’in ateşidir ve belki de o şikâyet ediyor da yanına gidip onu ziyaret edeyim.”

Burada mansûb olan ها zamiri, عسى fiiline bitişmiş ve onun ismi olmuş, نَارُ kelimesi de merfû gelerek onun haberi olmuştur.²⁰¹ Söz konusu fiil لَعَلَّ anlamında kullanıp mansûb zamir ile birlikte geldiğinde çekimi şu şekilde olmaktadır.

عساه أن يفعل كذا، عساهما أن يفعلا كذا، عساهم أن يفعلوا كذا، وعساهما أن تفعل كذا، وعساهما أن تفعل كذا، عساهن أن يفعلن كذا، عساكن أن تفعلن كذا، عساني أن أفعل كذا، عسانا أن نفعل كذا.²⁰²

Sonuç olarak عسى genelde fiil olmakla birlikte bazen de لَعَلَّ anlamında terecci ifade eden bir harf olarak gelmektedir. Bu durumda إِنَّ amelini yapmakta olduğu görülmektedir.

عسى fiili Arap dilinde çokça kullanıldığı gibi Kur’ân-ı Kerîm’de de çok gelmiştir. Kur’ân’da recâ fiillerinden sadece عسى yer almaktadır. Otuz âyette bulunan bu fiil, yirmi sekiz yerde عسى üçüncü şahıs tekil müzekker lafzı ile iki yerde ise zamire isnâd edilmiş عَسَيْتُمْ kalıbıyla olmaktadır. On beş yerde tam fiil olarak gelirken, on beş yerde ise nâkıs olarak gelmiştir. Âyetlerde bulunan bu fiilden sonra muzârî fiil أَنْ ile birlikte gelmiştir.

Tam ve nâkıs fiilin her birine bir âyeti örnek olarak getirelim. Örneğin، وَمَنْ الْبَيْلِ “Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine فَتَهَجَّدُ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَحْمُوداً” mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, rabbin seni övülmüş bir makama

²⁰¹ Ğalâyînî, *Câmi ‘u’ d-durûsi’l-‘arabiyye*, 2/208.

²⁰² Zemahşerî, *el-Mufasssal fî sina’ati’l-İ’râb*, 3/306.

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ²⁰³, yükseltsin.

فَصَبْرٌ جَمِيلٌ “Babaları şöyle dedi: "Hayır, nefisleriniz bu hususta sizi aldattı. Bana düşen artık güzel bir sabırdır. Umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir. Şüphesiz O, çok iyi bilendir, hikmet sahibidir." ²⁰⁴,”

عَسَى fiili zan ifade eder. Örneğin, أَنْ يَنْزِلَ الْمَطَرُ cümlesini telaffuz eden kişi yağmurun yağmasını ummaktadır. Beklediği şey olabileceği gibi olmaya bilir de. Yani cümle kulla ait ise olasılık ifade eder. Ama Allah’a ait ise umulan şeyin vukuu kesin olarak meydana gelir. Çünkü muhataplarda beklenti ve ümit duygusunu oluşturup sonra onları umulan şeyden mahrum bırakma davranışı kişi için kusur olarak görülmektedir. Bu davranış Allah’ın şanına asla uygun olmamaktadır. Müfessirler عَسَى Allah için tahkik ifade ettiğine dair ittifak etmişler.²⁰⁵ Yukarıdaki iki âyetin ilki tahkik, ikincisi olasılığı ifade etmektedir.

1.6.2. حرى / Herâ

حرى fiili tam câmid bir fiildir. فَهُوَ حَرِيٌّ ، حَرًا ، يَحْرُو ، حرًا birinci baktan geldiğinde uygun olmak; حَرِيًّا ، يَحْرِي ، حرى ikinci baktan ise eksilmek, kızmak, yönelmek, anlamlarına gelmektedir. If’al bâbında eksiltmek أَحْرَاهُ “Onu eksiltti”; tefe’ul bâbında bir yerde kalmak تَحْرَى بِالْمَكَانِ “Mekânda durdu” en uygun, en iyisini kastetmek, تَحْرَى فِي “Elde etmek için kendini zorladı” anlamlarına gelmektedir.²⁰⁶

حرى fiili mutasarrıf olarak az kullanılmaktadır. câmid olarak kullanımına İbn Hişam, A‘ş‘a’ya (v. 7/629) nisbet edilen bu şiiri delil olarak göstermektedir:

²⁰³ İsrâ, 17/79.

²⁰⁴ Yûsuf, 12/83.

²⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/387.

²⁰⁶ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu‘cemu'l-Vasıt*, 169.

إِن يَقْلُ هُنَّ مِنْ بَنِي عَبْدِ شَمْسٍ فَحَرَى أَنْ يَكُونَ ذَاكَ وَكَأَنَّا
“Şâyet dese ki: onlar Abdişems kabilesindendirler.

Umulur ki öyle olur ki oldu da”²⁰⁷

Bu fiilin haberi muzârî fiil olması ve nasb edâtı أَنْ ile kullanılması zorunludur.

Örneğin, حَرَى زَيْدٌ أَنْ يَقُومَ “Zeyd ayağa kalkmayı umdu” cümlesinde يَقُومُ fiili أَنْ’siz gelmesi şiiirde de nesirde (düzyazı) câiz görülmemektedir.²⁰⁸ حَرَى fiili Kur’ân-ı Kerîm’de geçmemektedir.

1.6.3. اِخْلَوْلَقَ / İhlevlaka

Tam câmid fiillerden bir tanesi de اِخْلَوْلَقَ fiilidir. Bu fiil üç harf ilave edilen sülâsî mezid fiillerdendir. Mücerredî خَلَقَ dir. Birinci baktan geldiğinde yaratmak خَلَقَ اللهُ ölçmek المِثَالِ عَلَى الْأَدِيمِ “Usta deriyi örneğine uygun ölçtü”, uydurmak الْإِفْكَ “İftira uydurdu”, bir şeye layık olmak خَلَقَ الرجلُ بالشئ “Adam şeye layık oldu”²⁰⁹ anlamlarına gelmektedir. Dördüncü baktan geldiğinde ise خَلَقًا خَلَقَ يَخْلُقُ, خَلَقًا فَهُوَ أَحْلَقُ “Elbise çürüdü”, خَلَقَ التَّوْبُ “O çürüktür.” Bayan için خَلَاءُ kelimesi gelmektedir. خَلِيقَةُ tabiat, mahlûk, çoğulu خَلَائِقُ خَلِيقَةٍ خَلِيقَةٌ fitrat, خَلِيقٌ layık olma anlamına gelmektedir²¹⁰

²⁰⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-'arab*, 369.

²⁰⁸ İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/332.

²⁰⁹ Saïd b. Muhammed el-Ma'âfirî İbn Haddâd, *Kitabu'l-Ef'âl*, thk. Hüseyin Muhammed - Muhammed Şerif (Kahire: Müessesetü Dâru's-Şa'b, 1975), 1/465; Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 178.

²¹⁰ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasıt*, 252; Muhtâr, *Mu'cumu'l-luğati'l-'arabiyeti'l-mu'âsera*, 1/682.

Bu fiil اِخْلَوْلِقُ السَّحَابُ şeklinde mutasarrıf olarak gelmektedir. اِخْلَوْلِقُ

“Bulut düzeldi, veya “Yağmur yağdırmaya uygun oldu” anlamlarında olmaktadır.²¹¹

اِخْلَوْلِقُ recâ fiili olarak geldiğinde tam câmid fiil olmaktadır. Çünkü asıl anlamında kullanılmayıp umulan eylemin meydana gelmesinin yakınlığını ifade etmektedir. Örneğin, اِخْلَوْلِقْتُ السَّحَابَةَ أَنْ تُمْطِرَ “Bulutun yağmuru yağdırması yakındır”²¹² fiili de اِخْلَوْلِقْتُ gibi ile kullanılması zorunludur. İbni Mâlik, اِخْلَوْلِقُوا اِخْلَوْلِقُ أَنْ مِثْلَ اِخْلَوْلِقُ yani “اِخْلَوْلِقُ gibi fiilini de اِنْ ile birlikte olmasını zorunlu kılmışlar” söylemektedir.

Dolayısıyla اِنْ اِخْلَوْلِقْتُ السَّمَاءَ اِخْلَوْلِقْتُ السَّمَاءَ أَنْ تُمْطِرَ cümlesini اِنْ اِخْلَوْلِقْتُ السَّمَاءَ اِخْلَوْلِقْتُ السَّمَاءَ اِنْ اِخْلَوْلِقْتُ السَّمَاءَ اِنْ اِخْلَوْلِقْتُ السَّمَاءَ şeklinde a'z okunulması câiz görülmemektedir.²¹³

Kur'ân-ı Kerîm'de câmid veya mutasarrıf olarak bu fiile ait hiçbir örnek bulunmamaktadır.

1.7. İstisnâ Fiilleri

İstisnâ, Arap dilinde kelamın kullanılan yaygın bir üslubudur. İstisnâ üslubunun oluşabilmesi için üç temel öge gerekmektedir. Bunlar: Müstesnâ, “المستثنى” müstesnâ minh “المستثنى منه” ve istisnâ edâtıdır. Nahiv dil bilginleri istisnâyı şu şekilde tarif etmekte: İstisnâ edâtından sonraki kısım, İstisnâ edâtından önceki kısmın yargısından çıkarılma işlemine İstisnâ denmektedir. Örneğin اِعْتَدَ الْحَجَّاجُ اِلَّا عَلِيًّا “Ali hariç hacılar döndü” cümlesinde istisnâ edâtından sonra gelen عَلِيًّا kelimesi, edâtan önceki اِعْتَدَ الْحَجَّاجُ yargının dışında bırakılmıştır.²¹⁴

²¹¹ Kazvîni, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, 2/214.

²¹² İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasıt*, 252.

²¹³ Eşmûni, *Şerhu'l-Eşmûni 'ala Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/278.

²¹⁴ Lebîdî, *Mu'cemu'l-mustelahatu'n-nahviyyeti ve s-sarfîyye*, 38.

gelen isim mecrûr bir müstesnâ olmaktadır. Nitekim aşağıdaki beyitte حَلا kelimesinden sonra الله lafzı mecrûr olarak gelmiştir:

حَلا اللهُ لا أَرْجُو سِوَاكَ وَ إِنَّمَا أَعُدُّ عِيَالِي شُعْبَةً مِنْ عِيَالِكُمَا
“Allah hariç senden başkasını ummuyorum,

Şüphesiz Ailemi senin ailenin bir kolu olarak sayıyorum”²¹⁷

Bunun benzerleri Arap dilinde vardır. Örneğin, عَلَى cer harfi olarak geldiği gibi mâzî fiil olarak da gelebilmektedir.²¹⁸ حَلا kelimesinden önce ما geldiğinde حَلا sadece mâzî fiili olmaktadır. Çünkü masdariye ما’sı harftir ve harf harfin başına gelmez. Ondan sonra gelen isim müstesnâ ve sadece mansûb olarak gelmektedir.²¹⁹

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَّا حَلا اللهُ بَاطِلٌ وَ كُلُّ نَعِيمٍ لا مَحَالَةَ زَائِلٌ
“Dikkat! Allah’ın dışında her şey boştur.
Ve her nimet mümkünatı yok zaildir.”²²⁰

حَلا kelimesi fiil olduğunda, fâil zorunlu olarak müstetir gelmektedir. Örneğin, إِذْ جَاءَ الْقَوْمَ حَلا بَعْضُهُمْ زَيْدًا cümlesinin takdiri جَاءَ الْقَوْمَ حَلا زَيْدًا şeklindedir. Fiildeki gizli zamir cümleden anlaşılan بَعْضُ kelimesine dönmektedir.²²¹

حَلا kökünden fiil Kur’ân-ı Kerim’de bir yerde muzârî, yirmi beş yerde ise mâzî sigasıyla geçmektedir.²²² Örneğin bu âyetteki fiil, وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلاَّ حَلا فِيهَا نَذِيرٌ “Hiçbir

²¹⁷ Muhammed b. Hasan b. Sibâ‘ b. Ebubekir İbn Sâiğ, *el-Lemhâ fi Şerhi’l-Mülhâ* (Medine: İmâdetü’l-Ba’si’l-İlmî, 2004), 1/469; el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 4/308; Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân alâ Şerhi’l-Eşmuni li Elfiyyeti İbn-i Malik*, 2/426.

²¹⁸ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 2/348; el-Müberred, *el-Muktadab*, 4/426.

²¹⁹ Zemahşerî, *el-Mufasssal fi sina’ati’l-İ’râb*, 2/43.

²²⁰ Eşmûnî, *Şerhu’l-Eşmûni ‘ala Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/26.

²²¹ İbn ‘Akil, *Şerhu İbn ‘Akil ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 2/233.

²²² Abdalbâki, *el-Mu‘cemu’l-müfehres li elfazi’l-Kur’âni’l-Kerim*, 245.

ümme't yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın.”²²³ geçmek anlamında kullanılmıştır. *بعض إلى بعضهم إذا خلا* “Birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise...”²²⁴ âyeti ise baş başa kalma anlamını ifade etmektedir. Şu âyetteki fiil ait olma anlamına gelmektedir: *أَفْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ* “Yusuf'u öldürün veya onu (uzak) bir yere atın ki babanızın yüzü yalnız size ait olsun! Ondan sonra da sâlih kimseler olursunuz!”

Bu fiil, Kur'ân-ı Kerîm'de İstisnâ edâtı olarak bulunmamaktadır.

1.7.2. عَدَا / Adâ

Tam câmid fiillerden bir tanesi de عَدَا fiilidir. عَدَا، عَدُوًّا، عَدُوًّا، يَعْدُو، عَدَا şeklinde birinci baktan geldiğinde haddi aşmak manasına gelmektedir. Örneğin aşağıdaki âyet sınırı aşmak anlamında kullanılmıştır:

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ “Allah'tan başkasına tapanlara hakaret etmeyin; sonra onlar da bilgisizlik yüzünden sınırı aşarak Allah'a hakaret ederler.”²²⁵ Bu fiil Saldırmak, عدا عليه فأخذ ماله “Ona saldırdı ve malını aldı”²²⁶ akmak عَدَا الماء “Su aktı”²²⁷ anlamlarında da olmaktadır. Ayrıca if'al, müfâ'ale, tef'îl, ifti'âl, tefâ'ul, istif'âl bablarından mutasarrıf olarak gelebilmektedir²²⁸

عَدَا kelimesi istisnâ için kullanıldığında kendisinden hemen sonra gelen isim mansûb ve mecrûr olmak üzere iki şekilde olmaktadır. عَدَا nın başında ما harfi bulunduğu istisnâ fiili olmaktadır. Örneğin, قام القوم ما عدا زيدا “Zeyd hariç topluluk ayağa kalktı” ibaresinde ondan sonra gelen isim, zorunlu olarak mansûb bir müstesnâ

²²³Fâtır, 35/24.

²²⁴Bakara, 2/ 76.

²²⁵En'âm, 6/108.

²²⁶el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 2/213.

²²⁷İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/43.

²²⁸İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasıt*, 588,589.

olmadır. Fakat عدا kelimesi ما'sız gelirse ondan sonraki isim mansûb gelebileceği gibi mecrûr de gelebilmektedir. Misal olarak قام القومُ عدا زيدا cümlesinde müstesnâ mansûb olarak gelmiş ve عدا kelimesi mâzî olmaktadır. قام القومُ عدا زيدا örneğinde ise müstesnâ mecrûr gelmiş. Çünkü عدا bu cümlede cer harfî olmaktadır.²²⁹

Kur'ân-ı Kerim'de عدا kelimesi bir istisna edâtı olarak bulunmamaktadır.

1.7.3. حاشا / Hâşâ

Tam câmid fiillerden bir tanesi de istisnâ fiili olarak gelen حاشا kelimesidir. حاشا tenzih ifade eden bir İstisnâ kelimesidir.²³⁰ Tenzih genelde bir şeyin kusurdan uzaklığını ifade eden kavramdır. حاشا الوِسَادَةَ، حاشا، يَحْشُو fiili birinci baktan geldiğinde doldurmak, “Yastığı doldurdu”²³¹. Bu fiil مُحَاشَا، مُحَاشِي، يُحَاشِي، حَاشِي müfâ‘ale babında olduğunda mutasarrıf olup tenzih ifade etmektedir.²³² İstisnâ örneği شَتَّمْتُهُمْ وَمَا حَاشَيْتُ مِنْهُمْ أَحَدًا İstisnâ örneği “Onlara sövdüm hiçbirini istisnâ etmedim(onlardan hiç kimseye hâşâ demedim)” Bu kökten aynı şekilde انْحَشَى، احْتَشَى، أَحْشَى، نَحَشَى، نَحَّشَى kalıpları da mutasarrıf olarak gelmektedir²³³

Bir istisnâ edâtı olarak حاشا mahiyeti hakkında görüş ayrılığı bulunmaktadır.

Sibeveyh ve Basra dil bilimcilerin çoğu، حاشا kelimesinin sadece cer harfî olarak kullanıldığı ve kendisinden sonra gelen ismi mecrûr kıldığı görüşündedirler.²³⁴

²²⁹ İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 2/234.

²³⁰ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi 't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'Arabî, 1986), 2/465.

²³¹ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 137.

²³² Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl el-Mürsî İbn Sîde, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrahim Ceffâl (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, 1996), 4/46.

²³³ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasıt*, 177.

²³⁴ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 2/349; Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/525,526.

Örneğin, حاشا قَامَ الْقَوْمَ حاشا عمر , “Amr hariç topluluk ayağa kalktı” cümlesinde kendisinden sonra gelen müstesnâyı mecrûr kılmıştır. Sibeveyh أتوني ما حاشا زيدا ibaresinin câiz olmadığını, şâyet fiil olsaydı حاشا ya ما dâhil olmasının mümkün olması gerektiğini belirtmektedir.²³⁵

حاشا dan sonra gelen isim mansûp olmaktadır. Bu durumda حاشا istisnâ ifade eden mâzî, câmid bir fiildir. Fâili gizlidir ve kendisinden sonra gelen isim mef’ulün bihtir.²³⁶ Aşağıdaki şiir istisnâ fiili için delil olarak getirilmektedir.

حَاشَا قُرَيْشًا فَإِنَّ اللَّهَ فَضَّلَهُمْ عَلَى الْبَرِيَّةِ بِالْإِسْلَامِ وَالذِّينِ

“Kureyş hariç, çünkü Allah onları İslam ve din ile bütün insanlara üstün kılmıştır”²³⁷

حاشا iki hususa حاشا ve حاشا kelimelerinden farklı olmaktadır. Birinci husus حاشا ve حاشا ikilisi Arap dilinde daha çok fiil olarak kullanılırken, حاشا daha çok cer harfi olarak kullanılmaktadır. İkinci husus bu iki kelimenin başına حاشا gelmesi mümkünken حاشا için mümkün olmamaktadır.²³⁸

حاشا fiili Kur’ân’da son harfi düşmüş olarak kullanılıp sadece Yusuf sûresinin iki âyetinde bulunmaktadır.

قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سَوَاءٍ “Kadınlar,"Haşa! Allah için, biz onun bir kötülüğünü bilmiyoruz" dediler.”²³⁹ Aslında حاشا kenarda, uzakta olma anlamındadır.

²³⁵ Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî 'ala Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/206. el-Eşmunî, *Şerhu'l-Eşmunî ala Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/206.

²³⁶ İbn Sâîğ, *el-Lemhâ fi Şerhi'l-Mülhâ*, 1/471.

²³⁷ Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî 'ala Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/526.

²³⁸ Ebû Abdullah Bedruddîn Hasan b. Kâsım b. Abdullah b. Ali el-Murâdî İbn Kâsım, *el-Cenâ'd-dânî fi Hurûfi'l-ma'ani*, thk. Fahrüddin Kabâve - Muhammed Nedîm Fâdıl (Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1992), 565.

²³⁹ Yûsuf, 12/51.

Bu âyette kadınlar Yusuf'un a.s. kendisine atılan şeyden beri ve uzak olduğunu söylemekte.

وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ “Hâşâ! Rabbimiz! Bu bir beşer değil, bu ancak değerli bir melektir!”²⁴⁰

Müfessirler ittifakla حاشا kelimesinin tenzih ifade ettiği görüşündedirler. Ancak mahiyeti hakkında farklı görüş beyan etmekte. Zemahşerî ve Neseî (v. 710/1310), حاشا kelimesi için istisnâ edâtı ve tenzih ifade eden bir cer harfidir demekteler.²⁴¹

Vahidî (v.468/1076) ise bu kelimenin Müfâ‘ale bâbından mâzi fiil olduğunu, tenzih ve beraet ifade ettiğini, sonundaki harfin de tahfif için hazf olduğunu söylemektedir.²⁴²

حاشا deki حاش kelimesinin cer harfi olduğunu söylemek cer harfinin cer harfine dâhil olduğunu söylemek anlamındadır. Böyle bir görüşü dillendirene rastlanılmamıştır. Dolayısıyla söz konusu kelimenin cer harfi değil de fiil olması görüşü dil bilgisi kuralları açısından daha uygun görülmektedir.

1.8. Herhangi Bir Guruba Dâhil Olmayan Tam Câmîd Mâzî Fiiller

Şimdiye kadar gerek sarf gerek nahiv kitaplarında farklı başlıklar altında değerlendirilen mâzî fiilleri inceledik. Bundan sonra ele alacağımız fiiller ise birbirileriyle bağlantıları olmayan fiillerdir. Kaynaklarda bu fiiller herhangi bir bölüm altında ele alınmamıştır.

1.8.1. سَقَطَ فِي يَدِهِ / Sukite fî Yedihi

Tam câmîd mâzî fiillerden bir tanesi de سَقَطَ فِي يَدِهِ ifadesinde bulunan fiildir. سَقَطَ fiili birinci baktan olduğunda يَسْقُطُ، سَقَطَ düşmek, سَقَطَ الشَّيْءُ “Şey düştü” kaybolmak,

سَقَطَ الحَرُّ أَوْ البَرْدُ “Sıcaklık veya soğukluk” yönlemek, سَقَطَ الكَوْكَبُ “Yıldız kayboldu”

²⁴⁰ Yûsuf, 12/ 31.

²⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ‘iki gavâmizi’t-tenzîl*, 2/465; Neseî, *Medâriku’t-tenzîl ve hakâ‘iku’t-te‘vil*, 2/107.

²⁴² Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît* (Riyad: İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmiyye, 2008), 12/101-104.

yöneldi” anlamlarını ifade etmektedir. السَّاقِطُ “doğum yeri” مَسْقُطٌ رَأْسِهِ “Soyca düşük kişi” السَّقِطُ “kıt” السَّقِطُ “değersiz eşya, hesapta ve yazıda hata” السَّقَطُ “kayma, sapma” السَّقَطَةُ “kıt akıllı” gibi anlamlara gelmektedir. Bu gibi durumlarda mutasarrıf fiil olmaktadır.²⁴³

سُقِطَ فِي يَدِهِ şeklinde geldiğinde pişmanlık, üzüntü anlamları ifade edip tam câmid fiil olmaktadır. Eski anlamından uzaklaşıp yeni bir anlamda kullanıldığı için câmid olmuştur.²⁴⁴

Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûlünden önce سَقَطَ fiili pişmanlık anlamında kullanıldığı ne duyulmuş ne de görülmüştü. Kur’ân ile birlikte Araplar bu kelimeye aşînâ olmuşlar. Bu fiil yed/el kelimesi ile kullanmasının sebebi, pişmanlık ilk önce kalpte meydana geldikten sonra etkisi vücudun azalarında görülmesine dayanırılmaktadır. Eylem organlar arasında en çok el ile yapıldığından dolayı eylem yed kelimesine isnâd edilmektedir. Kur’ân-ı Kerim’deki مَا أَنْفَقَ فِيهَا عَلٰى مَا أَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفِّيهِ عَلٰى مَا أَنْفَقَ فِيهَا “Yaptığı harcamadan dolayı ellerini oğuştırmaya başladı”²⁴⁵ bu âyette insanların pişmanlık duygusunu el ile de ifade ettikleri görülmektedir.²⁴⁶

Söz konusu fiil, Kur’ân-ı Kerim’de sadece şu âyette bulunmaktadır.

وَلَمَّا سَقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ

“Pişman olup kendilerinin gerçekten sapmış olduklarını anlayınca da dediler ki: "Eğer rabbimiz, bize acımaz ve bizi bağışlamazsa mutlaka ziyana uğrayanlardan olacağız!”²⁴⁷

Araplar yaptığına pişman olan kişi için قَدْ سَقِطَ فِي يَدِهِ İfadesini kullanmaktalar.²⁴⁸

²⁴³ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 276; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 19/361; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasıt*, 435; Muhtâr, *Mu'cemu'l-luğati'l-'arabiyeti'l-mu'âsera*, 2/1077.

²⁴⁴ Nâzîrî'l-Ceyş, *Temhîdü'l-kava'id bi şerhi'l-fevâ'id*, 9/45/23.

²⁴⁵ Kehf, 18/42.

²⁴⁶ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 16/360.

²⁴⁷ A'râf, 7/149.

²⁴⁸ el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 2/411.

1.8.2. كَذَبَ عَلَيْكَ / Kezebe Aleyke

Tam câmid mâzî fiillerden bir tanesi de كَذَبَ عَلَيْكَ fiilidir. الْكَذِبُ kelimesi genellikle doğru sözlülüğün zıddır. كَذَبَا، كَذَبَا، كَذَبُ، يَكْذِبُ، كَذَبَ şeklinde ikinci baktan gelmektedir. كَذَبَ الظَّنُّ وَالسَّمْعُ “Vakıya uygun olmayan şekilde ona haber verdi” كَذَبْتُ كَذَبْتُ “Onun ilgili sanılan, duyulan, görülen, görüş beklendiği gibi çıkmadı” وَالْعَيْنُ وَالرَّأْيُ “Onu yalancı olarak buldu, yalanını açıkladı, onu yalan söylemeye zorladı” الْأَكْذُوبَةُ “Yalan haber” Hurafeler, efsaneler” manalarına gelmektedir. الكَذُوبُ، الكاذبُ masdar yerine konulan bir isimdir. كَذَبْتُ ‘il ikisi de ism-i fâilin mübalağalı kalıplarıdır. Sülâsî mücerred dışında tef ‘ül , müfâ‘ale , كَذَبْتُ ‘ale , Tefe‘ul , تَكَذَّبْتُ , Tefâ‘ul تَكَذَّبْتُ bablarında da gelmektedir.²⁴⁹ Bu fiil bu anlamlarda kullanıldığında mâzî, muzârî ve emir kipi olan mutasarıf bir fiil olmaktadır.

كَذَبَ عَلَيْكَ fiili iğrâ anlamında da kullanılmaktadır. Bu mana için kullandığında câmid fiil olmaktadır. كَذَبَ عَلَيْكَ الْعَسَلُ Örneğinde “Bal yemen gerekir” anlamını ifade eden كَذَبَ عَلَيْكَ الْعَسَلُ irâde edilmektedir. Aynı şekilde Hz. Ömer’in bu sözünde كَذَبَ عَلَيْكُمْ “Hac yapmanız gerekir, umre yapmanız gerekir, cihad yapmanız gerekir. Üç sefer yapmanız gerekir” Bu ifadede hac, umre ve cihadın farz olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Ömer aynı zamanda yukarıdaki ifadeyle dolaylı olarak bunları yerine getirmelerini teşvik etmektedir.²⁵⁰

²⁴⁹ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu‘cemu’l-Vasıt*, 780,781.

²⁵⁰ Nâzîrû’l-Ceyş, *Temhîdû’l-kava‘id bi şerhi’l-fevâ‘id*, 9/4524.

كَذَبَ عَلَيْكَ fiilinden sonra gelen ve yapılması isten kelimelere el-muğrâ bih (teşvik edilen şey) denmektedir. Muğrâ bihin i'râbında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Dil bilginlerinin bir kısmı, muğrâ bih kelimeleri (الحج، العمرة، الجهاد) fiilin fâili olup merfû olduğunu ama mansûb okunmasını da câiz görmemekteler. Çünkü كَذَبَ bir fiildir. Fiil müsned olduğu için müsnedün ileyhe yani fâile ihtiyacı olmaktadır. Bir kısım dil bilginleri de fiilden sonra gelen muğrâ bihin mansûb olduğunu söylemektedirler. Fakat ثلاثة أسفارٍ كَذَبَنَّ عَلَيْكُمْ cümlesi bu kısmın görüşünü çürütmektedir. Çünkü Hz. Ömer'in yukarıdaki sözünde كَذَبَ fiilinden sonra gelen الحج، العمرة، الجهاد kelimerin yerinde كَذَبَنَّ deki merfû ن zamiri gelmiştir. Şâyet muğrâ bih mansûp olsaydı yukarıdaki كَذَبَنَّ yerine كَذَبُ olması gerekirdi.²⁵¹ Bu fiil şu şiirde de teşvik için kullanılmıştır.

كَذَبَ العَيْقُ وماءٍ شَنِ بَارِدٌ
إن كنتِ سائِلِي عُبُوقاً فَادْهِي
“Hurma ve kabın soğuk suyunu al

Şâyet benden akşam içeceği istiyorsan git.”²⁵²

Bu fiil yapı olarak mâzî, anlam açısından ise emirdir. İ'râbı lafza göre yapıldığında isim (muğrâ bih), fiil ile car mecrûrdan hemen sonra gelmektedir. Câr ile mecrûr fâil olamayacağına göre kalan isim, fâil olarak merfû okunmaktadır. Örneğin, ثلاثة أسفارٍ كَذَبَنَّ cümlesi “Üç seferi (haccı, umreyi, cihadı) yapın” ifadesinde fiil zamire insad edildimiş ve muğra bih olan ن zamiri fail ve merfu olduğu net olarak anlaşılmaktadır. Ancak karşı görüşte olanlar burada merfû okunan kelimeler, anlamca yapılması isteneni (nesneyi) ifade ettikleri için teşvik edilen bu üç şeyin anlamsal olarak mef'ul ve mansûb olmaları gerektiği sonucuna varmaktadırlar.

كَذَبَ fiili câmid olarak Kur'ân-ı Kerim'de geçmemektedir.

²⁵¹ Nâzirü'l-Ceyş, *Temhîdü'l-kava'id bi şerhi'l-fevâ'id*, 9/4524,4525..

²⁵² Nâzirü'l-Ceyş, *Temhîdü'l-kava'id bi şerhi'l-fevâ'id*, 9/4525.

1.8.3. هَدَّ / Hedde

Tam câmid fiillerden bir tanesi de هَدَّ fiilidir. هَدَّ sözlükte şiddetli yıkım, الهَدَّةُ evin kolunu veya dağın bir kısmının yıkılmasından dolayı meydana gelen ses, الهَادُّ deniz dalgalarından işitilen ses, الهَادَّةُ gök görültüsü, الهَدَّهْدَةُ çocuğun uyuması için annesi tarafından sallanması, الهَدُّ من الرجال zayıf adamlar anlamlarına gelmektedir. Fiil ikinci baktan هَدَّ، يَهْدُّ، يَهْدُّ üçüncü baktan هَدَّ الْبِنَاءَ يَهْدُّه birinci baktan هَدَّ، يَهْدُّ şeklinde gelmektedir. Fiili bu durumlarda mutasarrıf olmaktadır²⁵³

هَدَّ fiili câmid geldiğinde sadece mâzî fiili olarak medh ifade etmektedir. Örneğin مَرَزْتُ بِرَجُلٍ هَدَّكَ مِنْ رَجُلٍ “iyiliklerini sayman seni zor durumda bırakacak bir adama uğradım.” cümlesi öyle bir adamdan övgü ile basediyor ki neredeyese güzel niteliklerini zikretmek imkânsızmış gibi muhatapta bir izlenim bırakmaktadır.²⁵⁴

Söz konusu fiilin başına bazen fethalı bir lâm (ل) dâhil olur. Bu durumda fiil نَعِم anlamında medh ifade eder. Örneğin، هَدَّ الرجل “ Ne güzel bir adamdır o!” cümlesi نَعِم anlamını ifade etmektedir. Başında lâm harfi bulunduğu zaman taaccüp anlamını da ifade etmektedir. Ebu Leheb’in Hz. Muhammed s.a.v. hakkında söylediği bu söz هَدَّ ما سَخَرَكُم صَاحِبُكُمْ! “Arkadaşınızın (Hz. Muhammed s.a.v.) sizi büyülemesi ne kadar da ilginçtir!” delil olarak gösterilmektedir. İlk konuluğu itibarı ile zamanı mâzî olan bu fiil daha sonra sadece şimdiki zaman ifadesinde kullanıldığı için tam câmid olmuştur.²⁵⁵

Söz konusu fiil Kur’ân-ı Kerîm’de ne mutasarrıf olarak ne de câmid olarak kullanılmıştır.

²⁵³ Ezherî, *Tehzîbu 'l-luğa*, 2/232; Zebîdî, *Tâcü 'l-'arûs min cevâhiri 'l-kâmûs*, 9/336.

²⁵⁴ Ğalâyînî, *Câmi 'u 'd-durûsi 'l-'arabiyye*, 1/44.

²⁵⁵ Ğalâyînî, *Câmi 'u 'd-durûsi 'l-'arabiyye*, 1/45.

1.8.4. تَبَارَكَ / Tebârake

Tam câmid fiillerden bir tanesi de تَبَارَكَ fiilidir. الْبَرَكَةُ kelimesi artma, çoğalma anlamındadır. Bu fiil بُرُوكًا ، يَبْرُكُ ، بَرَكُ vezninde olduğunda çömelmeye، بَرَكُ الْبَعِيرُ “Deve çömeldi” sülâsî mezid olarak ise أَبْرَكَهُ صَاحِبُهُ “Sahibi onu ıhdırdı” bereketli olması için dua etmek، بَرَكْتُ عَلَيْهِ تَبْرِيكًا “Ona Allah sana bereketli kılsın dedim” anlamlarını ifade etmektedir. فِي ، مِنْ ، إِلَى ، عَلَى cer harfleri ile kullanılmaktadır. O zaman da aynı şekilde bereket anlamını ifade etmektedir.²⁵⁶

تَبَارَكَ kelimesi gramer kitaplarında genellikle fiil olarak zikredilmektedir. Zira sonuna mâzî fiil alameti olan harekeli fâil tası (تَبَارَكَتْ) ve sakin te'nis tâsı (تَبَارَكْتَ أَسْمَاءُ) bitişmektedir. Bunlar fiilin alametidir ve fiil oluşuna delil olarak gösterilmektedir.²⁵⁷

Bu kelime sadece mâzî, câmid fiil olmaktadır. Allah'a ait kutsallığı, ta'zîmi, isim ve sıfatlarının azâmetini ve benzersizliğini ifade etmek için kullanılmaktadır. Örneğin، تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ “Ey kerem ve azamet sahibi! Bütün eksik sıfatlardan uzaksın”²⁵⁸ ifadesi onun yüceliğini bildirmektedir. Şu şiir de söz konusu kelimenin fiil olduğunun delilidir.

تَبَارَكْتَ إِلَيَّ مِنْ عَذَابِكَ خَائِفٌ وَإِلَيَّ إِلَيْكَ تَائِبٌ النَّفْسِ رَاجِعٌ

“Kusurlardan münezzehsin! Şüphesiz ben sadece senin azabından korkarım ve şüphesiz ben tövbe ederek sadece sana dönüyorum.”²⁵⁹

²⁵⁶ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 60,61.

²⁵⁷ Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî 'ala Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/36.

²⁵⁸ İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'ala Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/25.

²⁵⁹ Süyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi' fi Şerhi Cem 'i'l-cevâmi'*, 3/90.

تَبَارَكَ fiili, Kur'ân-ı Kerim'de dokuz yerde bulunmaktadır.²⁶⁰ Hepsinde de تَبَارَكَ fiili mâzi tekil ve müzekker kalıbıyla bulunurken, kimi yerde levzetullah “الله” ile olmaktadır. Örneğin, فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ “Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!”²⁶¹ Kimi yerde dolaylı olarak kendisi ile Allah kast edilen الذي ye (ism-i mevsüle) isnâd edilmiştir. Nitekim şu âyette böyle bir durum söz konusudur: تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ “Mutlak hükümlerlik elinde olan Allah, yücedir ve O'nun her şeye gücü yeter”²⁶²

Sadece şu âyette تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ “Azamet ve ikram sahibi Rabbinin adı yücedir.”²⁶³ fiil, isim (اسم ربك) kelimesine isnâd edilmiştir.

Müfessirler bu fiili birbirine benzer şekilde tercüme etmişler. Örneğin, تَبَارَكَ اللهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ âyetini “Allah berketi çok ve geniş olandır. Allah yücedir. Allah her işte ismiyle bereket umulandır. Her zaman azamet sahibidir. Zatı ve sıfatında benzersizdir.” gibi ifadelerle yorumlamışlar.²⁶⁴

1.8.5. قَلَّ / Kalle

Tam câmid fiillerden bir tanesi de قَلَّ fiilidir. قَلَّ، يَقَلُّ، قَلَّةٌ ikinci bâb veznindedir. “Ondan daha azdır” يَقَلُّ عَنْ كَذَا “Şey eksildi, azaldı”²⁶⁵ قَلَّ الشَّيْءُ Bu fiile bazen مَا bitişererek onu olumsuz kılar veya cümleye çok az anlamını katar. Örneğin، قَلَّمَا يَزُورُنَا

²⁶⁰ Abdulbâki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 118.

²⁶¹ Mü'minûn, 23/ 14.

²⁶² Mülk, 67/1.

²⁶³ Rahmân, 55/78.

²⁶⁴ el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 9/177. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 24/428; el-Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/223.

²⁶⁵ Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, 477.

فُلَانٌ “Filan kişi bizi hiç ziyaret etmiyor” veya “Neredeyse bizi çok az ziyaret ediyor”²⁶⁶

şeklinde tercüme edilmektedir. Müfessirler Bakara sûresindeki وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ

اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ “Yahudiler "Kalplerimiz perdelidir!" dediler. Aksine, inkârları

sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir; o yüzden çok az inanırlar.”²⁶⁷ âyetinde bulunan

مَا يَوْمَنُونَ cümlesindeki مَا'nın masdar harfi mi veya olumsuzluğu pekiştiren zait bir

harf mi? Diye iki görüş ileri sürmüşler. مَا يَوْمَنُونَ âyetindeki مَا kelimesini masdar

harfi kabul edenler, âyeti فَقَلِيلًا إِيْمَانُهُمْ “İmanları çok da azdır” şeklinde tefsir etmişlerdir.

Bu harfi zait olarak kabul edenler ise onların inanmadıkları anlamında yorumlamışlar.

Bu kökten mezid fiil if'âl, tef'îl, tefe'ul ve istif'âl bablarının vezinleri de bulunmaktadır.²⁶⁸

Dil bilginleri مَا' sını sadece nefy مَا' sını anlamında kullanıldığında câmid fiil kabul

etmektedir. Örneğin onarla göre قَلَّ رَجُلٌ يَفْعَلُ ذَلِكَ “Bunu yapacak bir adam yoktur.”

manasını ifade eden مَا رَجُلٌ يَفْعَلُ ذَلِكَ cümlesi anlamındadır. Bu durumda fâilden sonra

gelen fiil, fâilin sıfatı olup cinsiyet ve sayıda ona uyması gerekir. قَلَّ رَجُلَانِ يَقُولَانِ ذَلِكَ

örneğinde görüldüğü gibi sıfat ve mevsuf arasında mutabakat bulunmaktadır. Burada قَلَّ

fiili nefy مَا' sını anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla harflere yakınlaştığı için onlar gibi

câmid olmuştur.²⁶⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de bu fiil câmid olarak bulunmamaktadır. Mutasarrıf kalıbıyla

birkaç yerde gelmektedir. Bunlardan bir tanesi şu âyeti kerimedir: لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ

²⁶⁶ Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, 477; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasıt*, 756; Neseî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*, 1/108.

²⁶⁷ Bakara, 2/88.

²⁶⁸ Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, 478; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasıt*, 765.

²⁶⁹ Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, 3/17.

“Ana- الوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا

babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Gerek azından, gerek çoğundan belli bir hisse ayrılmıştır.”²⁷⁰

1.8.6. نَكَرَ / Nekira

Câmid fiilleren bir tanesi de نَكَرَ fiilidir. النِّكَرَةُ kelimesi, bilmek almındaki المعرفة kelimesinin zıddıdır. Bir kişiyi alışık olmadığın bir durumda gördüğünde نَكَرْتُ الرَّجُلَ kelimesinin zıddıdır. Bir kişiyi alışık olmadığın bir halde gördüm” denilmektedir. Bu üç farklı vezin aynı anlamda kullanılmaktadır.²⁷¹ Şair A‘şâ, aşğıdaki beyitte ilk iki fiili aynı anlamda kullanmıştır.

أَنْكَرْتَنِي وَمَا كَانَ الَّذِي نَكَرْتُ
مِنَ الْحَوَادِثِ إِلَّا الشَّيْبَ وَالصَّلْعَا

“Beni tanıyamadı. Aslında tanıyamadığı şey

Kellik ve bayaz saçtan başka bir şey değidi.”²⁷²

Kurtubî ise نَكَرَ ile أَنْكَرَ fiilleri ile ilgili şu açıklamada bulunmaktadır: Eylem gözle görüldüğü halde tanınmayan somut varlıklar için نَكَرَ fiili, kalbin kavramadığı veya idrak edemediği şeyler için ise أَنْكَرَ fiili kullanılmaktadır.²⁷³ النُّكْرُ ve النُّكْرَاءُ kelimeleri dehâ ve fetânet manasında olmaktadır. Misal olarak bir kişinin zekâsı hayret uyandıracak

²⁷⁰ Nisâ, 4/7

²⁷¹ Râzî, *Muhtârû's-Sihâh*, 582.Râzî,

²⁷² Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 21/348.

²⁷³ el-Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 9/66; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsıl 'Uyûnu's-Sûd. (Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1998), 2/303.

²⁷³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, 5/233.

seviyede olduğunu ifade edilmek istenildiğinde “Onun dehası ne kadar da keskindir.” denmektedir.²⁷⁴

نَكِرَ fiili iştikâk açısından muzârî, emir ve nehiy sîgaları bulunmayan câmid bir fiildir. Her ne kadar önceleri dördüncü bab vezninde (فَعِلٌ ، يَفْعَلُ) gelmişse de zamanla bu kullanım terk edilmiş. Çünkü Araplar o dönemde aynı anlamı bu vezinle ifade ettikleri gibi if‘âl veya istif‘âl bablarıyla da ifade etmişlerdir.²⁷⁵ Fakat günümüzde şimdiki veya gelecek zaman kipi ile ifade edilmek istenildiğinde bu fiilin farklı zamanlara ait kalıpları kullanılmadığı için mutasarrıf if‘âl bâbının muzârî sîgası olan نَكِرَ fiili ile ifade edildiği görülmektedir.

Kur‘ân‘da bu kökten farklı kalıplar geldiğinde farklı anlamları ifade edebilmektedir. Tef‘îl bâbına aktarıldığında tanınmayacak şekilde çok değiştirmeyi ifade etmektedir. Örneğin, قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا “Onun tahtını tanıyamayacağı bir hale getirin”²⁷⁶ âyetindeki fiil tağyirin çokluğuna delalet etmektedir.

وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَأَيَّ آيَاتِ اللَّهِ تُنْكِرُونَ “Allah size âyetlerini gösteriyor. Allah‘ın hangi âyetlerini inkâr edersiniz?”²⁷⁷

إِنَّ أَكْثَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ “Şüphesiz seslerin en çirkini merkebin sesidir.”²⁷⁸

وَجَاءَ إِخْوَةَ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ “Yûsuf‘un kardeşleri gelip huzuruna girdiler. Kardeşleri onu tanımadıkları halde o onları tanımıştı.”²⁷⁹

وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ “Çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar.”²⁸⁰

²⁷⁴İbn Manzûr, *Lisânu‘l-‘Arab*, 5/323.

²⁷⁵Zebîdî, *Tâcü‘l-‘Arûs min cevâhiri‘l-kâmûs*, 14/289; Râzî, *Muhtârû‘s-Sihâh*, 582.

²⁷⁶Neml, 27/41.

²⁷⁷Mü‘min, 27/81.

²⁷⁸Lokmân, 31/19.

²⁷⁹Yûsuf, 12/58.

²⁸⁰Nahl, 16/90.

Yuakarındaki âyetlerde نَكْرُوا kelimesi “değiştirin”, تُنْكِرُونَ “İnkâr ediyorsunuz”, مُنْكِرُونَ “inkâr edenler”, الْمُنْكَر toplun tarafından kötü görülen, kabul görülmüyen ma‘rûfun zıddı olarak bilinen, bütün kötülükleri ifade eden kapsayıcı bir kavramdır.²⁸¹

Kur’ân-ı Kerîm’de bu fiil, yalnızca Hûd sûresinin 70. Âyetinde câmid olarak bulunmaktadır. فَلَمَّا رَأَىٰ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً “Ona (yemeğe) el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku hissetti.”²⁸²

Şimdiye kadar tam câmid fiillerden mâzî fiilleri inceledik. Şimdi de tam câmid muzârî fiilleri ele alacağız.

1.9. Tam Câmid Muzârî Fiiller

1.9.1. لا يَكُونُ / La Yekûnu

Tam câmid muzârî fiillerden bir tanesi de لا يَكُونُ fiilidir. كُنْ، يَكُونُ، كَانُ şeklinde mutasarrıf bir fiil olan كَان ve türevleri gramer kitaplarında nâkıs fiil ve tam fiil olmak üzere iki şekilde bulunmaktadır. Nâkıs fiil olarak kullanıldığında fiil hadesten yoksun olup sadece zaman içerdiği için habere ihtiyaç duyar ve isim cümlesinin başına dâhil olur, nâkıs fiillerin amelini yapar. Bu fiil, nâkısın zıddı tam bir fiil olduğunda ise كَان fiili حَدَّثَ “Oldu, Meydana geldi” anlamını ifade eder. Gerek tam olsun gerek de nâkıs olsun bu şekliyle كَان tam mutasarrıf fiillerdendir.²⁸³

لا يَكُونُ fiili her ne kadar nâkıs fiil olsa da başında nefi lâsı (لا) bulunduğu zaman bu haliyle kendisinin mâzî ve emir fiili olmadığı için câmid, istisnâ fiili olarak da ele alınmaktadır. Bu fiil İstisnâ fiili olabilmesi için başında nefi lâsı bulunması gerekir. Nefi lâsı dışındaki nefi edâtlarından herhangi biri olursa istisnâ fiili olmamaktadır. Bir diğer

²⁸¹ Abdalbâki, *el-Mu‘cemu’l-müfehres li elfazi’l-Kur’âni’l-Kerim*, 718.

²⁸² Zâriyât, 51/ 28.

²⁸³ Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, 505; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 13/366.

şartı da bir müstetir (gizli) zamir içermesi gerekiyor. Örneğin, “جَاءَ بِنِي الْقَوْمِ لَا يَكُونُ زَيْدًا”
Zeyd hariç topluluk geldi” cümlesinde يَكُونُ لَا fiilinde الْقَوْمِ kelmesinden anlaşılan بَعْضُ
lavzına ait ve ona dönen gizli هُوَ zamiri bulunmaktadır. Cümlenin takdiri جَاءَ بِنِي الْقَوْمِ لَا
أَتَانِي şeklindedir. Fiil daima müfred ve müzekker olarak gelmektedir. يَكُونُ بَعْضُهُمْ زَيْدًا
فُلَانَةٌ cümlesinde النِّسَاءِ olmasına rağmen fiil müzekker olarak gelmiştir.
Bazen يَكُونُ لَا fiili kendinden önceki isim için sıfat olur. O zaman zamirin gizli olmasına
gerek kalmadığı gibi fiilin de sadece tekil müzekker olma zorunluluğu yoktur. Bu
durumda fiil, mevsuf ile cinsiyette uyumlu olması gerekir. Örneğin, مَا جَاءَ بِنِي رِجَالًا
لَا يَكُونُونَ زَيْدًا cümlesinde fiil gizli zamiri içermediği gibi mevsuf ile sayı ve cinsiyet
açısından uyumludur.²⁸⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de bu fiil mutasarrıf olarak çok bulunmasına rağmen câmid olarak hiç kullanılmamıştır.

1.9.2. يَهِيْطُ / Yehîtu

Tam câmid muzârî fiillerden bir tanesi de يَهِيْطُ fiilidir. الهِيَاطُ kelimesi yakınlaşmak anlamında olup tek başına kullanılmamaktadır. Uzaklaşma anlamını ifade eden الْمِيَاطُ kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır. Örneğin, مَا زَالَ بَيْنَهُمُ الْهِيَاطُ وَالْمِيَاطُ “Aralarında hala yakınlaşma ve uzaklaşma sürüyor.”²⁸⁵ وَدُونَ ذَلِكَ الْأَمْرِ الْهِيَاطُ وَالْمِيَاطُ “Bu işin arkasında karışıklık var.” ibaresindeki fiiller farklı anlamda birlikte kullanılmıştır. Ferâhîdî bu iki kelimenin birbirine zıt anlam ifade ettiklerini söylemektedir, Lisânu’l-‘Arabî sahibi ise söz konusu kelimeler arasındaki alakayı eş anlam ile ifade etmektedir. مَا زَالَ مُنْذُ الْيَوْمِ يَهِيْطُ.

²⁸⁴ el-Müberred, *el-Muktadab*, 4/428; Süyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi‘ fi Şerhi Cem ‘i’l-cevâmi‘*, 3/289,290.

²⁸⁵ el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 4/56.

Görüldüğü gibi تَعَالَى kelimesi lügatlarda yükselme anlamını ifade eden العلو kökünden türetilmektedir. Bu anlamı ifade ettiği her yerde mutasarrıf bir fiil oluşu hususunda ihtilaf bulunmamaktadır. Ama gel! Veya yönel! Anlamında kullanıldığı zaman tam câmid fiil olmaktadır.²⁸⁸

تَعَالَى kelimesi yapı olarak fiil veya ism-i fiil oluşu hususunda iki görüş öne sürülmüştür. Nahivlerden bir gurup söz konusu fiilin tasarrufatı olmadığı için onu ism-i fiillerden saymıştır. İkinci görüş ise mâzî ve muzârîsi olmayan tam câmid fiil olduğu görüşüdür.²⁸⁹ Çünkü ikinci görüşü tercih edenlere göre emir fiilinde iki şeyin bulunması gerekir. Bunlar: Talebi (mütakellimin muhataptan konuşma zamanından sonra istenen eylemi zorunlu olarak meydana getirme isteği) ifade etmesi ve nisvet nûnunu kabul etmesidir. Bu iki alamet de تَعَالَى fiilinde mevcuttur. Örneğin bu fiilin çekimi şu şekilde olmaktadır:

تعال يا زيد، وتعال يا هندا، وتعالوا يا زيدون، وتعالين يا هندات

Örneklerde de görüldüğü gibi تعال fiilinde, emir fiillerinde bulunması gereken her iki şart mevcuttur. Dolayısıyla تَعَالَى câmid fiil olmaktadır.²⁹⁰

تَعَالَى fiili yüksek bir yerde bulunan bir kişinin aşağıda bulunan bir kişiden yukarıya yükselme talebi için vaz edilmişti. Bu şekilde mutasarrıf fiil olarak kullanılmaktaydı. Daha sonraki süreçte “Yönel” veya “Gel” anlamında kullanımı yaygınlaştığı için tam câmid bir fiil olmuştur.²⁹¹

Kur’ân-ı Kerim’de العلو kökünden türemiş kelimeler çok bulunmaktadır. Fiil olarak da يعلو، يعلا، birinci bab تعالی (tefa’ul) bablarından mutasarrıf olarak gelmektedir. Örnek

²⁸⁸ Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî. *Zeccâcî, Hurufî'l- me'ânî ve es-sıfat* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 21.

²⁸⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'arab*, 2/222.

²⁹⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Kaşri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 51.

²⁹¹ *Zeccâcî, Hurufî'l- me'ânî ve es-sıfat*, 21.

olarak “Kuşkusuz Firavun ülkesinde ululuk taslamış, (ayırıcılık yaparak) halkını da gruplara ayırmıştı...”²⁹² Bu âyette kirbirlenme, bozgunculuk yapma ve haddi aşma anlamları *علا* fiiliyle ifade edilmiştir. Aşağıdaki iki âyette tefâ‘ul vezninde gelerek yüce Allah’ı her türlü eksiklikten tenzih etmektedir. *وَإِنَّ تَعَالَىٰ جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا* “Şu muhakkak ki rabbimizin şanı çok yücedir; O, ne bir eş edinmiştir ne de bir çocuk.”²⁹³ *سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا*²⁹⁴ “Allah, her türlü eksiklikten uzaktır, onların söylediklerinin ötesindedir, yücedir.”²⁹⁴

تَعَالَى fiili Kur’ân-ı Kerîm’in on dört yerinde mutasarrıf olarak bulunmaktadır. Bu yerlerde *تَعَالَى* fiili ile Allah’ın c.c. evlat edinme, şirk ve her türlü noksanlık ifade eden şeylerden yüce ve uzak olduğu bildirmektedir.²⁹⁵

Tam câmid fiillerden “Gel” veya “Yönel” anlamını ifadeden *تَعَالَى* fiili²⁹⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de yedi yerde *تَعَالَوْا* sığasıyla gelirken bir yerde de *تَعَالَيْنَ* sığası ile olmaktadır.²⁹⁷ aşağıdaki iki âyette söz konusu fiil câmid olmaktadır.

“Onlara, *وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا* "Allah’ın indirdiğine ve peygambere gelin" denildiği zaman münafıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün.”²⁹⁸

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزُوجِكُمْ إِن كُنْتُمْ تُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعِكُمْ وَأَسْرَحِكُمْ سَرَاحًا جمیلا “Ey peygamber! Eşlerine şöyle de: “Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım.”²⁹⁹

²⁹² Kasas, 28/4.

²⁹³ Cin, 72/3.

²⁹⁴ İsrâ, 17/43.

²⁹⁵ Abdalbâki, *el-Mu‘cemu’l-müfehres li elfazi’l-Kur’âni’l-Kerim*, 481,482.

²⁹⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri’z-zehab fi ma‘rifeti kelâmi’l-‘arab*, 447.

²⁹⁷ Abdalbâki, *el-Mu‘cemu’l-müfehres li elfazi’l-Kur’âni’l-Kerim*, 481,482.

²⁹⁸ Nisâ, 4/61.

Bu iki âyette ve diğer âyetlerde تَعَالَ fiili tam câmid bir fiildir. Bu fiil emir kipi ile çoğul olarak “Gelin!” anlamını ifade etmektedir.

1.10.2. عِمَّ صَبَاحًا / ‘im Sabâhen

Tam câmid emir fiillerinden bir tanesi de عِمَّ صَبَاحًا fiildir. Câhiliye döneminde Araplar, birbiriyle kaşılaştıklarında Sabah vakti için عِمَّ صَبَاحًا “İyi sabahlar” Akşam vaktin için عِمَّ مَسَاءً “İyi akşamlar” gece vaktin için de عِمَّ ظِلَامًا “Hayırlı geceler” ifadeleriyle selamlaşmaktaydılar. عِمَّ fiili نَعِمَ يَنْعِمُ bâbına ait emir kipidir. Muzârî muhatap تَنْعِمُ kalıbından kıyasi olarak اِنْعَمَ sıgası şeklinde türetilmektedir. Daha sonra cahiliye döneminde günlük konuşmalarda çok kullanıldığından dolayı vasıl hemzesi “ı” ile fâu'l-fiil “ن” hazf edilerek son şeklini almıştır. اِنْعَمَ اللهُ صَبَاحًا “Allah sabahını güzelleştirsin, Allah sabahınızı iyileştirsin” manasındadır.³⁰⁰

عِمَّ صَبَاحًا fiili mâzî ve muzârîsi olmayan tam câmid fiillerdendir.³⁰¹ Söz konusu fiil için şu beyit örnek gösterilebilir:

أَلَا عِمَّ صَبَاحًا أَيُّهَا الطَّلُّ الْبَالِي وَهَلْ يَعْمَنُ مَنْ كَانَ فِي الْعُصْرِ
“Ey yıkık harabe(nin sahibi)! Hayırlı sabahlar

Geçmiş asırda ki kişi iyi olabilir mi ki?”³⁰²

Şair yıkık harabenin başında durarak zamanın geçmesinden ötürü ehli ölmüş, evleri yıkılmış, sadece kalıntısı kalmış harebeye hitap ederek duygularını “Ey yıkık harabenin sahibi Allah sana iyilik versin” belirtmiş. Sonra evleri yıkılmış, sakinkeri ölerek göçmüş olan kişi nasıl iyi olabilir ki? Diyerek onlar için duygularını ifade etmiştir.

²⁹⁹ Ahzâb, 33/28.

³⁰⁰ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 574; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, 34/57; el-Ayyinî, *el-Mekâsîdü'n-nahviyye fi şerhi şevâhidi şürûhi'l-Elfiyye*, 1/399.

³⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, 34/57.

³⁰² Nâzirü'l-Ceyş, *Temhîdü'l-kava'id bi şerhi'l-fevâ'id*, 2/739.

Kur’ân-ı Kerîm’de bu fiil bulunmamaktadır.

1.10.3. تَعَلَّمَ / Te‘allem

Tam câmid emir fiillerden bir tanesi de “Bil” anlamını ifade eden تَعَلَّمَ fiilidir. Bu fiil م ل ع kök harflerinden türemiş olup العَلَّمَ bayrak, dağ anlamlarına gelir. Her iki anlamda da çoğulu أَعْلَمُ olmaktadır. العَلَامَةُ، الأعلومة، العَلَامَةُ kelimeleri işaret, özellik ve aynı şekilde yol kenarına dikilen işaretleridir. العَالَمُ bütün varlık، العَالَمِيُّ zeki، العَلَامُ çok bilgili anlamlarına gelmektedir. العَلَامُ kelimesinin sonuna kapalı tâ “ة” ilave edilerek العَلَامَةُ mubâlağası yapılmaktadır. العَلَامُ sîğası da mubâlağalı ism-i fâilin kıyasî sîğasıdır.³⁰³

عَلَّمَهُ، عَلَّمَ Birinci baktan geldiğinde, dağlamak, Hayvana damga vurmak، يَعْلَمُ، عَلَّمَا “(Tanınması için) onu dağladı” bilgide yenmek، عَلَّمَهُ فِي الْعِلْمِ “İlimde onu mağlup etti” İkinci baktan، عَلَّمَا، يَعْلَمُ، عَلَّمَ Yarmak anlamında olmaktadır. Örneğin، عَلَّمَ شَفْتَهُ “Dudağını yardı”. عَلَّمَا، يَعْلَمُ، عَلَّمَ vezninde dördüncü baktan da gelebilmektedir. Bu baktan geldiğinde، يَرْتَقِ الْعِلْمَ “Filanın dudağı yırtıldı” tanımak، bilmek، عَلَّمَ الشَّيْءِ “Şeyi bildi” sezme، hissetme، عَلَّمَ بِهِ “Onu hissetti” anlamlarındadır.³⁰⁴

عَلَّمَ نَفْسَهُ وَفَرَسَهُ İf’âl bâbı “Kendine ve atına işaret koydu” müfâ’ale bâbı عَلَّمَهُ “İlimi olarak onu mağlup etti” ifti’âl bâbı تَعَلَّمَ “Dağda şimşek parıladı” tefâ’ul bâbı تَعَلَّمَ فَلَانَ “İlmini gösterdi” tefe’ul bâbı تَعَلَّمَ الْبَرْقُ

³⁰³ Kazvîni, *Mu‘cemü mekâyisi’l-luğa*, 4/109; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu‘cemu’l-Vastı*, 624.

³⁰⁴ Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, 33/130-133; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu‘cemu’l-Vastı*, 624.

إِسْتَعْلَمَ الْحَبِيرَ الْأَمْرَ “İşi öğrendi” istif’âl bâbı 305 Bu anlamlarla olduğunda mutasarrıf olmaktadır.

Bir câmid fiil olarak تَعَلَّمَ fiili sadece emir kipi olarak gelmektedir. câmid olarak geldiğinde konuluşu itibarıyla tekkellûf yani çaba, gayretten sonra elde edilen öğrenme anlamını değil de yakîn fiillerinden bilmek anlamında olan اِعْلَمَ yerinde olmaktadır. Nahiv kitaplarında تَعَلَّمَ fiili, Ef’âlu’l-Kulup ve iki mef’ulün bih alan müteaddi fiiller konularında ele alınmaktadır.³⁰⁶ Bu fiilin اِعْلَمَ “Bil” anlamında kullanıldığına dair şu beyit delil olarak gösterilmektedir.

تَعَلَّمَ شِفَاءَ النَّفْسِ قَهَرَ عَدُوَهَا   فَبَالِغِ بَلَطْفِ فِي التَّحْيِيلِ وَالْمَكْرِ
“Bil ki nefsin şifası düşmanını mağlup etmektir

Öyleyse hisettirmeden hile ve sinsiliğe çokça başvur.”³⁰⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de bu fiil öğrenmek anlamında çokça kullanılırken bilmek manasında câmid olarak bulunmamaktadır.

1.10.4. هَبْ / Heb

Tam câmid emir fiillerden bir tanesi de zan veya farz et anlamını ifade eden هَبْ fiilidir. هَبَّ، وَهَبًا، وَهَبًا، وَهَبًا، هَبَّةً fiilidir. İkinci bابتan şaz olarak gelebilmektedir. Verilen hediyeye الْمُؤَهَّبَةُ، hediye kabul etmeye الْاِتِّهَابُ، hediye istemeye الْاِسْتِيهَابُ kavramları kullanılmaktadır. تَوَاهَبُوا “karşılıklı olarak hediyeleştiler” manasındadır. Kılmak anlamını da ifade etmektedir. وَهَبَنِي

³⁰⁵ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu‘cemu’l-Vasıt*, 624.

³⁰⁶ İbn ‘Akil, *Şerhu İbn ‘Akil ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 2/33.

³⁰⁷ İbn ‘Akil, *Şerhu İbn ‘Akil ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 2/33.

،اللّٰه فِدَاكَ، “Allah beni (canımı) sana feda kılsın.” Bu ve benzeri kullanımlarda mutasarrıf olarak gelmektedir.³⁰⁸

Bu fiil Kur’ân-ı kerim’de mâzî, muzârî ve emir kipleriyle mutasarrıf fiil olarak bulunmaktadır.³⁰⁹ Örneğin, وَأَمْرًا مِّنْهُ أَنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ، “Bir de mü'mine bir kadın kendini Peygamber’e hibe ederse ...”³¹⁰ mâzî kipi ile gelmiştir. Bu âyet hariç diğer âyetlerin tümünde fiil Allah’a isnâd edilmekte ve hibe manası ifade etmektedir. Bu âyetler karşı taraftan bir karşılık beklemeden hakiki vahibin sadece Allah olduğunu zımnen bize bildirmektedir. Şu âyet söz konusu fiilin hibe anlamındaki örneğidir: فَلَمَّا

اعْتَرَاهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا، “Ne zaman ki o (İbrâhim) onlardan ve Allah’ın dışında taptıklarından uzaklaşınca, biz ona İshak ve Ya’kûb’u bahsettik, her birini peygamber yaptık.” Bu âyette Yüce Allah kullarına bahsettiği nimetler arasında en büyüğü olan nübüvvet nimetini bildirmektedir.

Muzârî sîgası Kur’ân-ı Kerîm’in üç yerinde bulunmakta ve bu kip ile yüce Allah’ın dilediği kuluna erkek çocuk, dilediğine de kız çocuğu vereceğini ifade etmektedir. Örneğin şu âyetteki fiil: لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنِثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الدُّكُورَ، “Göklerin ve yerin egemenliği Allah’a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder.” hibe anlamını ifade etmektedir.

Emir sîgası ile yapılan istek Allah’a yapıldığı için dil bilginleri bu durumdaki emir lafızlarını dua ile isimlendirmektedirler. Bu fiilindeki vav, tahfif için düşürüldüğünden dolayı هَبْ şeklinde gelmektedir. Kur’ân’da Peygamberler ve Allah’ın salih kulları bu

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا “Onlar, "Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize

³⁰⁸ Abdulbâki, *el-Mu‘cemu’l-müfehres li elfazi’l-Kur’âni’l-Kerim*, 768.

³⁰⁹ Abdulbâki, *el-Mu‘cemu’l-müfehres li elfazi’l-Kur’âni’l-Kerim*, 768.

³¹⁰ Ahzâb, 33/50.

göz aydınlığı kıl”³¹¹ Bu fiil, ifade ettiği manasından ve kullanıldığı farklı kiplerinden de anlaşıldığı gibi Kur’ân-ı Kerim’de sadece mutasarrıf olarak gelmiştir.

Bu iki fiil: Heb ve Teallem nahiv kitaplarında Nevasıĝ bölümünün “Ef’alu’l-Kulup”, “Zanne ve Kardeşleri” ve “İki Mef’ulün bih alan Müteaddi Fiiller” konularında incelenmektedir.³¹²

Daha önce de değinildiği gibi تَعَلَّمَ bil anlamında yekîn ifade eden bir fiildir. هَبَّ ise haberin doğruluk tarafı daha ağır basan ruchan (zan) ifade eden bir fiildir.³¹³ هَبَّ emir fiili ise يَهَبُ، وَهَبُ، يَهَبُ، وَهَبُ dan türetildiğinde korkmak, saygıda bulunmak, يَهَبُ، وَهَبُ den türetildiğinde ise hediye vermek anlamlarını ifade eden câmid fiil olmaktadır. Ancak ظَنَّ fiili ruchan manasını ifade ettiği zaman mâzî ve muzârîi bulunmayan câmid fiil olarak gelmektedir. Örneğin، هَبَّ زَيْدًا مُنْطَلِقًا “Zeyd’i yola kuyulmuş olarak san” هَبَّيْ فَعَلْتُ “Farzet ki yaptım”³¹⁴ cümlelerindeki fiiller, zan anlamı ifade etmekte. هَبَّ fiilinin zan anlamında kullandığına dair şu beyit dilil olarak gösterilebilir:

فَقُلْتُ أَجْرُنِي أَبَا مَالِكٍ وَإِلَّا فَهَيِّنِي أَمْرًا هَالِكًا
“Dedim ki “Eba Mâlik! Beni himayene al.

Şâyet böyle yapmazsan beni ölü say.”³¹⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de bu fiil câmid olarak bulunmamaktadır.

1.10.5. هَاتِ / Hâti

Tam câmid emir fiillerden bir tanesi de هَاتِ fiilidir. مُهَاتَاةٌ، يُهَاتِي، هَاتِ müfâ‘ale bâbında geldiğinde vermek ve almak manasındadır. هَاتِ يَا رَجُلُ “Ey adam ver!” لله ما

³¹¹ Furkân, 25/74.

³¹² İbn ‘Akil, Şerhu İbn ‘Akil ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, 2/28,29.

³¹³ İbn ‘Akil, Şerhu İbn ‘Akil ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, 2/28,29,48.

³¹⁴ Râzî, Muhtâru’s-Sihâh, 629; İbrahim Mustafa vd., el-Mu‘cemu’l-Vasıt, 1059.

³¹⁵ İbn ‘Akil, Şerhu İbn ‘Akil ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, 2/39.

هَات kelimesindeki “Verdiği ve aldığı her şey Allah’ındır.” denilmektedir. هَات kelimesindeki harfi kelimenin asli harflerindendir. Ferâhidî kitabı’l-Ayn’da emir fiili هَات için aslı itibarıyla آت olup يُؤَاتِي den türetildiğini, daha sonra fiilin başındaki hemze, ه harfine dönüştüğünü söylemektedir. Araplar emir fiili hariç bu fiile ait bütün sîgaların kullanımı terk etmişler. Emir fiiline ait çekimi هَاتِي، هَاتِيَا، هَاتِيَيْنَ suretinde yapılmaktadır.³¹⁶

Bu kelime, yapısı itibarı ile fiil mi ve ya ism-i fiil mi? Diye, hakkında tartışma meydana gelmiştir. Bazı nahiv âlimleri onu ism-i fiil saymışlardır. Ama fiil oluşu daha ağır basmaktadır. Çünkü örneklerde görüldüğü gibi söz konusu kelime talep ifade ederek sonuna muhatba ي سı bitişmektedir.³¹⁷

هَات fiili Kur’ân’ın dört yerinde müzekker cemi sîgası ile bulunmaktadır. Hepsinde de هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ ibaresi ile “Delilinizi getiriniz” mealinde emir sîgası ile ifade edilmektedir.³¹⁸ Bu âyetlerden iki tanesi şunlardır:

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Onlar, (kitap ehli) "Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek" dediler. Bu onların kuruntusudur. De ki: "Eğer sözünüzde doğru iseniz kesin kanıtınızı getirin!"³¹⁹

Bu âyet-i Kerimde kitap ehlinin هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ أَوْ نَصَارَى "Yahudiler veya hıristiyanlar hariç, hiç kimse asla cennete giremeyecek.." söylemlerinin delilden yoksun bir kuruntu olduğunu ve هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ ifadesi ile delillerini getirmelerini isteyerek bu fiil ile onlara meydan okunduğu anlaşılmaktadır.

³¹⁶ el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-‘Ayn*, 8/80; İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, 2/107.

³¹⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Ka’ri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*, 46.

³¹⁸ Abdulbâki, *el-Mu‘cemu’l-müfehres li elfazi’l-Kur’âni’l-Kerim*, 330.

³¹⁹ Bakara, 2/111.

1.10.6. ها / Hâ

ها kelimesi hususunda ihtilaf meydana gelmiştir. Bir kısım dil bilginleri ism-i fiil olup حُذُّ “Tut” anlamında olduğu yönde görüş belirtmişler. Bu fiilin farklı birkaç çekimi vardır. En çok kullanılanı ise çekimi yapılırken tekillerin sonuna bir hemze, kalan diğer dört kalıbın sonlarına hemze ile birlikte م harfini de eklemek suretiyle yapılan çekimdir. Söz konusu fiilin çekimi şöyle olmaktadır. هاءِ يا رجلاً، هاءِ يا امرأةً، هاؤما يا رجلاًن أو امرأتان، هَاكَ يا رجلاً، هَاؤم يا رجلاً، هاؤن يا نسوةً Bazıları bu kelimeye hitap ك harfini bitiştirerek هَاكُم يا رجلاً şeklinde çekimini yapmaktadır. Ancak câmid fiil olarak kullanıldığında üç şekilde gelebilmektedir. Birincisi kendisinde bulunan sakin elif sakin hemzeye çevrilerek هَا şeklinde olmaktadır. Bu durumda fâu'l-fiili düşmüş دَرَّ ve دَرَّ emir kipleri gibi هَانَّ çekimi yapılmaktadır. İkinci çekimi هَانَّ fiili gibi هَانَّ çekimi yapılmaktadır. Üçüncüsü ise müfâ ‘ale bâbının emir kipi هَانَّ çekimi yapılmaktadır. Örneğin çekimi هَانَّ، هَانَّ، هَانَّ، هَانَّ şeklinde olmaktadır. Örneğin çekimi هَانَّ، هَانَّ، هَانَّ، هَانَّ şeklinde yapılmaktadır. هَانَّ tut anlamını ifade ettiğinde onun cevabı هَانَّ olmaktadır. Örneğin birisine هَانَّ denildiğinde, o da مَا هَانَّ “Ne tutayım” ya da mechul muzârî şeklinde مَا هَانَّ “Bana ne verilecek” anlamında cevap vermektedir.³²⁰

Bu fiil Kur’ân-ı Kerîm’de câmid olarak bulunmamaktadır. Ancak ism-i fiil kalıbıyla “Tutun” manasında olmaktadır. Örneğin şu âyetki: فَأَمَّا مَنْ أُوِّيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيُتْمَلُ

³²⁰ İbn Yaîş, Şerhu'l-Mufasssal li Zemaşşerî, 3/36.

هَآؤُمْ أَقْرُوا كِتَابِيَّةً “Kitabı sağ tarafından verilen kimseye gelince o der ki "Alın kitabımı okuyun.”³²¹ Âyetten de anlaşıdığı gibi هَآؤُمْ kelimesi alın tutun manasına yorumlanabilir.

1.10.7. هَلُمَّ / Helümme

Bu fiil hakkında Basra dil ekolü ile Kûfe dil ekolü arasında görüş farklılığı ortaya çıkmıştır. Basralılar هَلُمَّ kelimesinin أَحْضِرْ “Hazırla, Getir”, bazen de أَقْبِلْ “Yönel” anlamında talep ifade eden bir ism-i fiil olduğu görüşünü belirtmişler. Bu görüş sahiplerine göre هَلُمَّ fiili isnâd edildiği ismin sayı ve cinsiyetine göre farklılık göstermeyerek sürekli tekil ve müzekker suretinde gelmektedir. Örneğin، وهلم، وهلم، وهلم يا رجل، وهلم، وهلم، وهلم يا رجلان، وهلم يا امرأة، وهلم يا امرأتان، وهلم يا نسوة gibi fâil sayı ve cinsiyet açısından değişmesine rağmen fiil aynı kalıpla olmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm de Basra görüşünü desteklemektedir. Örneğin، قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ “Allah, içinizden (savaşta) alıkoyanları ve yandaşlarına: «Bize katılın» diyenleri gerçekten biliyor. Zaten bunların pek azı savaşa gelir.”³²² âyeti kerimede muhataplar çoğul olduğu halde fiil çoğul zamirine isnad edilmemiştir. Dolayısıyla bu âyet de هَلُمَّ nin fiil olmadığını göstermektedir. Şâyet fiil olsaydı çekimi esnasında fâil zamirlerini alması gerekirdi demekteler. Kûfe dil bilginleri ise هَلُمَّ nin fiil olduğunu iddia etmekte. Çünkü هَلُمَّ bir fiilin çekimi esnasında alması gereken merfû fâil zamirlerinin tümü aldığını söylemekte. Örneğin، هَلُمَّ، هَلُمَّا، هَلُمُّوا، هَلُمِّي، هَلُمِّي، هَلُمُّوا aynen emir kiplerinde olduğu gibi burada da çekim merfu zamirleri ile kurala göre yapıldığı için emir fiil olduğunu belirtmekte.³²³ Aslında bu kelimenin yapısı kullanım şekline göre değişmektedir. Söz konusu kelimenin Kur’ân’da

³²¹ Hâkka, 69/19.

³²² Ahzâb, 33/18.

³²³ İbn Hişâm, Şerhu Kaşri’n-nedâ ve belli’s-sadâ, 51,52; İbn Yaîş, Şerhu’l-Mufasssal li Zemahşerî, 3/30.

sadece tekil ve müzekker olarak bulunduğu için fiil olmadığına hüküm verilebilir. Ayrıca kelimenin yapısına baktığımızda فَعَّلَ veyninde bir emir fiilinin bulunmadığı için de هَلُمَّ kelimesinin câmid emir fiili olmadığı, ism-i fiil olduğu kanaatine varılabilir. Ancak diğer taraftan هَلُمَّ kelimesinin هَلُمْنَا، هَلُمِّي، هَلُمَّا، هَلُمْنِ هَلُمَّ، gibi kufelilere göre çekimine bakıldığında kelimenin fiil olması için gerekli (yani fiilin talep ifade etmesi ve merfu mühataba yâsını (ي) kabul etmesi) şartların mevcut olduğu görülmektedir.

هَلُمَّ fiili Kur'ân'da şu iki âyette bulunmaktalar.

“De ki: "Allah şunu yasak etti diye tanıklık edecek şahitlerinizi getirin.”³²⁴

“Allah, قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمَعْوِقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا içinizden (savaştan) alıkoyanları ve yandaşlarına: «Bize katılın» diyenleri gerçekten biliyor. Zaten bunların pek azı savaşa gelir.”³²⁵

Bu fiil, iki âyetten anlaşıldığına göre işlev bakımından müteaddi ve lazimi olarak gelmektedir.

³²⁴ En'âm, 6/150.

³²⁵ Ahzâb, 33/18.

İKİNCİ BÖLÜM

YARI CÂMİD FİLLER VE KUR'ÂN'DAKİ KULLANIMLARI

İki sîgası; yani mâzî ve muzârîsi veya muzârî ve emir sîgası bulunan fiillere “yarı câmid fiil” dendiğini belirttik. Buna göre yaptığımız araştırmalarda Arapça’da bu şekilde kullanılan dokuz fiil bulunmaktadır. Bunlar:

يَدْعُ-9 يَذُرُّ-8 اِنْبَعَى-7 اَوْشَكَ-6 كَادَ-5 ما انفكَّ-4 ما برح-3 ما زال-2 ما فتى-1

Bu bölümde yarı câmid fiillerin sınıflandırılması, iştikakları, anlamları ve Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanımları üzerinde durulacaktır. Tesbit edildiği kadarıyla yarı câmid fiiller iki kısma ayrılmaktadır: (1) yarı câmid mâzî ve muzârî fiiller, (2) yarı câmid muzârî ve emir fiillerdir. Bunların iki başlık altında incelemenin daha isabetli olacağı görülmektedir.

2.1. Yarı Câmid Mâzî ve Muzârî Fiiller

Yarı câmid mâzî ve muzârî fiilleri de كان ve kardeşlerinden olan yarı câmid fiiller ile mukârebe fiillerinden olan yarı câmid fiiller olmak üzere iki kısma ayırabiliriz. Şimdi bu sınıflandırmaya göre söz konusu fiilleri ele almaya çalışalım.

ما زال، ما فتى، ما كان ve kardeşlerinden olan yarı câmid mâzî ve muzârî fiiller ما انفكَّ، ما برح fiilleridir. Bunlar aslında birbirine yakın anlamda kullanılan nâkıs fiillerdendirler. Bu fiillerin şu ortak özellikleri vardır.

Bunlar:

a. Bu fiiller isimlerini ref’, haberlerini ise nasb eden nâkıs fiilleridir. Bunlar genellikle gramer kitaplarındaki “كان ve Kardeşleri” bölümünde ele alınmıştır.

b. Bunlar, nefy edâtı olmadan kullanıldıklarında her ne kadar görünürde olumlu olsalar da anlamca olumsuzdurlar. Başlarına nefy veya şibh-i nefy edâtlarından bir tanesi geldiğinde manaca olumlu olurlar. Zira nefyin nefyi malum olduğu üzere ispattır.³²⁶

c. Bunların haberi mâzî gelemaz. Çünkü mâzî fiil eylemin meydana gelip sonlandığını ifade eder. Bunlar ise eylemin devam etmekte olduğunu bildirirler.³²⁷

d. Bu fiillerin amel edebilmesi için nefy, nehy veya duadan sonra gelmeleri gerekir.³²⁸ Nitekim İbn Mâlik bu şartı şu beyit ile ifade etmiştir.

زَالٌ، بَرِحًا فَتَىٰ وَأَنْفَكَ، وَهَدَى الْأَرْبَعَةَ لِشِبْهِ نَفْيٍ أَوْ لِنَفْيٍ مُتَّبِعِهِ

“زَالٌ، بَرِحًا، فَتَىٰ، أَنْفَكَ” fiilleri, nefy veya şibhi nefye tabidirler.”³²⁹

Bu fiillerin birer nâkıs fiil olarak amel etmeleri için nefy vb. bir edâtla kullanılmaları şarttır. Çünkü dördü de anlam bakımından olumsuzdur. Nitekim زال fiili “Yok oldu, ortadan kalktı” anlamına gelmektedir. Diğerleri de bu anlamda kullanılmaktadır. Başlarına nefy veya şibh-i nefy edâtı geldiğinde yok olmadı anlamında müsbet olurlar ve sürekliliği ifade ederler.³³⁰

e. Menfî olduktan sonra anlam bakımından olumlu ve haberin sürekliliğini ifade ederler.³³¹

f. Bu dört fiil de yarı câmiddir. Zira mâzî ve muzârîleri kullanılırken, emir kipleri kullanılmamaktadır.

g. Bu dört fiilin kardeşlerinden sadece زَالٌ، فَتَىٰ، لَيْسَ fiilleri her zaman nâkıs olarak kullanılmaktadır.³³²

³²⁶ İbn Yaîş, Şerhu'l-Mufasssal li Zemahşeri, 4/358.

³²⁷ Nâzirü'l-Ceyş, Temhîdü'l-kava'id bi şerhi'l-fevâ'id, 3/1097.

³²⁸ İbn Hişâm, Şerhu Kaşri'n-nedâ ve belli's-sadâ, 150.

³²⁹ İbn 'Akil, Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, 1/261.

³³⁰ İbn Yaîş, Şerhu'l-Mufasssal li Zemahşeri, 4/363,364.

³³¹ el-Fevezân, Te'cîlu'n-nedâ bi Şerhi Katri'n-nedâ, 30.

³³² el-Fevezân, Te'cîlu'n-nedâ bi Şerhi Katri'n-nedâ, 134.

ğ. Bu fiillerin haberleri إِلاَّ istisnâ edâtıyla kullanılmamaktadır. Çünkü إِلاَّ edâtı, olumsuz cümleyi olumlu kılmaktadır. Bu fiiller de menfî olduklarında anlamca olumlu oldukları için إِلاَّ'ya gerek duymamaktalar.³³³

Bu dört fiilin ortak özelliklerini bu şekilde açıkladıktan sonra şimdi de örnekler üzerinde her birine özgü detaylı bilgi vermeye çalışalım.

2.1.1. فِتْيَةٌ - فِتْيَ / Fetie -Yefteu

Meşhûr olan görüşe göre فِتْيَ fiilinin aynu'l-fiili kesralı okunur. Bu durumda anlamı, yok olmak, zail olmak manasına gelen زال ile aynıdır. فِتْيَ fiili, عَن harf-i cer ile kullanıldığında, unutmak, etkilenmek, yumuşamak anlamlarına gelir. Örneğin, فِتْيَ عَن ... dendiğinde “Onu unuttu, ondan etkilendi, kurduktan sonra yumuşadı” anlamlarına gelir. Aynu'l-fiili fetha ile geldiğinde ise فَتَأْتُ sakınleştirmek, Örneğin, فَتَأْتُ عَنِ الْأَمْرِ “Onu işten soğuttum veya onu sakınleştirdim.” söndürmek, فَتَأْتُ النَّارِ “Ateşi söndürdüm.” anlamlarına gelir. Bazen أَفْتَأُ vezni ile if'âl bâbında da kullanıldığı olmuştur.³³⁴

ما فِتْيَ fiili, câmid olarak geldiğinde haberin sürekliliğini ifade eder. Örneğin, ما فِتْيَ زَيْدٌ أَمِيرًا “Zeyd hala emîrdir” dendiğinde, buradaki fiil, Zeyd'in emîrliği halen devam edildiği bildirilmektedir.³³⁵

Nahiv kitaplarında فِتْيَ fiilinin kullanımıyla ilgili herhangi bir şiire rastlanmamaktadır. Ancak tefsir kitaplarının çoğunda bu fiille ilgili âyetin tefsirinde

³³³ Nâzîrî'l-Ceyş, *Temhîdü'l-kava'id bi şerhi'l-fevâ'id*, 3/1145; Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî 'ala Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/252..

³³⁴ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 430; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, 1/119; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 1/342.

³³⁵ İsmâîl b. Alî b. Mahmûd Ebü'l-Fidâ, *el-Künnâş fi'n-nahvi ve's-sarf*, thk. Riyad b. Hasan (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2010), 2/42.

konuyla alakalı şiirlere rastlamak mümkündür. Bunlardan bir tanesi Kurtubî tefsirinde bulunan şu şiirdir:

فَمَا فِتْنَتْ حَتَّى كَأَنَّ غُبَارَهَا سُرَادِقُ يَوْمِ ذِي رِيَّاحٍ تَرْقَعُ
“Fırtınalı günün büyük çadırı gibi dumanı yükselinceye kadar (o at) durmadı.”³³⁶

Dolayısıyla bu fiille ilgili şiirlerden örnekler bulmak isteyenlerin gramer kitaplarından ziyade tefsir kitaplarına müracaat etmeleri daha isabetli olacaktır.

فَتِيء fiili Kur’ân-ı Kerîm’de sadece Yûsuf sûresinde muzârî sîgası ile kullanılmıştır.

İlgili âyet şöyledir:

قَالُوا تَاللَّهِ تَفْتَأُ تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ
“(Oğulları:) ‘Allah'a andolsun ki sen hâlâ Yusufu anıyorsun. Sonunda hasta olacaksın ya da büsbütün helâk olacaksın’ dediler.”³³⁷

Âyette تَفْتَأُ fiili olumsuzluk edâtından sonra gelmediği gözükse de âyetin takdirinde nefy edâtı bulunmaktadır. Çünkü âyetin takdiri تَذْكُرُ يُوسُفَ takdiri تَفْتَأُ لا تَفْتَأُ şeklinde olmalıdır. Çünkü âyetin takdiri تَذْكُرُ يُوسُفَ “Andolsun Yusuf’u anmayı bırakmıyorsun” şeklindedir. Yani olumsuzluk edâtı cümleden hazf olunmuştur. Şâyet olumsuzluk edâtının hazf edildiği cümleden anlaşılıyorsa böyle bir hazf câizdir. Buradaki durum da böyledir. Eğer cümle olumlu olsaydı تَفْتَأُ تَذْكُرُ يُوسُفَ şeklinde olması gerekirdi. Zira olumlu muzârî fiil, kasemin (yeminin) cevabı olduğunda başına ل harfinin bulunması ve fiilin te’kîd nunu ile pekiştirilmesi gerekmektedir.³³⁸

³³⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/250.

³³⁷ Yûsuf, 12/85.

³³⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 18/499.

2.1.2. زال – يَزَالُ / Zâle-Yezâlu

الزَّوَالُ gitmek, intikal etmek, meyl etmek, bir durumdan başka bir duruma girmek veya bir şekilden başka bir şekle dönüşmek gibi anlamlara gelmektedir. زَالَ nin muzârîsi يَزَالُ، يَزِيلُ، يَزُولُ، يَزَالُ، يَزِيلُ vezinlerinde olup birinci, ikinci ve dördüncü bablardan gelir. Birinci baktan kullanımı daha yaygındır.³³⁹ Zira birinci bapta mutasarrıf olmakta ve زال، يَزَالُ، زال، يَزَالُ şeklinde tasrifli kullanılmaktadır. Misal olarak birinci baba ait emr-i hazır fiiliyle kullanıldığına dair şu şiir gösterilebilir:

يا ليل طُلْ يا نوم زُلْ يا صبح قِفْ لا تطلع
“Ey gece uza, ey uyku git / ey şafak dur, doğma.”³⁴⁰

Bu fiil, if‘âl, müfâ‘ale, tef‘îl, infi‘al, tefe‘ûl ve istif‘âl bablarından da kullanımı vardır.³⁴¹ Ancak yaygın olmadığından örneklerine gidilmeyecektir.

Muzârîsi يَزَالُ olan زال fiili hem nâkıs hem de yarı câmid fiil olarak kabul edilmektedir. Misal olarak şu şiirde böyle bir kullanm bulunmaktadır:

صَاحِ شَيْئًا وَلَا تَزَلْ ذَاكَرَ الْمَوْتِ فَنَسْيَانُهُ ضَلَالٌ مَبِينٌ
“Ey arkadaşım ciddi ol, sürekli ölümü hatırla!

Çünkü ölümün unutulması apaçık bir dalalettir.”³⁴²

Buradaki تَزَلْ fiili nâkıs ve aynı zamanda yarı câmiddir. Netice olarak bu fiilin câmid ve nâkıs kullanımı yanında mutasarrıf kullanımının da olduğu bilinmelidir.

³³⁹ Nâzirü'l-Ceyş, *Temhîdü'l-kava'id bi şerhi'l-fevâ'id*, 3/1072; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 29/148.

³⁴⁰ Muhtâr, *Mu'cumu'l-luğati'l-'arabiyeti'l-mu'âsera*, 2/1011.

³⁴¹ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasıt*, 407,408.

³⁴² İbn Sâiğ, *el-Lemhâ fi Şerhi'l-Mülhâ*, 2/570.

يَرَالُ، fiili Kurân-ı Kerîm’de ل و ز kökünden on fiil bulunmaktadır. Bunlardan ikisi, Fâtır sûresinde birinci baktan mutasarrıf ve tâm olarak gelmiştir. İlgili âyet şöyledir:

إِنَّ اللَّهَ يُمَسِّكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِن زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا

عَفُورًا “Şüphesiz Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır.

Şâyet sapacak olsalar artık O’ndan başka hiç kimse onları tutamaz.”³⁴³

Bu âyette زَالَا و لَعْنَا fiilleri mutasarrıftır. Anladığımız kadarıyla âyetin tefsiri şöyledir: Allah, göklere bir düzen kurmuş, göklerdeki cisimler için yörüngeler belirlemiş ve onları orada tutmaktadır. Faraza bunlar meyledip yörüngelerinden çıkıp saparlarsa onları hiç kimse tutamaz. Dolayısıyla ilgili fiiller yerlerinden sapma ve meyl etme anlamını ifade etmektedir.

Kalan sekiz yerde ise fiil, yarî câmid gelmiştir. Sübut ve sürekliliği ifade etmek için tamamında nefy edâtı ile birlikte kullanılmıştır. Örnek iki âyet şöyledir:

“Rabbin dileseydi insanları (aynı

inanca bağlı) tek bir ümmet yapardı. Fakat Rabbinin merhamet ettikleri müstesnâ, onlar ihtilafa devam edeceklerdir.”³⁴⁴

فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَاهُمْ حَتَّى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ “Biz kendilerini biçilmiş ekine, sönmüş

ateşe çevirinceye kadar bu yakınmaları devame etti.”³⁴⁵

2.1.3. / يَنْفَكُ - اِنْفَكَ / İnfekke-Yenfekku

Bu fiil çözüldü, ayrıldı manasında lâzımidir. Ancak mücerred hali olan فَكَّ، يَنْفَكُ،

فَكَكَ الشَّيْءِ فَانْفَكَ “O şeyi müteaddî olup çözmek, ayırmak anlamlarına gelir. فانفك

³⁴³ Fâtır. 35/ 41

³⁴⁴ Hûd, 11/118.

³⁴⁵ Enbiyâ, 21/15.

çözdüm o da çözüldü” şeklinde mührün çözümü için de ayrıca bu kalıp kullanılır. فَكَّ

فَكَ الرَّقَبَةَ، الأَسِيرَ، “Esirin, boynundaki bağı çözdü,”³⁴⁶ ifadesindeki çözme eylemi

mecâzî anlamdadır. Yaygın olmasa da bu fiilin tef ‘îl, ifti‘al, tefe‘ul, istif‘âl bablarında da kullanımının olduğunu belirtmekte fayda vardır.³⁴⁷

انفك fiili, tam ve nâkıs olmak üzere iki şekilde gelebilmektedir. Tam fiil olarak geldiğinde, infisâl, yani ayrılma anlamını ifade eder. Bu durumda belli bir zamanda bir eylemin meydana gelişini veya gelebileceğini ifade ettiği için fiil mutasarrıf olmaktadır. Örneğin, انْفَكَّكَتْ مِنْكَ diyen bir kişi, önceki birlikteliği sonlandırdığını ifade etmektedir. Ayrıca fiilin muzârî, emir ve diğer kalıpları da gelebilmektedir.³⁴⁸

İkinci anlamı ise ما زال anlamındadır. Bu durumda yarı câmid fiillerinden olduğu gibi aynı zamanda isim cümlesinin başına gelen, ismini nasb, haberini ref eden, haberin sübut ve sürekliliğini ifade eden nâsîh ve nâkıs fiillerindedir. Örneğin:

ما انفكَّ يَفْعَلْ كَذَا “Bu şekilde davranmayı bırakmadı” dendiğinde “Hala bunu yapıyor” demek ister. Aynı şekilde مَا انْفَكَّكَتْ أَذْكَرَكَ “Seni anmayı hala bırakmadım.” Yani “Hala seni anıyorum” cümlesi de böyledir. Bu örneklerde fiiller amel etmek için gerekli tüm şartları taşımışlardır.³⁴⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de الْفُكُّ kelimesinin kullanımına Beled sûresi de rastlanmaktadır.

Bu sûrede sîga mutasarrıf ve masdar olarak gelmiştir. Âyet şöyledir: فَكُّ رَقَبَةٍ “Köle âzat etmektir.”³⁵⁰

Beyyine sûresi’nin ilk âyetinde ise aynı fiilin ism-i fâili, yarı câmid şeklinde kullanımı bulunmaktadır.

³⁴⁶ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, 9/338; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, 27/298.

³⁴⁷ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, 9/338; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, 27/298; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu‘cemu’l-Vasıt*, 698.

³⁴⁸ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, 9/388,389..

³⁴⁹ el-Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, 24/205.

³⁵⁰ Beled, 90/13.

“Kitap ehlinde nîkâr edenler ile Allah'a ortak koşanlar, kendilerine apaçık delil gelinceye kadar (küfürden) ayrılacak değillerdi.”

2.1.4. بَرِحَ - يَبْرُحُ / Berihe - Yebrehu

بَرِحَ fiili ezdattan, yani farklı yerlerde kullanıldığında bir birine zıt iki anlama gelebilmektedir. Örneğin, بَرِحَ الحَفَاءُ، “Gizli olan açığa çıktı” cümlesinde, بَرِحَ fiili ظهر anlamındadır. Ama aynı fiil, اسْتَتَرَ، حَفِيَ “Gizlendi” manasına da gelebilmektedir. Bazen de ayrılmak anlamında kullanılmaktadır. Örneğin, بَرِحَ الرجلُ “Adam ayrıldı”³⁵¹ anlamındadır.

بَرِحَ fiilinin yarı câmid olarak gelebilmesi için diğer benzer üç fiil için zikeredilen şartları taşıması gerekir. Bu şartlar mevcut olduğunda fiil süreklilik ifade eder. Örneğin, لن يبرح خالدٌ كريماً “Halit hep cümert kalacak” cümlesinde sürekliliği ifade etmektedir. Nefy edâtı açık gelebileceği gibi gizli de gelmesi mümkündür. Örneğin şu şiirde nefy edâtı gizlidir:

فَقُلْتُ يَمِينَ اللَّهِ أَبْرِحُ قَاعِداً   وَلَوْ قَطَعُوا رَأْسِي لَدَيْكَ وَأَوْصَالِي

“Dedim ki: Yanında başımı ve mafsallarımı kesseler dahi

Yerimde kalacağıma dair Allah’a yemin olsun.

Bu şiirde بَرِحُ fiilinden önce gizli bir nefy edâtı لا bulunmektedir.³⁵²

Önemli olan husus şudur ki bu fiillerin câmid sayılması için başlarında nefy veya şibh-i nefy edâtı bulunmalıdır. Emir sîgasının başına bu edâtlardan hiç biri gelmediği için bu fiiller câmid olmuştur. Çünkü emir fiilinin olumsuz nehy-i hazır ve bu da

³⁵¹ İbn Enbârî, *el-Ezdâd*, 141..

³⁵² İbn Cinnî, *el-Lüma ‘fi’l-‘arabiyye*, 186..

ancak muzârî fiilinin başına nehy lâsı getirilerek yapılmaktadır. Mâzî fiil için ما زال قائما “Hala ayaktadır” muzârî fiil için لا تزال قائما “Hala ayaktasın” denilmektedir. Fakat “Hep ayakta ol” cümlesini Arapçaya زل قائما ifadeyle talavfüz etmemiz mümkün değildir. Zira زل قائما şeklindeki bir cümle “Ayakta olma!” anlamına gelecektir. Dolayısıyla “Hep ayakta ol” veya “Ayakta olmaktan ayrılma” anlamı ancak لا تزال قائما cümlesi vb. ile ifade edilebilir.³⁵³

Kur’ân-i Kerim’de üç yerde بَرَح fiili kullanılmıştır. Her üç yerde de fiil, menfî ve muzârî olarak gelmiştir yani câmid durumdadır. Üç âyet de şöyledir:

“Onlar: Musa aramıza dönünceye kadar ona tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz: dediler.”³⁵⁴

“Babam gelmeme izin verinceye veya benim için Allah hükmedinceye kadar bu yerden asla ayrılmayacağım.”³⁵⁵

Bu iki âyette fiil te’kid ve nefy istikbal etdatı olan لن ile menfî olup sürekliliği ifade etmektedir.³⁵⁶

“Hani Mûsâ وَاذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ بَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا beraberindeki gence şöyle demişti: “İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım, ya da uzun zaman gideceğim.”³⁵⁷

³⁵³ İbn ‘Akil, *Şerhu İbn ‘Akil ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/265.

³⁵⁴ Tâhâ, 20/91.

³⁵⁵ Yûsuf, 12/80.

³⁵⁶ İbn Yaîş, *Şerhu ‘l-Mufassal li Zemaşşeri*, 4/363,364.

³⁵⁷ Kehf, 18/60.

Özetle كان kardeşlerinden yarı câmid olan fiiller için şunları söyleyebiliriz. Zikri geçen dört fiil sözlükte, zail olmak, ayrılmak, gizlenmek, gitmek vb. anlamlara gelmekte ve eylemin olumsuzluğunu ifade etmektedir. Başlarında nefy veya şibh-i nefy edâtı bulunmadığı zaman bu fiiller, tam ve mutasarrıf sayılır. Ancak bunların başlarına nefy vb. edâtlarından biri geldiğinde artık fiiller olumlu hale gelmekte ve eylemin sübut ve sürekliliğini ifade etmektedir. Bu şekilde de sadece mâzî ve muzâri sîgalarla kullanılmaktadır.

2.1.5. كَادُ - يَكَادُ / Kâde-Yekâdu

Yarı câmid fiillerden bir tanesi de يَكَادُ، كَادُ fiilidir. Sözcük olarak الْكَئِدُ kelimesi hile, plan, çare aramak, savaşmak, kusmak, gayret etmek vb. anlamlarına gelmektedir. كَادُ، يَكِيدُ ikinci baktan geldiğinde tam ve mutasarrıf bir fiil olmaktadır.³⁵⁸

Bu fiil Kur'ân-ı Kerîm'de tedbir alma ve tuzak kurma anlamlarında kullanılmıştır. Söz konusu fiil, Târîk sûresinin on beş ve on altıncı âyetlerinde su şekilde bulunmaktadır:

“إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا وَأَكِيدُ كَيْدًا” “Onlar bir tuzak kuruyorlar; Ben de bir (karşı) plan hazırlıyorum.” Burada aynı kökten gelen iki fiilden biri, farklı mana ifade etmektedir.

كَادُ fiili, mukârebe fiillerinden olup yarı câmid fiillerdendir. كَادُ، كَادَا، كَادُوا، كَادَتْ، كَادَ fiili, mukârebe fiillerinden olup yarı câmid fiillerdendir. كَادُ örneklerinde olduğu gibi dördüncü baktan geldiğinde ecvef olduğu için çekimi yapıldığında sırasıyla ilk beş kalıptaki illet harfi elife kalb (dönüşmekte) olunmaktadır. Kalan diğer kalıplarda ise iki sakin harfin yan yana gelmesinden dolayı illet harfi düşmektedir. Örneğin, كَادُوا den başlayıp كَادُوا sîgasına kadar çekimi yapıldığında illet harfi hazf olmaktadır.³⁵⁹

³⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-'arab*, 27/383,384; Zebîdî, *Tâcü 'l-'arûs min cevâhiri 'l-kâmûs*, 9/123.

³⁵⁹ İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 4/306-312.

كاد fiilinin başına nefy edâtı geldiğinde hangi anlama geleceği konusunda şu üç görüş öne sürülmüştür:

Birinci Görüş: Her fiil gibi başında nefy edâtı bulunduğunda manası menfî, nefy edâtı olmadığı ise müsbet olur. Örneğin, كَادَ زَيْدٌ يَقُومُ denildiğinde, cümle “Zeyd az kalsın ayağa kalkıyordu” anlamına gelecektir. Dolayısıyla burada söz konusu kişinin kıyamının meydana gelişi değil, kıyamının meydana gelmesinin yakınlığı ifade edilmiş olur. كَادَ زَيْدٌ مَا كَادَ يُخْرُجُ örneğinde ise Zeyd çıkmadığı gibi çıkmaya da yaklaşmadığı vurgulanmaktadır. Böylece cümlenin anlamı, “Zeyd çıkmadı ve çıkmaya da yaklaşmadı” şeklinde olur.

İkinci Görüş: Bu görüşe göre كَادَ fiilin anlamı normal diğer fiillerin tam tersinedir. Mâzîsinin menfisi müsbet, müsbeti menfidir. Bu durumda örneğin, كَادَ زَيْدٌ يُخْرُجُ ibaresinin manası, “Zeyd neredeyse çıkacaktı ama çıkmadı.” olmaktadır. Bu cümlenin olumsuzu ise مَا كَادَ زَيْدٌ يُخْرُجُ “Zeyd neredeyse çıkmayacaktı ama çıktı.” şeklindedir.

Üçüncü Görüş: كَادَ fiilinin sadece mâzîsi, diğer mâzî fiillerin tersinedir. Yani mâzînin nefyi müsbet, müsbeti menfidir. Nitekim فَدَبَّحُوها وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ “Onu(ineği) kestiler. Neredeyse kesmiyeceklerdi.”³⁶⁰ âyetinde olduğu gibi كَادَ fiilinin başında nefy edâtı bulunmasına rağmen boğazlanmanın meydana geldiği açıkça ifade edilmiştir.

Muzârîsi ise diğer muzârî fiiller gibi müsbeti müsbet, menfisi menfidir.³⁶¹ Örneğin şu âyeti kerimede إِذَا أُخْرِجَ يَدُهُ لَمْ يَكُنْ يَرَاهَا “Elini çıkaracağı vakit onu görmesi ihtimali yok.”³⁶² Bu anlam açıkça ortadadır. Nitekim Nesefî de bu âyeti tefsir ederken “Elini çıkardığı vakit onu görmeye bile yaklaşmadı onu nasıl görsün ki.” şeklinde

³⁶⁰ Bakara, 2/ 71.

³⁶¹ İbn Yaîş, Şerhu'l-Mufasssal li Zemahşerî, 4/376; Ebü'l-Fidâ, el-Künnâş fi'n-nahvi ve's-sarf, 2/47,48.

³⁶² Nûr, 24/40.

açıklamış ve fiilin lafzı menfî olduğu gibi manasının da olumsuz olduğuna vurgu yapmıştır.³⁶³

Ebü'l-Fidâ(v.732/1331), bu üç görüşü zikrettikten sonra birinci görüşün en sağlam görüş olduğunu ifade etmektedir. Ona göre eylemin gerçekleşip gerçekleşmemesinden ziyade meydana gelmesinin yakın olup olmaması önemlidir.³⁶⁴ Aslında bu açıdan konuya yaklaşıldığında onun görüşü doğru olduğu söylenebilir. Ancak bir eylemin olumlu olması, geçmiş zamanda meydana gelmiş olduğunu bildirmesi veya şimdiki ya da ileriki zamanda meydana geleceğini bildirmesine bağlıdır. Bu açıdan ikinci görüş kanaatimizce daha isabetli görülmektedir. Çünkü buna göre eylem meydana gelmiş veya gelecekse olumlu, meydana gelmemiş veya gelmeyecekse olumsuz kabul edilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de كاد fiili, dördüncü (يَكَادُ، كَادَ) baktan yirmi dört yerde yer almaktadır. Mâzî ve muzârî, olumlu ve olumsuz, gelmesine rağmen emir kipi ile hiç gelmemiştir. Bu fiilin mâzî örnekleri şöyledir:

“Eğer tanrılarımıza kararlılıkla bağlı kalmasaydık neredeyse bizi onlardan koparacaktı” derler.”³⁶⁵

“Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek!”³⁶⁶

Söz konusu fiilin Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımları incelendiğinde bu fiilin lafız olarak olumlu olduğunda anlamca olumsuz, aynı şekilde lafız olarak olumsuz olduğunda ise mana bakımından olumlu olduğu anlaşılmaktadır.

يَكِيدُ كَادَ، vezninde geldiğinde hile, tuzak ve plan anlamındadır ve mutasarrıf fiildir. Emir, masdar ve diğer sîgalarla kullanımına rastlanmaktadır. Mutasarrıf fiil olmasının örneği emir sîgasının olmasıdır. Emir fiiline örnek bir âyet şudur:

³⁶³ Neseî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*, 2/167.

³⁶⁴ Ebü'l-Fidâ, *el-Künnâş fi'n-nahvi ve's-sarf*, 2/47-48.

³⁶⁵ Furkân, 25/42.

³⁶⁶ Meryem, 19/90.

“De ki: “Haydi, çağırın ortaklarınızı, sonra bana tuzak kurun da bana göz açtırmayın baklım!”³⁶⁷

2.1.6. أَوْشَكَ - يَوْشِكُ / Evşeke - Yûşiku

أَوْشَكَ، يَوْشِكُ، وَشَاكًا، وَشَاكَةً وَشَكَانًا ، أَوْشَكَ da yarı câmid fiillerdendir. يَوْشِكُ ، أَوْشَكَ beşinci baktan “Acele etti, hızlandı, yaklaştı” anlamlarında kullanılmaktadır. هُوَ وَشِيكَ “O hızlıdır” وَقَدْ أَوْشَكَ فُلَانٌ يَوْشِكُ إِيشَاكًا “Yürüyüşünü hızlandırdı” manasındadır.³⁶⁸

Bir mukârebe fiili olarak أَوْشَكَ fiili, i‘râb bakımından عَسَى gibidir. Örneğin, أَوْشَكَ أَنْ يَقُومَ ، أَوْشَكَ أَنْ يَقُومَ “Zeyd kalkmaya yaklaştı” denilir. Buradaki زَيْدٌ kelimesi fâil, أَوْشَكَ kelimeleri ise müevvel masdar tevilinde olup mef‘ûl konumundadır. Aynı şekilde أَوْشَكَ أَنْ يَقُومَ زَيْدٌ “Zeyd kalkmaya yaklaştı” denilir. Burada ise يَقُومَ زَيْدٌ cümlesi müevvel masdar olup fâil konumundadır.³⁶⁹

Bu fiil Kur‘ân-ı Kerim’de bulunmamaktadır. Ama şiirlerde kullanımı çoktur. Örneğin bir şiirde şöyle denilmiştir:

يُوشِكُ مَنْ فَرَّ مِنْ مَنِيَّتِهِ فِي بَعْضِ غِرَاتِهِ يُؤَافِقُهَا

“Yakındır ölümünden kaçan kişinin

Beklemediği bir anda onunla karşılaşması.”³⁷⁰

Burada Mukârebe fiili olarak kullanılmış ve cümleye yakınlaşma anlamını katmıştır.

³⁶⁷ A'râf, 7/195.

³⁶⁸ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 617; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, 5/513; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasıt*, 1035.

³⁶⁹ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal li Zemaşşeri*, 4/386.

³⁷⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3/161. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/ 161.

2.1.7. انبغى - ينبغى / İnbeğâ - Yenbeğî

Yarı câmid fiillerden bir tanesi de انبغى، ينبغى fiilidir. انبغى haddi aşmak, zulmetmek anlamında iken, البغية istek, ihtiyaç duymak anlamlarına gelmektedir. لى فى بنى dendiğinde Filanlarda benim bir ihtiyacım vardır.³⁷¹ anlamındadır.

انبغى لفلان أن يفعل، “Yapması onun için uygun oldu” “o şey kolaylaştı”, انبغى الشئىء، “Bu şekilde davranman uygun olur” şeklinde kullanılmaktadır. Dil bilginleri انبغى fiilinin mâzî kipi hakkında görüş ayrılığına düşmüşlerdir: Bazıları, Arapların انبغى fiilinin mâzîsini kullanmadıklarını, sadece muzârî lafzını kullandıklarını söylemişlerdir. Örneğin Suyûtî (911/1505), câmid fiilleri sıralarken ينبغى fiilinin sadece muzârîsinin kullanıldığını belirtmektedir. Ona göre söz konusu fiil, başka kalıpları olmayan tam câmid fiiller arasında yer almaktadır.³⁷² Ancak lügat kitapları ve kılasik Arapça kaynakları incelenildiğinde mâzîsinin de çok kullanıldığı³⁷³ görülmektedir. Dolayısıyla Suyûtî'nin bu görüşü isabetli görülmemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de بعى kökünden farklı bablar bulunmaktadır. Ama infi'al bâbından sadece muzârî fiil altı âyette geçmektedir. Bulunduğu âyetlerden birisi Yasin sûresindeki şu âyettir:

ما عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُّبِينٌ “Biz ona şiir öğretmedik; zaten ona yaraşmazdı da. Ona vahyedilen, ancak bir öğüt ve apaçık Kur'ân'dır.”³⁷⁴

³⁷¹ el-Cevherî, *Tâcü'l-luğa ve şîhâhu'l-'arabiyye*, 6/2281,2282.

³⁷² Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, 3/161.

³⁷³ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 4/453; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 37/182.

³⁷⁴ Yâsîn, 36/69.

Söz konusu fiilin mâzî ve emir sîgaları âyetlerde geçmediği gibi hadis kitapları ve şiir divanlarında da bulunmamaktadır. Ancak klasik kaynaklarda يَنْبَعِي fiiline ait mâzî kalıp çokça kullanıldığından ³⁷⁵ yarı câmid fiiller arasında ele alındı.

Yedi mâzî ve muzârî yarı câmid fiili bu şekilde açıkladıktan sonra muzârî ve emir olanlara geçilebilir.

2.2. Yarı Câmid Muzârî ve Emir Fiiller

Yapılan araştırmaya göre muzârî ve emir kalıplarında kullanılan iki tane yarı câmid fiil vardır. Bu iki fiil, aynı anlamda oldukları ve aynı hükme tabi oldukları için tek başlık altında ele alınmaları uygun görüldü. Şimdi bunları inceleyelim.

2.2.1. دَرَّ - يَدَّرُ ; دَعَّ - يَدَعُّ / Yede‘u- De‘; Yezeru-Zer

Muzârî ve emir kalıpları bulunan yarı câmid fiiller sadece دَرَّ، يَدَّرُ ; دَعَّ، يَدَعُّ fiilleridir. Bu iki fiil تَرَكَ fiili ile aynı anlamda olup mâzîleri kullanılmadığı için yarı câmid fiillerden sayılmıştır. Bu iki fiile mukabil geçmiş zaman anlamını ifade etmek için تَرَكَ fiili kullanılırken, masdarları olan دَرَّعا، دَعَّعا yerine de تَرَكَا masdarı, ismi fâilleri دَرَّعا، دَعَّعا yerine de تَرَكَا sîgası kullanılmaktadır. ³⁷⁶

Bu fiillerin mâzî sîgaları zaman zaman şiirlerde kullanıldığına dair örnekler vardır. Bu kullanımlar kural olarak doğru kabul edilse de çok az olduğu için isti’mâlda şaz görülmüştür. ³⁷⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de muzârî ve emir kipiyle kırk beş yerde ر ذ و kökünden gelen kullanımlara rastlanmaktadır. Mâzî sîgasıyla kullanımına ise hiç rastlanmamıştır. İki örneği şöyledir:

³⁷⁵ el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 4/453; Sibeveyh, *el-Kitâb*, 1/245; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, 37/182..

³⁷⁶ el-Cevherî, *Tâcü’l-luğa ve şîhâhu’l-‘arabiyye*, 22/304; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘arab*, 2/282; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, 22/304.

³⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘arab*, 8/384.

“Yûsuf dedi ki: قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ ذَابًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ

"Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekeceksiniz. Yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında bırakın.”³⁷⁸

“فَذَرَهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوْعَدُونَ

verilen günlerine kavuşuncaya kadar bâtıla dalsınlar, oynasınlar.”³⁷⁹

وَدَرَ ile وَدَعَ kelimeleri arasında anlamca bir farkın olup olmadığı ise tartışmalıdır.

Dil bilginlerinin çoğuna göre her iki fiil eş anlamlı olup aralarında herhangi bir fark yoktur. Bazı âlimler ise eylemin kullanıldığı manaya göre sınıflamaya gitmişlerdir:

Şâyet söz konusu fiil ile yerilen bir şey ifade edilmiyorsa دَعَّ، دَعَّ سِغَالَارِي كُؤَالِير. Şâyet söz konusu fiil ile yerilen bir şey ifade edilmiyorsa دَعَّ، دَعَّ سِغَالَارِي كُؤَالِير.

Çünkü bu fiil, rahatlık anlamını içeren الدَّعة kelimesinden türemiştir. Nitekim insanlar birbirilerini uğurlarken المَوَادعة kelimesini kullanmaktadırlar. Yermek ifade edilmek

istendiğinde ise دَرَّ، دَرَّ fiilleri kullanılır. Kimi âlimler de bilgidен önce terk edilen şeyler için دَعَّ، دَعَّ kalıplarını, bilindikten sonra terkedilen şeyler için ise دَرَّ، دَرَّ kalıplarını

kullanmayı uygun görmüşlerdir.³⁸⁰ Aslında yukarıda örnek olarak verilen âyetlerdeki kullanımlar incelenirse iki fiilin eş anlamlı olduğu bunun dışındaki görüşlerin isabetli olmadığı görülecektir. Dolayısıyla iki fiil arasındaki farklılık sadece telaffuzdadır. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm, belagat ve fesâhat açısından zirvededir. Telaffuzu ağır olan kelime ve harfler âyetlerde az bulunurken, talafuzu kolay olanlar çoğunluktadır. İçinde boğaz harfi bulunan دَعَّ kelimesinin tilaveti ağır olduğundan Kur’ân’da sadece bir defa bulunurken, içinde boğaz harfi bulunmayan وَذَرَّ harflerinden mürekkep fiillerin kırk beş yerde geçtiği tespit edilmiştir.

³⁷⁸ Yûsuf, 12/47.

³⁷⁹ Zuhruf, 43/ 83.

³⁸⁰ Zebîdî, *Tâcü'l-‘arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 22/303.

Kur’ân-ı Kerîm’de و د ع kökünden fiil sadece bir yerde bulunmaktadır. O da emir sîgasıyla gelmiştir.

“Kâfirlere ve وَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعِ أَذْيَهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا” münafıklara itaat etme! Onların sana verdikleri eziyete aldırma. Allah'a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter.”³⁸¹

Kur’ân âyetlerinde و ذ ر kökünden fiil, muzârî ve emir kipi ile kırk beş yerde bulunmasına rağmen mâzî sîgasıyla hiç gelmemiştir. Birkaç örnek şöyledir:

“Yûsuf dedi ki: قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابًّا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِّمَّا تَأْكُلُونَ” “Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekeceksiniz. Yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında bırakın.”³⁸²

“Sen bırak onları, kendilerine söz فَذَرَهُمْ يَحْضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ verilen günlerine kavuşuncaya kadar bâtila dalsınlar, oynaya dursunlar.”³⁸³

Muzârî fiiline örnek:

“Allah kimi dalâlete düşürürse artık مَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ onu hidâyete erdirebilecek hiçbir kimse bulunamaz. Allah böylelerini azgınlıkları içinde yollarını şaşırması olarak bırakır.”³⁸⁴

³⁸¹ Ahzâb, 33/48.

³⁸² Yûsuf, 12/47.

³⁸³ Zuhruf, 43/83.

³⁸⁴ A'râf, 7/186.

Kaynaklarda herhangi bir bölüm altında yer almayan on üç fiilin daha tam câmid olduğu tespit edilmiştir. Bunlar هَدَّ ، هَلَّمَ ، هَبَّ ، هَاتِ ، هَبَّ ، تَعَلَّمَ ، عَمَّ صَبَاحاً ، تَعَالَ ، قَلَّ ، تَبَارَكَ ، هَلُمَّ ، هَا ، هَدَّ ، كَذَبَ عَلَيْكَ ، سَقَطَ فِي يَدِهِ ، كَذَبَ عَلَيْكَ الْعَسَلُ cümlesindeki fiil tam câmittir. الْعَسَلُ kelimesi muğrâ bihtir. Muğrâ bihin mansûb veya merfû okunacağı hususunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Merfû okunması nahiv kurallarına daha uygun görülmektedir. هَدَّ fiili câmid geldiğinde sadece mâzî kalıbı ile gelmekte ve medh anlamını ifade etmektedir. قَلَّ fiili nefy ما' sını anlamında kullanıldığında câmid fiil kabul edilmektedir. قَلَّ ما رَجُلٌ يَفْعَلُ ذَلِكَ cümlesi ما رَجُلٌ يَفْعَلُ ذَلِكَ anlamındadır. Zikredilen bu dört fiilin câmitlik sebepleri, vaz' olunan ilk anlamları dışında kullanılmalarına bağlanılmaktadır.

Muzârî tam câmid fiillerden لَا يَكُونُ fiili, Kur'ân-ı Kerîm'de mutasarrîf olarak bulunurken câmid olarak yer gelmemiştir. يَهْبِطُ fiilinin de Kur'ân-ı Kerîm'de geçmediği görülmüştür.

Câmid fiillerin yarısı Kur'ân'da kullanılmıştır. En çok kullanılanlar ise نَسِمَ ، نَعَمَ gibi Arapların da sıkça kullandıkları fiillerdir. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'in hayatla iç içe olması özelliği ile açıklanabilir.

Mukârebe fiillerinden يَكَادُ ، يَوْشِكُ ، يَوْشِكُ ile كَادُ ، يَوْشِكُ yarı câmid olarak kullanılmaktadır. Bunun dışındaki diğer yarı câmid fiillerin de Kur'ân-ı Kerîm'de farklı şekillerde kullanıldıkları tespit edilmiştir.

Câmid fiillerin yer aldığı cümlelere doğru anlam vermenin, bunların ifade ettiği anlamları ve cümlelerdeki kullanımlarını dikkate almaya bağlı olduğu kanaatine varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdulbâki, Muhammed Fu'âd. el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1945.
- Akçay, Halil. Sıfırdan Zirveye Sarf. Ensar Neşriyat, İstanbul. 2017.
- Ayyinî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ. el-Mekâsîdü'n-nahviyye fi şerhi şevâhidi şürûhi'l-Elfiyye. 4 Cilt. Kahire: Dâru'selam, 2010.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed. Me'âlimü't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 8 Cilt. Medine: Dâru't-Taybe, 4. Basım, 1997.
- Câmî, Abdurrahman b. Nizamettin Ahmed. Molla Câmî. İstanbul: Salah Bilici Kitapevi, ts.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd. Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'arabiyye. thk. Ahmed Abdugaffar Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1987.
- Ebû 'Alî el-Fârisî, Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. el-Mesâilu'l-Halebiyât. thk. Hasan Hindâvî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1978.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr. thk. Sıdkî Muhammed Cemîll. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990.
- Ebü'l-Fidâ, İsmâîl b. Alî b. Mahmûd. el-Künnâş fi'n-nahvi ve's-sarf. thk. Riyad b. Hasan. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2010.
- Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. el-İnsâf fi mesâili'l-hilâf beyn'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2003.
- Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. Esrâru'l-'arabiyye. Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1999.
- Eşmûnî, Ali b. Muhammed b. İsâ Ebû Hüseyin. Şerhu'l-Eşmûnî 'ala Elfiyyeti İbn Mâlik. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998.
- Ezherî, Ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd. Şerhu't-Tasrîh 'alâ't-Tavdîh. 2 Cilt. Beyrut, 2000.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed Ebu'l-Mansûr. Tehzîbu'l-luğa. thk. Muhammed İvez Mur'ib. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.
- Ferâhîdî, Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. el-Cümel fi'n-nahvi. thk. Fahrüddîn Kabâve, 1995.

- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. Kitâbü'l-‘Ayn. thk. Mehdi'l-Mahzûmî - İbrahim Sâmerânî. 8 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Hilal, ts.
- Fevezân, Abdullah b. Sâlim el-. Te‘cîlu’ n-nedâ bi Şerhi Katri’n-nedâ. Suudi Arabistan: Dâru İbn-i’l-Cevzî, 2. Basım, 2010.
- Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kûb b. Muhammed. el-Kâmusu'l-Muhît. Beyrüt: Müessesetu’r-Risâle, 8. Basım, 2005.
- Ğalâyînî, Mustafa. Câmi‘u’d-durûsi’l-‘arabiyye. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutübi’l-İlmiyye, 9. Basım, 2009.
- İbn 'Akil, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdîrrahmân b. Abdillâh. Şerhu İbn 'Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik. 4 Cilt. Kahire: Dâru’t-Turâs, 20. Basım, 1980.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî. el-Lüma‘ fi’l-‘arabiyye. thk. Fâiz Fâris. Kuveyt: Dâru’l-Kütübi’s-Sekâfe, ts.
- İbn Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. el-Ezdâd. thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahm. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Asriyye, 1987.
- İbn Habbâz, Ahmed b. el-Hüseyn. Tevcîhu’l-luma’. thk. Fayiz Zeki Muhammed Diyab. Kahire: Daru’s-Selâm, 2. Basım, 2002.
- İbn Haddâd, Saîd b. Muhammed el-Ma‘âfirî. Kitabu’l-Ef’âl. thk. Hüseyin Muhammed - Muhammed Şerif. 4 Cilt. Kahire: Müessesetu Dâru’ş-Şa’b, 1975.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî. Evdahu’l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik. thk. Yusuf Şeyh Muhammed el-Bekâî. Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî. Muğni’l-lebîb ‘an kütübi’l-e‘ârîb. thk. Mâzın el-Mubarek - Muhammed Ali Hamdullah. Şâm: Dâru’l-Fikr, 6. Basım, 1995.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî. İbn. Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ. Beyrut: el- Mektebetu’l-‘Asriyye, 2010.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî. İbn. Şerhu Şüzûri’z-zeheb fî ma‘rifeti kelâmi’l-‘arab. thk. Abdulgani ed-Dakr. Suriye: Şirketu’l-Müttehide, ts.
- İbn Kâsım, Ebû Abdullah Bedruddin Hasan b. Kâsım b. Abdullah b. Ali el-Murâdî. el-Cenâ’d-dânî fî Hurûfi’l-ma’anî. thk. Fahrüddin Kabâve - Muhammed Nedîm Fâdıl. Beyrut: Dâru’l-Kutübi’l-İlmiyye, 1992.

- İbn Kâsım, Ebû Abdullah Bedruddin Hasan b. Kâsım b. Abdullah b. Ali el-Murâdî. Tevdihu'l-makâsıd ve'l-mesâlik bi şerhi Elfıyyeti İbn-i Malik. thk. Abdurahman Ali Süleyman. 3 Cilt. Suriye: Dâru'l-Fıkr, 2008.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. Lisânu'l-'arab. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1993.
- İbn Sâğ, Muhammed b. Hasan b. Sibâ' b. Ebubekir. el-Lemhâ fi Şerhi'l-Mülhâ. 2 Cilt. Medine: İmâdetü'l-Ba'si'l-İlmî, 2004.
- İbn Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. el-Usûl fi'n-nahv. thk. Abdülhüseyn el-Fetlî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, ts.
- İbn Sîde, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâil el-Mürsî. el-Muhassas. thk. Halil İbrahim Ceffâl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, 1996.
- İbn Verrâk, Muhammed b. Abdullah b. el-Abbas. İlelu'n-nahv. thk. Muhammed Casim-Muhammed ed-Derviş. Riyad: Mektebetu'r-Reşad, 1999.
- İbn Yaîş, Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî. Şerhu'l-Mufassal li Zemahşerî. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbrahim Mustafa vd. el-Mu'cemu'l-Vasıt. 2 Cilt. İstanbul: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1972.
- 'İd, Muhammed. en-Nahvu'l-musaffâ. Mısır, Mektebetu'ş-Şebab, ts.
- Kazvîni, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Hemedânî. Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 6 Cilt. Suriye: Dâru'l-Fıkr, 1979.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-. el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân. thk. Ahmed el-Berdunî - İbrahim İtfiş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Lebîdî, Muhammed Semîr Necîb. Mu'cemu'l-mustelahatu'n-nahviyyeti ve s-sarfiyye. Beyrut: Dâru'l-Furkân, 1975.
- Muhtâr, Ahmet Abdulhâmid Ömer. Mu'cumu'l-luğati'l-'arabiyeti'l-mu'âsera. 4 Cilt. Kahire: 'Alemlü'l-Kitab, 2008.
- Müberred, Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr Ebû'l-Abbâs. el-Muktadab. thk. Muhammed Abdulhalik Azîme. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1994.
- Nâzirü'l-Ceyş, Muhammed b. Yusuf el-Halebî. Temhîdü'l-kava'id bi şerhi'l-fevâ'id. thk. Ali Muhammed Fâhır vd. 11 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2007.

- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. Medâriku't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl. thk. Yusuf Ali Bedlî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2011.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. Mefâtihu'l-gayb. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, 3. Basım, 1999.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir. Muhtârû's-Sihâh. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 4. Basım, 2010.
- Sabbân, Ebû'l-İrfân Muhammed b. Alî el-Mısırî. Hâşiyetu's-Sabbân alâ Şerhi'l-Eşmunî li Elfiyyeti İbn-i Malik. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Sîbeveyh, Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. el-Kitâb. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2. Basım, 1988.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. el-İtkân fî ulumi'l-Kur'ân. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriye'l-Amme, 1974.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. Hem'u'l-hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-cevâmi'. thk. Abdulhalîm Hendâvî. 3 Cilt. Mısır: Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.
- Ukberî, Ebû'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin. el-Lübâb fî 'ileli'l-binâi ve'l-İ'râb. thk. Abdulilah en-Nebhanî. 2 Cilt. Şâm: Dâru'l-Fikr, 1995.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. et-Tefsîru'l-basît. 25 Cilt. Riyad: İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmiyye, 2008.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrazak el-Huseynî. Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs. 40 Cilt. Dâru'l-Hidâye, 1805.
- Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî. Hurufî'l-me'ânî ve es-sıfat. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'Arabî, 4. Basım, 1986.
- Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. el-Mufassal fî sina'ati'l-İ'râb. thk. Ali Ebû Mulhem. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993.
- Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. Esâsü'l-belâğa. thk. Muhammed Bâsıl 'Uyûnu's-Sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1998.